

**BÖLGESEL VE ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ
SAHASI OLARAK**

KARADENİZ

BLACK SEA

**AS A SPACE OF REGIONAL AND
INTERNATIONAL COOPERATION**

Ed. Mehmet Hacısalıhoğlu

BALKAR & TÜMBİFED

İSTANBUL 2020

BALKAN VE KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

BALKAN AND BLACK SEA STUDIES

4

Bölgesel ve Uluslararası İşbirliği Sahası Olarak Karadeniz. Editör: Mehmet Hacısalihoğlu, *Yazarlar:* Mustafa Ayfin, Çiğdem Nas, Darina Grigorova, Sergii Pakhomenko, Gencer Özcan, Mehmet Hacısalihoğlu, Evgeniy Bahrevskiy, Emrullah Ataseven, Tsvetelina Tsvetkova, Beril Tuğrul, Abdullah Akat, Kenan Aydın
Anahtar kelimeler: Karadeniz, Rusya, Kafkasya, Balkanlar, Karadeniz İşbirliği, Türk-Rus İlişkileri, Ukrayna

Black Sea as a Space of Regional and International Cooperation. Editor: Mehmet Hacısalihoğlu, *Authors:* Mustafa Ayfin, Çiğdem Nas, Darina Grigorova, Sergii Pakhomenko, Gencer Özcan, Mehmet Hacısalihoğlu, Evgeniy Bahrevskiy, Emrullah Ataseven, Tsvetelina Tsvetkova, Beril Tuğrul, Abdullah Akat, Kenan Aydın
Key words: Black Sea, Russia, Caucasus, Balkans, Black Sea Cooperation, Turkish-Russian Relations, Ukraine

Her hakkı mahfuzdur © All rights reserved.

Kitabın bütün yayın hakları Yıldız Teknik Üniversitesi **Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR)** ve **Tüm Bürokratlar ve İş İnsanları Federasyonu (TÜMBİFED)**'e aittir.

Kapak: Zehra Kömürcü

Sayfa düzeni: Mehmet Hacısalihoğlu

Baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Birinci Baskı: Eylül 2020

Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR)

E-posta: balkar@yildiz.edu.tr

Web: <http://www.balkar.yildiz.edu.tr/>

ISBN: 978-975-461-567-8

Elektronik ISBN: 978-975-461-575-3

ÖNSÖZ

Karadeniz hakkında ortak bir sempozyum düzenleme düşüncesinin sahibi *TÜMBİFED-Tüm Bürokratlar ve İş İnsanları Federasyonu* adına bizimle ilk teması kuran TÜMBİFED Genel Sekreteri Arif Ekşi'dir. Kendisi övgü ve teşekkürlerin en büyüğünü hak etmektedir. 13 Aralık 2019'te BALKAR ile TÜMBİFED işbirliğinde "Uluslararası Karadeniz Zirvesi: Bölgesel ve Uluslararası İşbirliği Sahası Olarak Karadeniz" başlıklı bir sempozyum gerçekleştirdik.

Sempozyum sonrasında çoğunlukla sempozyumda sunuş yapılan konular üzerine kısa makalelerden oluşan bu derleme eseri hazırladık. Sempozyumda bildiri olarak yer alan bazı konular hakkında makale hazırlanamadığından bu eserde o konular eksik kalmıştır. Buna karşılık sempozyumda sunulmayan konularda da makaleler ekleyerek eserin bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde sempozyum bildirileri ile araştırma makalelerinden oluşan bir kombinasyon ortaya çıkmıştır.

Eserin ilk kısmında Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Bahri Şahin'in sempozyum açış konuşması ile TÜMBİFED Genel Direktörü Cemil Bilge'nin takdim yazısı yer almaktadır. Eserdeki ilk makale Karadeniz siyaseti konusunda önemli çalışmalar yapan Kadir Has Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Mustafa Aydın'ın sempozyumun açılış (keynote) konuşması metnidir. Bu bildiride konunun çerçevesi çizilmekte ve genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Eserde Karadeniz çevresinde ilişkiler ve işbirliğinin tarihsel boyutu üç makaleyle ele alınmaktadır (Mehmet Hacısalihoğlu, Tsvetelina Tsvetkova, Evgeniy Bahrevskiy). Takip eden beş makale Karadeniz ve çevresindeki güncel siyasi ilişkileri farklı ülkelerin dış politikaları üzerinden değerlendirmektedir (Çiğdem Nas, Darina Grigороva, Sergii Pakhomenko, Emrullah Ataseven ve Gencer Özcan). Eserin devamında enerji (A. Beril Tuğrul), müzik (Abdullah Akat) ve turizm (Kenan Aydın) konuları ele alınmaktadır. Eserin sonunda Almanya'da yayınlanmakta olan

Osteuropa isimli akademik derginin Rusya ve Türkiye'yi karşılaştırmalı olarak ele alan özel sayısı değerlendirilerek bölgedeki ilişkilerin Orta ve Batı Avrupa perspektifinden nasıl görüldüğü özetle tartışılmıştır.

Gerek sempozyumun düzenlenmesinde gerekse bu eserin hazırlanmasında çok sayıda kişi ve kurumun katkıları olmuştur. Sempozyumun düzenlenmesine her türlü desteği sağlayan TÜMBİFED Genel Başkanı Cemil Bilge'ye ve ekibine; ayrıca TÜMBİFED adına sempozyuma katılan ve destek veren iş ve bilim camiasının ve sivil toplum örgütlerinin değerli temsilcilerine ayrı ayrı teşekkür ederim.

Sempozyuma evsahipliği yapan Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Bahri Şahin'e ve üniversitemizin destek veren tüm birimlerine teşekkür ederim. Organizasyonda aktif görev yapan BALKAR'ın fedakar öğrenci asistanları Zeyneb Gökçe, Ersin Yılmaz, Fatih Ekim, Faruk Eren Bayraktar, İlksu Öztürk, Ezgi Çeşmeci, Muratcan Tur ve sempozyum günü gönüllü olarak organizasyona katkı sağlayan Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğrencileri her türlü övgü ve teşekkürü hak etmektedir. BALKAR'ın çalışmalarına tasarımlarıyla katkı sağlayan ve bu eserin de kapak tasarımını yapan Zehra Kömürcü'ye ayrıca teşekkür ederim.

İstanbul, Temmuz 2020 Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu

Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Bahri ŞAHİN'in Açılış Konuşması:

Türkiye, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan önemli bir ülkedir. Yalnızca Doğu ile Batı'yı birbirine bağlamaz, aynı zamanda kuzey ile güney arasında bir köprü vazifesi görür. Soğuk Savaş döneminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkiler çok sınırlı kalmıştır. Fakat Doğu Avrupa'da Sosyalist sistemin çöküşü ile birlikte Türkiye-Rusya, Türkiye-Kafkasya ve Türkiye-Balkan ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır.

Siyasi ilişkilerin gelişmeye başlamasıyla birlikte ekonomik ilişkiler de gelişmeye başlamıştır. Buna paralel olarak kültürel ilişkiler de gelişmiştir. Türkiye'nin ihracatının ve ithalatının önemli bir kısmı Rusya, Ukrayna, Balkan ülkeleri ve Kafkasya'ya yöneliktir. Balkan Üniversiteler Birliği, Kafkasya Üniversiteler Birliği gibi akademik işbirliği oluşumları ortaya çıkmıştır ve Üniversitemiz de bu işbirliğine dahil olmuştur.

Türkiye'nin girişimiyle 25 Haziran 1992'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü kurulmuştur ve 27 yıldır faaliyetlerini sürdürmektedir.

Arzumuz Karadeniz çevresi ülkeler arasındaki işbirliğinin kültür ve turizm alanında da geliştirilmesidir. Karadeniz, ekonomik refah havzası olmayı hak etmektedir. Karadenizi çevreleyen milletlerin bir çok kültürel ortaklıkları mevcuttur. İyi ilişkiler kalkınmayı getirecektir.

Elbette ki devletlerin birincil görevi vatandaşlarının hak ve hukuklarını korumaktır. Bu ilişkilerde insan haklarına saygı önemli bir kriter olmalıdır.

Bu organizasyonda Üniversitemizle işbirliği yapan Tüm Bürokratlar ve İş İnsanları Federasyonu Genel Direktörü Sayın Cemil Bilge'ye ve tüm ekibine sağladıkları imkan ve destek için teşekkür ederim. Ayrıca Üniversitemizde Rektörlüğümüze bağlı

olarak faaliyet gösteren BALKAR'a, başta müdürü Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu ve ekibine teşekkür ederim.

Sempozyuma Rusya, Ukrayna ve Bulgaristan'dan katılan konuklarımıza katkıları için teşekkür ederim. Türkiye'nin en seçkin bilim insanlarından oluşan Sempozyumun Türkiye'den katılan bilim insanlarına da teşekkür eder, başarılı ve verimli bir toplantı geçirmenizi dilerim.

TÜMBİFED Genel Başkanı

Cemil BİLGE'nin Açılış Konuşması:

Globalleşen dünyada her ülke bir yandan uluslararası işbirliklerini artırarak entegrasyonunu geliştirme gayreti içerisinde iken bir yandan da aynı coğrafi ve kültürel yakınlığı paylaşmakta olduğu komşuları ile bölgesel işbirlikleri oluşturmak ve buradan sağlanacak verimleri siyasi, ekonomik, ekolojik ve kültürel alanlarda vatandaşlarının refah ve mutluluğunu artıracak şekilde yönlendirmek durumundadır.

Karadeniz'in çevresinde yaşayan toplulukların yakın döneme kadar farklı rejimlerle yönetilen ülkelerde yaşamış olması, buna ek olarak ülkeler arasındaki siyasi sorunların mevcudiyeti gibi nedenlerle işbirliği boyutu istenen seviyeye gelememiştir. Fakat günümüzdeki şartlar her alanda işbirliğinin yapılmasına çok daha elverişlidir.

Özellikle ekonomik alanda, ticarete işbirliği kültürel ve hatta siyasi işbirliğinin zeminini hazırlayacak veya mevcut zemini daha da kuvvetlendirecektir. Bu nedenle iş dünyasının Karadeniz çevresi ülkelerde yatırım ve ticari ilişkilere ağırlık vermesi uzun vadede bölgenin bir barış havzasına dönüşmesine büyük katkı sağlayacaktır.

Gerek siyasi, gerekse ekonomik ve kültürel alandaki işbirliğinin zemini ise ortak bilimsel çalışmalar, yani akademik işbirliği hazırlayacaktır. Bu düşüncelerle Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) ile ortak bir proje olarak Karadeniz çevresi işbirliği konusunu masaya yatırmak istedik. Genel Sekreterimiz Arif Ekşi'nin önerisi ve koordinatörlüğünde BALKAR'la ilk önemli ortak çalışmamızı uluslararası bir sempozyum olarak gerçekleştirdik.

Elinizde bulunan bu eser işbirliğimizin ikinci halkasını oluşturmaktadır. Bu eserle Karadeniz çevresinde işbirliği şartları ve imkanları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu eserin hazırlanması görevini üstlenen BALKAR Müdürü Prof. Dr. Mehmet Hacısalıhoğlu başta olmak üzere makaleleriyle katkı sağlayan yerli ve yabancı tüm yazarlara teşekkür ederim.

BALKAR ile işbirliğinin zeminini hazırlayıp, konferans fikri de dahil olmak üzere bu projenin gerçekleşmesini sağlayan Genel Sekreterimiz Arife Ekşi'ye minnettarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3-4
Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Bahri ŞAHİN'nin Açılış Konuşması	5-6
TÜMBİFED Genel Başkanı Cemil BİLGE'nin Açılış Konuşması	7-8
Mustafa AYDIN: Uluslararası Siyasette Bir Rekabet ve İşbirliği Sahası Olarak Karadeniz. Açılış Konuşması	11-26
Mehmet HACISALİHOĞLU: 19. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkileri	27-47
Tsvetelina TSVETKOVA: Soviet-Turkish Relations in 1921-1923: A Few Nuances from the Bulgarian Archives	49-59
Evgeniy BAHREVSKIY: Türkiye'de Rusya, Rusya'da Türkiye İmgeleri ve Karşılıklı İlişkilere Etkileri	61-67
Çiğdem NAS: Avrupa Birliği ve Karadeniz Çevresi Ülkeler Arası İşbirliğine Etkileri	69-77
Darina GRIGOROVA: 'Russkiy Mir' in the Black Sea Region: Geopolitical Doctrine and Ideology	79-87
Sergii PAKHOMENKO: Security Problems in Azov and Black Sea Regions: Ukraine's Perspective	89-97
Emrullah ATASEVEN: Karadeniz ve Güney Kafkasya'da Rus-Türk İlişkileri: Güncel Meseleler	99-110
Gencer ÖZCAN: Türkiye'nin Balkanlara Yönelik Dış Politikası	111-129
A. Beril TUĞRUL: Karadeniz'de Enerji Politikaları	131-142
Abdullah AKAT: Karadeniz Havzasında Müzik Çalışmaları ve Kültürel İşbirliği Potansiyeli	143-154
Kenan AYDIN: Karadeniz Çevresinin Turizm Potansiyeli: Gümüşhane Örneği	155-176
Mehmet HACISALİHOĞLU: Son Dönem Türk-Rus İlişkileri ve Avrupa'ya Yansımaları: <i>Osteuropa</i> Dergisinin Rusya ve Türkiye Özel Sayısı Üzerine Sempozyum Fotoğrafları	177-181 183-212

Uluslararası Siyasette Bir Rekabet ve İşbirliği Sahası Olarak Karadeniz

Açılış Konuşması

Mustafa Aydın*

Günaydın değerli katılımcılar. Sayın Rektör, Sayın Dekan, Sayın TÜMBİFED Başkanı, Değerli Konuklar, Sevgili öğrenciler... Öncelikle bu davet için çok teşekkür ediyorum Mehmet Hocam'a.

Çok uzun zaman oldu Karadeniz'i konuşmayalı; çünkü Karadeniz uluslararası siyasette gündemden büyük ölçüde düştü. Son 20 yılda o kadar çok "Karadeniz" konuşması yaptım ki, ben konuşmayınca sanki hiç konuşulmuyor gibi gelmeye başladı. Lütfen bu ifademi kendini beğenmişlik olarak algılamayın; zira Karadeniz coğrafyasına akademik bir çalışma alanı olarak ilk bakan üç-dört kişiden biri olarak bunu söylemeye bir nebze hakkım olduğunu düşünüyorum.

Her ne kadar Soğuk Savaş döneminde özellikle teknik alanlarda çok sayıda çalışma yapılmışsa da, bu coğrafyanın bütünüyle bir bölge olarak ele alınması ancak 1990'lı yıllarda mümkün olmuştur. Burada aslında antikiteden itibaren yerleşime açık, farklı kültürlerin, farklı milletlerin, farklı insanların bulunduğu bir coğrafyadan bahsediyoruz. Fakat, yine bu coğrafya modern dönemlere, hatta 1990'lı yıllara gelinceye kadar tarih boyunca genellikle tek bir devletin

* Prof. Dr., Kadir Has Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-4029-6681
E-mail: maydin@khas.edu.tr

kontrolünde olmuştur. O devlet zaman içerisinde değişmiştir ama tarih boyunca genellikle tek bir devlet bölgeyi tümüyle kontrol ederek diğer devletlere kapatmıştır. Çok ekşiye gitmeyelim ama Bizans İmparatorluğu, ardından Osmanlı İmparatorluğu, ardından Rus Çarlığı ve 20. yy boyunca da Sovyet Rusya bütün Karadeniz coğrafyasını dışarıya kapatmıştır. Dolayısıyla bölgenin dışarıyla etkileşimi Antik Çağlardan sonra zayıf kalmıştır.

Antik dönemde Yunanlılar bu denize “hırçın deniz” derlerdi. Onların Ege ve Akdeniz’e uygun gemileri açısından Karadeniz’in suları tehlikeliydi. Antik dönemde böyle bakılan deniz aslında biraz da bu nedenle etrafında yaşayanların birbiriyle iletişimini kolaylaştırmayan bir özelliğe sahip olmuştur. Nitekim Karadeniz coğrafyasında yaşayanların tarih boyunca deniz üzerinden birbiriyle çok alışverişleri olmamıştır. Yani bir Akdeniz gibi değildir. Antik Dönemde bir kültür çanağı olarak ortaya çıkan Akdeniz, bugüne kadar da o şekilde gelmiştir ve Akdeniz’i çevreleyen halklar, devletler tarih boyunca birbiriyle etkileşim içinde olmuşlardır; buna ticaret ve teknoloji de dâhildir. Fakat Karadeniz coğrafyası bunun tersine bir işlev görmüştür. Bir deniz olarak etrafındaki halkları, milletleri birbirinden uzak tutmaya yaramıştır. Ticari olarak da böyledir. Antik Çağlarda da, Modern Dönemlerde de, 20.yy boyunca da bölgenin ticareti hep daha çok bölge dışı ülkelerle olmuştur.

Siyaset ve uluslararası ilişkiler anlamında ise, biraz önce ifade ettiğim gibi, genellikle bir imparatorluk veya büyük bir devlet tarafından kontrol altında tutulmuştur. Yine tarihsel olarak bölgenin önemli bir özelliği, Karadeniz’i kontrol altında tutan devletin aynı zamanda bir süre sonra Doğu Avrupa üzerinde de hâkimiyet sağlamış olması ve oradan da küresel etkinlik sahası arayışlarına girişmesidir. Dolayısıyla bu coğrafya uzun zaman büyük gerginliklerin, çatışmaların ve rekabetin coğrafyası olmuştur. Büyük ölçüde iş birliğinden çok rekabetin ön planda olduğu bir alandan bahsediyoruz. Fakat 1990’lı yılların başında Sovyetler Birliği’nin çökmesi ve büyük ölçüde

ideoloji üzerine oturan Doğu-Batı çekişmesinin sona ermesiyle bu coğrafyada da bir canlanma olmuştur. Hem bölge ülkeleri hem de bölge dışı ülkeler Karadeniz'e daha yakından bakmaya ve 'Acaba burayı bir bütün olarak ele alabilir miyiz?' sorusunu sormaya başladılar. Bölge çalışan arkadaşlarımız tanıklık edeceklerdir ki, doksanlı yılların önemli bir kısmı 'Karadeniz bir bölge midir?' sorusu ile meşgul olmuştur.¹ Örneğin 'Orta Doğu bir bölge midir?' diye artık kimse sormaz veya 'Akdeniz bir bölge midir?' diye kimse sormaz. Fakat, bugün bile nerede Karadeniz ile ilgili uluslararası bir toplantı olsa, hala ilk sorulan sorulardan birisi 'Karadeniz bir bölge midir?' sorusudur.

Benim buna cevabım doksanlı yıllarda, basitçe ifade etmek gerekirse, "evet bir bölgedir, çünkü Karadeniz'deki siyasi aktörler, entelektüeller, akademisyenler bölge olmasını istiyorlar" şeklindeydi. Biraz Uluslararası İlişkiler yazınındaki konstrüktivizm de etkisiyle, "bölgelerin siyasi anlamda bu terminoloji kullananlar tarafından oluşturulduğunu" düşünüyordum. Bugün Ortadoğu kavramını sorgulamıyoruz ama "Orta Doğu" ifadesi aslında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. O zamana kadar böyle bir ifade yoktur. I. ve II. Dünya Savaşları sürecinde İngiltere'nin ordularının konuşlanmasıyla alakalı ortaya çıkmış bir ifadedir. Uzaktaki Doğu'ya (yani Çin ve Japonya) karşılık, burası yakındaki Doğu'nun (Balkanlar ve bugünkü Doğu Akdeniz'deki Osmanlı Coğrafyası) daha doğusundaki bölgedir (Eski Mezopotamya ve Arap yarımadası). Sonrasında kapsadığı coğrafi alan genişleyerek bugünkü "Orta Doğu" halini alan bu kavramı bugün artık sorgulamıyoruz. Fakat Karadeniz böyle değil; hala sorgulanıyor. Neden? Çünkü 1990'lı yıllara kadar tüm Karadeniz coğrafyasını siyasi ve iktisadi açıdan bir arada değerlendirecek bir yapı ya da analiz birimi ortaya çıkmamıştır.

¹ Bu konudaki tartışmalara örnek olarak bkz. David A: Lake ve Patrick M. Morgan, *Regional Orders; Building Security in a New World*, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 1997; Mustafa Aydın, *Europe's Next Shore; European Union and the Black Sea Region after the Enlargement*, Paris, EU ISS, Occasional Paper, No 53, 2004; Panagiota Manoli (ed.), *Unfolding the Black Sea Economic Cooperation; Views from the Region*, Athens, ICBSS, 2007.

Doksanlı yıllardan sonra olanlar da henüz çok yenidir. Bu nedenle sorgulanması doğaldır.

Doksanlı yılların başında bölge ülkelerinin tamamını, hatta bölgeyi biraz da geniş tutarak, kıyıdaş devletlerin komşularını da biraraya getiren Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı diye bir yapı kuruldu. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT), temel ilgi alanı ekonomi olmakla birlikte, Soğuk Savaş döneminde dünyaya kapatılmış, uluslararası işbirliğinin kolay olmadığı ve aslında Doğu-Batı rekabeti ve mücadelesinin ana fay hatlarından birisinin üzerine oturan bir bölgede, kıyıdaş ülkeler ile komşularının liderlerinin biraraya gelerek, siyasi olarak burada bölgesel işbirliği yapma arzu ve niyetlerini ortaya koymalarının sonucudur. Dolayısıyla, bence siyaseten buranın bir bölge olarak ele alınması için doksanlı yılların başında ciddi bir niyet beyanı bölge siyasi liderleri tarafından çok güçlü bir şekilde ortaya koyulmuştur.

Daha sonra da zaten akademisyenler konuya el attılar. Dergiler çıkmaya başladı. Yazılar, dergiler, kitaplar derken, edebiyatçılar Karadeniz ile ilgili kitaplar çıkartmaya başladılar. “Bölge” dediğimiz unsurun oluşması da aslında böyle olur. Sonuç olarak kendi kendine ortaya çıkan ve diğer coğrafi alanlardan farklılaşan bir coğrafi bölgeden bahsetmiyoruz burada. Burada bahsedilen siyasi ve/veya ekonomik anlamda bir bölgedir. Nitekim, Karadeniz coğrafyasının analitik açıdan bir bölge olarak ele alınıp alınamayacağıyla ilgili bugüne kadar yapılan tartışmalarda en önemli sorular hep ekonomistlerden, meseleye daha çok ekonomik işbirliği ve ticaret penceresinden bakanlardan gelmiştir. Zira, ticaret rakamlarına baktığımızda, bugün dahi bölge ülkelerinin birbirlerinden ziyade bölge dışı ülkelerle ticaret yaptıklarını göstermektedir. Sadece ticaret rakamları da değil. Yol bağlantılarına baktığımızda, yolcu sayılarına baktığımızda, uçaklar, gemiler, v.s hala bölge dışı ülkelerle bölge ülkelerinin bu tür bağlantılarının bölge ülkelerinin kendi aralarındaki bağlantılardan çok daha yoğun olduğu görürüz. Bu nedenle, bölgeyle ilgili analizler yapılırken özellikle doksanlı yılların ikinci yarısında sıklıkla İngilizce bir

kelime oyunu yapıldı; özellikle Amerikalılar uzaktan baktıklarında “Black Sea” yerine “Black Hole” gördüklerini söyleyerek, Karadeniz’in bölge olma karakterini sorguladı.

Benim penceremden bakınca, ben bölgenin Soğuk Savaş sonrası gelişimini birkaç alt döneme ayırıyorum. İlk on yıl, yani 1991’den 2001’e kadar olan dönem, en aktif ülkelerden birisinin Türkiye olduğunu ve çok taraflı iş birliği ile bölgeselleşmenin öne çıktığı bir dönemdir.² Bu dönemde Sovyetler Birliği çökmüş, Türkiye’ye yönelik tehdit büyük ölçüde kalkmış, Rusya ise henüz kendini toparlayamamıştır. Bölgede Türkiye’nin özellikle donanma gücü ile Rusya’yı dengeleyebildiği ve bunun avantajlarını kullanarak da Rusya’yı bölgede çok taraflı iş birliğine çekebildiği bir dönemden bahsediyoruz.

Burada Rusya’yı özellikle vurguluyorum, zira bu coğrafyada aşağı yukarı 17.yy dan beri dominant aktör Rusya’dır. Bu durum Rusya’nın bu coğrafyanın siyasi kaderini büyük ölçüde belirlemeye başladığı 17.yy sonundan Soğuk Savaşın sonuna kadar böyle devam etmiştir. Tabii ikinci önemli aktör de Türkiye olmuştur; hala da öyledir. Bu nedenle belki de tarihte ilk defa kapsamlı bir bölgesel işbirliği modelinin 1990’lı yıllarda ortaya çıkarılabildiği olmasını önemsemek lazımdır. Önce Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, ardından Karadeniz Uyum projesi, Avrupa Birliği tarafından yürütülen TRACECA projesi, yaşamamış olsalar da Kafkaslar’da oluşturulan yapılar vb.; bütün bunlara baktığımızda hepsi büyük ölçüde doksanlı yılların çok taraflı işbirliği girişimleri ve çabalarının sonuçlarıdır. Bu da özellikle vurgulanması gereken bir unsurdur.

Örneğin Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Teşkilatı’nı kuran devletler bu bölgenin ne kadar çetrefilli bir siyaset yapısı olduğunu bildikleri için ekonomiye odaklandılar ve siyaset ile güvenlik konularını bu yapının dışında tutmaya çalıştılar. İşlevselci bir bakış açısı ile “burada teknolojik işbirliğini,

² Bu dönemde Türkiye’nin bölge politikaları için bkz. Mustafa Aydın, “Turkish Policy towards the Wider Black Sea and the EU Connection”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Cilt 16, No 3, 2014, 383-397.

ekonomik işbirliğini konuşalım, siyasi konulara girmeyelim, çünkü siyasette anlaşamazsak diğer bütün konulardaki işbirliği ortadan kalkar” diye düşündüler; ne kadar haklı olduklarını ise doksanlı yılların sonunda gördük. O nedenle bugün dahi siyaseti örgütün dışında tutmaya çalışıyorlar; fakat dışarıdan baktığımızda bu çabanın aynı zamanda belki de örgütün en önemli zafiyeti olduğunu da söyleyebiliriz. Zira bölgesel işbirliğinin önündeki en büyük engel, en büyük sorun aslında hep bölgesel çerçevede güvenlik ve siyaset alanlarında işbirliğinin nasıl oluşturulacağı meselesiydi. Bu konuları liderler KEİ içinde konuşmadılar, hala da konuşmuyorlar, ama konuşmamakla sorunlar çözülüyor. “Siyasi anlaşmazlıkları şimdi konuşmayıp zamana bırakalım, ileride çözülür nasılsa” demek doksanlı yılların başında belki hoş bir fikir gibi gözüküyordu, ama bugün geldiğimiz noktada bölgedeki işbirliği olanaklarının ilerlemesinin önündeki en önemli engelin siyasi anlaşmazlıklar olduğunu görüyoruz.

Yine bu ilk dönemin, yani doksanlı yılların bölge ülkeleri açısından çok uzun bir aradan sonra kültürel açıdan birbirlerini tanımaya başladıkları, aralarındaki ticaret ilişkilerini yeniden geliştirdikleri, ulaşım bağlantılarının kurulduğu bir dönem olmuştur; ve bunda da aslında yine öncü Türkiye olmuştur. Nitekim, Türk Hava Yolları doksanlı yıllardan itibaren bütün bölge ülkelerini birbirini bağlayan ana kuruluş haline gelmiştir. Örneğin Odesa şehri Karadeniz coğrafyasının tarihsel olarak da çok önemli noktalarından biridir; bugün Odesa’ya uçan nadir hava yollarından biri THY’dir. Ya da Bulgaristan’ın Varna, Romanya’nın Köstence ya da Gürcistan’ın Batum şehrine baktığınız da, buralara uçan az sayıdaki uluslararası şirketlerden biridir THY. Bu coğrafyanın tümünü birbirine bağlamaktadır.

Bu ilk on yıldan sonra iki önemli gelişme oldu. Öncelikle Rusya kendisini toparlamaya başladı. İkinci olarak da aslında küresel anlamda büyük bir değişimi tetikleyen ABD’ye yönelik gerçekleştirilen 11 Eylül saldırıları bu coğrafyayı da etkiledi. Çünkü 11 Eylül ABD’nin dış politikasında önemli bir değişime

neden oldu. Soğuk Savaşın sona ermesi ile uluslararası sistemin alt bölgelerinden büyük ölçüde çekilen ABD, buralarda bölgesel ortaklarıyla çalışmayı tercih etmişti. Karadeniz coğrafyasında da ABD büyük ölçüde Türkiye'nin arkasında, destekler pozisyonunda olmuştur 1990'lı yıllar boyunca. ABD'nin bölgede doğrudan bulunmaması da bir taraftan Rusya'yı rahatlattığı için Rusya ile Türkiye arasında bir işbirliği ortamı oluşabilmişti. Fakat 11 Eylül'den sonra ABD'nin bölgesel politikaları değişti ve alt coğrafyalarda bizzat varlık gösterme politikası geçti.³ Bunun Karadeniz coğrafyasında iki yansıması oldu. Bir taraftan Karadeniz'de daha fazla NATO/ABD deniz gücünün varlık göstermesini isterken, diğer taraftan askeri danışmanlar ile Kafkaslar'a girdi. Başka bölgelerle ilgili politikaları bir yana bırakıyorum ama Karadeniz açısından bunlar önemli değişimlere işaret ediyordu; çünkü, her ne kadar Türkiye ile ABD uzun yıllardır müttefiklik ilişkisi içerisindeyseler de, ABD gibi süper bir gücün bir coğrafyaya gelmesi, beraberinde o coğrafyadaki ana güç olma arzusunu da getirir. Dolayısıyla, ABD'nin güçlü bir şekilde Kafkaslar'a gelmesi, Türkiye'nin de bir anlamda bölgede ikinci plana atılmasına neden olmuştur veya en azından müttefikine alan açmasını gerektirmiştir. Bu da Türkiye'nin önce Kafkaslar'da ardından Karadeniz'de yeni dengelere göre tekrardan oyun kurmasını gerektirmiştir.

Öte yandan, bu durum aynı zamanda Rusya'nın da rahatsız olmasına neden olmuştur. Aşağı yukarı 10 yıllık bir geçiş döneminin ardından toparlanma sürecine girmiş olan Rusya, bölgede Avrupa Birliği ve NATO'nun genişlemelerini de görünce, bunlara tepki gösteren bir pozisyona kaymıştır. Bu gelişmeleri kapsayan ikinci dönem 2001-2007 yıllarıdır. Bu dönemde biraz önce saydığım gelişmeler bölgenin siyasi yapısını

³ Bu dönemde gelişen farklı ülkelerin bölge politikaları ve Karadeniz tasavvurları için bkz. Mustafa Aydın, "Contending Agendas for the Black Sea Region A Regional Alternative", *Demokratizatsiya*, Kış 2013, Cilt 21, No 1, 47-61.

gerginleştirmeye ve bölgede ilk on yılda oluşturulmuş olan işbirliği temelli yapıyı zorlamaya başlamıştır.

Bu dönemde örneğin Romanya'nın, Gürcistan'ın, Ukrayna'nın çeşitli yarı-akademik, yarı siyasi toplantılarında, Karadeniz'de ortaya çıktığı söylenen "Türk-Rus Kondominyum'u" eleştirilmeye başlanmıştır. "Bu ikili Karadeniz coğrafyasını dünyaya kapatmaya çalışıyorlar, siyasi ve ekonomik gelişine engel oluyorlar. Bu durum değiştirilmelidir" söylemi sıklıkla dile getirilmiştir. Ardından ABD'nin de katılımı ile bir "Montrö Sözleşmesi artık değişse mi?" tartışması başlamıştır. Türkiye'yi ve Rusya'yı büyük ölçüde rahatsız eden bu tartışma 2007 sonuna, hatta 2008 Martına kadar devam etmiştir. Mart 2008'den itibaren ise ABD Montrö tartışmalarından uzaklaşarak, Karadeniz coğrafyasında 11 Eylül'den sonra başlatmış olduğu etkin varlık gösterme politikasına son vermiştir.

Bu dönem, aynı zamanda NATO'nun ve AB'nin genişleme dönemidir. 2004'teki büyük AB genişlemesi, ardından 2007'deki hem AB hem NATO genişlemeleri ile Karadeniz daha çok ilgi çeker hale gelmiştir. Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ye girmesiyle AB Karadeniz'e kıyıdaş olmuştur. Ardından NATO genişlemesi ile birlikte ilk defa Türkiye dışında Karadeniz coğrafyasında sınırı olan NATO ülkeleri oldu. NATO'nun ortak ülkeleri Ukrayna ve Gürcistan'ı da eklediğinizde, bir anda karşımıza Soğuk Savaş döneminin tam tersi bir siyasi coğrafya çıktı. Bu bloğun karşısında Rusya bölgede tek başına kaldı. Bunun bir yansımasının olması kaçınılmazdı. Nitekim bundan sonraki dönem aslında buna işaret ediyor: 2008-2014 dönemi.

2008-2014 döneminin temel özelliği Rusya'nın bölgeye büyük askeri güç olarak dönmesi ve tepkisel politikayla bölgeyi yeniden dizayn etmeye soyunmasıdır. Bu dönemde Rusya, ABD'nin bölgeden uzaklaşması, AB'nin ilgisinin dağılması, Türkiye'nin ilgisinin Orta Doğu'ya dönmesinden de faydalanarak bölgede yeniden etkinlik kazanmıştır. 8 Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan topraklarına girmesi ve çatışmalar sonrasında Abhazya ve Güney Osetya'nın - her ne kadar dünya

bunu kabul etmese de - artık Gürcistan'dan ayrılmış olduklarının tescili hem Gürcistan için hem de bölge siyaseti açısından çok önemli bir gelişmedir. Türkiye ve bölgedeki diğer ülkeler ile bölgeye ilgi gösteren bölge dışı ülkeler Gürcistan olayına karşılık verememişlerdir. Öte yandan, daha sonra anlaşıldı ki, Rusya aslında Gürcistan'da bir test yapmıştı. Rusya 2008'de bu adımı attığında özellikle Batı ama aslında tüm dünya doğru düzgün bir tepki verememiştir. Buna Türkiye de dahildir.

Bu karşılık ver(e)meme durumunun neye mal olduğunu ise 2014'de gördük. Rusya bu sefer farklı taktikler ve stratejiler kullanarak Kırım'a girdi ve bir süre sonra da ilhak ettiğini açıkladı. Bu ilhak uluslararası hukuka aykırıydı ama dünya aslında ona da doğru düzgün bir tepki veremedi. O kadar ki, bugün gelinen noktada örneğin çeşitli uluslararası dergilerde artık "Ukraynalılar da şu Kırım'ın Rusya'ya geçtiğini kabul etseler" tarzında analizler yayınlanmaya başladı. Yani, gelinen noktada tek taraflı askeri bir operasyon sonucu ele geçirilen toprağın ilhak edilmesinin uluslararası alanda yavaş yavaş kabul edilmeye başlandığını görüyoruz.

2014, Batı için, NATO için ve bölge ülkeleri için farklı bir dinamiği de gündeme getirmiştir. NATO 2014 ile birlikte artık burada dengelerin askeri ve siyasi olarak değiştiğini ve ortaya çıkan yeni durumun dengelenmesi gerektiğine karar vererek, Rusya'yı Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ilk defa yeniden tehdit unsuru olarak tanımladı. Bu çok önemli, çünkü bu karardan sonra NATO ülkelerinin bölge ve çevrede, Doğu Avrupa da dahil olmak üzere yığınak yapmaya başladıklarını görüyoruz. Fakat bu yığınak aslında tek taraflı değil. Rusya tarafında da ciddi bir askeri yığınak ve Karadeniz'deki askeri dengeyi değiştirecek önemli adımlar atıldı. Şöyle basitleştirerek ifade edeyim; Soğuk Savaş'ın ardından bölgede Türkiye'nin sahip olduğu donanma Karadeniz'deki en büyük ve önemli deniz gücü haline gelmişti. Bu bütün Soğuk Savaş boyunca, hatta Osmanlı Devleti döneminde 17.yüzyılın sonunda beri ulaşılamamış bir noktaydı. Fakat Rusya'nın 2008-2014

müdahaleleri sonrasında gelen noktaya baktığımızda, Rusya'nın bölgede yeniden askeri gücü ve donanmasıyla güçlendiğini ve bölgenin yeniden en önemli askeri gücü haline geldiğini görürüz. Özellikle donanma anlamında, sadece Türkiye'yi değil tüm NATO ülkelerinin bölgedeki donanmalarını da geçmiştir.

Bu niye önemli? Temelde bölgeyle ilgili gelecek vizyonları açısından önemlidir. Türkiye'nin donanması bölgede Rus donanmasından büyük bir güç olduğu zaman Türkiye'nin bölgeyle ilgili vizyonu 90'lı yıllarda ortaya koyduğu "Çok Taraflı İş Birliği Modeli" idi ve etkin olabildi. Fakat bölgedeki en önemli askeri güç Rusya haline gelince bölgenin en önemli donanma limanları Kırım'ın ilhakıyla birlikte tekrar Rusya'nın eline geçince, doğal olarak Rusya'nın vizyonu bölgede daha etkili hale geldi. Rusya'nın vizyonu ise bölgede hiçbir zaman çok taraflı işbirliği olmamıştır, çünkü Rusya açısından baktığımızda birebir ilişki her zaman daha avantajlı bir ilişki modeli olmuştur. Nitekim, Kırım olayından sonra bölgede gelişen bu durumun yansımaları önceki 20 yıl boyunca kurulmuş olan bölgesel işbirliği ağlarının büyük ölçüde sekteye uğraması olmuştur. Özellikle Romanya ve Bulgaristan'ın NATO ülkeleri olarak Rusya'dan korku duymaları ve bunu NATO içerisinde dile getirmeleri ve Rusya ile her türlü iş birliğine karşı çıkmaları, Gürcistan'ın 2008'den sonra, Ukrayna'nın ise 2014'den sonra tamamen Rusya'ya karşı olmaları sonucunda 2014'den sonra bölgede Türkiye ve Rusya dışında birbiriyle işbirliği yapabilecek ülke kalmadı. Türkiye-Rusya ilişkisi de zaten bölgeye yönelik veya bölge odaklı bir ilişki değildir. O nedenle 2014 sonrasında bölgeye baktığımızda, bölge için işbirliği hatlarının büyük ölçüde hasara uğradığını görürüz.

Bugün bölgeyle ilgili söylenmesi gereken en önemli unsur, 1990'lı yılların başında bölge ile ilgili tanımlanmış olan "çözülmesi gereken sorunlar listesi" bugün hala aynen varlığını korumaktadır.⁴ Hatta durum daha da kötüye gitti de denilebilir.

⁴ Bölgenin mevcut sorunları ve bunların kökenlerini daha derinlemesine incelemek için bkz. Mustafa Aydın, "Sources of Insecurity and Conflict in the Caucasus and the

Çünkü 1990'lı yıllarda tanımlanmış sorunlar listesinden hiçbir sorun çözümlenemediği gibi, bunlara yıllar içinde yenileri de eklenmiştir.

Listede neler vardı? Mesela bölge çalışmaları literatürüne de katkıda bulunan “frozen conflicts”, yani donmuş ihtilaflar kavramı bu bölgeyle ilgili olarak ortaya çıktı. Bölgenin doğusunda Dağlık Karabağ merkezli olarak Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir donmuş ihtilaf halen devam ediyor. Oradan biraz kuzey çıkınca, Gürcistan'da Abhazya ve Osetya sorunları en azından Gürcistan ve genel olarak dünya açısından hala donmuş ihtilaflar olarak duruyorlar. Oradan Batı'ya doğru hareket edersek, sadece Kırım değil, artık Ukrayna'nın doğu bölgeleri de bir anlamda Rusya ile Ukrayna arasında önemli bir gerginlik sahasına dönüşmüş durumda. Daha batıda Moldovya'da Transdinyester yine bir çatışma bölgesi olarak varlığını sürdürüyor. Bunların hepsi - bir ölçüde Kırım hariç - gerginlik alanı olarak 1990'lı yılların başında vardı, fakat hiçbiri bugüne kadar çözülemedi. Ne bölge ülkeleri bu sorunları kendi aralarında çözebildi ne de uluslararası siyaset Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı vb. yapılanmalar üzerinden bu sorunları çözebildiler.

Bugüne kadar bölgedeki çatışmalarla ilgili olarak başarılabilen tek şey bunların dondurulmuş olmasıdır. Fakat dondurulmuş olmak sağlıklı bir durum değildir. Zira, “dondurulmuş” olmak demek her an çatışmaların yeniden ısıtılacağı anlamına da gelir. Bu çatışmalar, onları kullanmak isteyen ülkelere - bu Amerika olabilir, Rusya olabilir - bölge ülkelerini istikrarsız halde tutmak için çok iyi bir araç sunuyor. Nitekim özellikle bölgenin büyük gücü Rusya, bu çatışmaları bölgede kendisine aykırı politikalar izleyen ülkeleri

Black Sea Region”, *Turkey Insight*, Kasım 2001, 125-147; ve Mustafa Aydın, “Volatile Politics and Constancy of Instability in the Caucasus and its Effects on the Mediterranean Stability and Security”, Antonio Marquina ve Hans Guenter Brauch (der.), *The Mediterranean Space and Its Borders: Geography, Politics, Economics and Environment*, Mosbach, Afes-Press ve Madrid, UNISCI, 2001, 167-198.

hizaya getirmek için sık sık kullanılmaktadır. Dolayısıyla donmuş ihtilaflar hala çözülmüş değil.

İkinci mesele, tüm bu bölge coğrafyasında - ki buna Türkiye'yi de dahil etmek mümkün - göze çarpan bir dengesiz ekonomik gelişme yapısı söz konusu. Ülkeler içinde ve ülkeler arasında eşitsiz bir ekonomik gelişmişlik düzeyi dikkat çekiyor. Bu farklı düzeylerde her ülke için geçerli. Ekonomik anlamda ülkelerin içinde farklı bölgeler farklı gelişmişlik düzeylerine ulaşmış durumdadır. Bunların ülke içlerinde ve ülkeler arası ilişkilerde beraberinde getirdiği gerginlikler, çatışma olasılıkları, yolsuzluklar ve suç şebekelerinin çıkması gibi sorunlar var. Ayrıca genel olarak ekonomik az gelişmişlik ve kalkınamama sorunu da var. Bütün bunlar 1990'lı yıllardan bugüne kadar çözümlenebilmiş değil.

Uluslararası rekabet 1990'lı yıllardan bugüne kadar azaldı ama Soğuk Savaş sona erdiğinden bugüne kadar uluslararası rekabet bölge ülkeleri hiç yalnız bırakmadı. Dolayısıyla bu rekabetin dışında kalarak bir bölgesel işbirliği modeli geliştirme şansı da bu bölgede henüz ortaya çıktı.

Ayrıca, bölgenin alt alanlarına baktığımızda çok enteresan etnik farklılıklar, dinsel farklılıklar görüyoruz. Örneğin Kuzey Kafkasya, Rusya'nın içinde kalan dünyanın etnik ve dinsel açıdan en karmaşık yapısının görüldüğü bir bölgedir. Aynı şeyi Kafkaslar coğrafyasında da görüyoruz. Benzer yapıları, bu kadar keskin olmasa bile, diğer ülkelerde de görürsünüz. Bu farklı unsurları bir işbirliği modeli çerçevesinde beraber yaşayıp, gelişmek anlamında bir araya getirmek maalesef bugüne kadar mümkün olmadı ve bu farklılıkların her biri farklı ülkeler için gerginlik, çatışma ve siyasi ayrışma nedeni haline geldi. Bazı yerlerde bu askeri çatışmaya da dönüştü.

Uluslararası ekonomik işbirliği literatürü bize diyor ki, benzer siyasi ve ekonomik yapılara sahip devletlerin birbirleriyle işbirliği yapmaları daha kolay olur ve daha olasıdır. Fakat Karadeniz coğrafyasına baktığımızda keskin otoriter rejimlerden yarı demokratik yönetimler ve demokrasilere kadar farklı

modellerin olduğu, ekonomik olarak da merkezi kontrolün devam ettiği ülkelerden aşırı liberal yapılanmalara kadar farklı modellerin ortaya çıktığını görüyoruz. Bu kadar farklı siyasi ve ekonomik yapıların bulunduğu yerde ise ortak bir işbirliği modeli geliştirmek pek kolay değil. Ayrıca bölge ülkelerindeki iş yapma alışkanlıkları da birbirlerinden farklılaşıyor; dolayısıyla bölgeye girip, içerisinde hareket etmek de herkes için kolay değil.

Daha öncede ifade ettiğim üzere, bu sorunların hiçbiri yeni değil. Bunların hepsi 90'lı yılların başında tespit edilmişti. Ama hiç birisi çözülemedi. Üstelik, sorunları sadece akademik olarak biliyor değildik, siyasetçiler de, bölge ülkelerinin liderleri de, uluslararası toplum da biliyordu bu sorunları. Çok konuşuldu, çözüm için çok çabalandı, hatta örgütler ve yapılar oluşturuldu. Ama nihayetinde gelinen noktada hiçbirine çözüm bulunabildiğini söyleyemeyiz.

Bölgenin önemli bir başka yönü, bölgede yaşanan önemli askeri, siyasi ve jeopolitik dengelerin sürekli değişimidir. Bu anlamda 1990'lı yıllardan bugüne kadar tanımlanabilecek dört farklı dönemden bahsedilebilir. Bir coğrafyanın istikrara kavuşması için o coğrafyayla ilgili coğrafya içi ve coğrafya dışı siyasi ve askeri dengelerin istikrara kavuşması önemlidir. İlgili coğrafyayı veya bölgeyi oluşturan ülkeler birbirlerine karşı hangi güç konumunda olduklarının bilincine ulaştıkları noktadan sonra ancak birbirleriyle ona göre işbirliği yapmaya başlıyorlar. Bu herkesin eşit güçte olması anlamına gelmiyor. Birisi güçlü, birisi zayıf olabilir. Önemli olan bunun farkına, ayırımına varmaları, durumun değişmeyeceği kanaatine erişmeleridir. Bu olduğu zaman işbirliği yapmaya başlıyorlar. Karadeniz coğrafyası açısından Soğuk Savaş'tan bugüne kadar bu anlamda bir denge sorunu da vardır; zira dengeler sürekli değişmektedir.

Öncelikle bölge ülkelerin birbirine göre güç ve askeri imkânlarında hızlı değişimler söz konusu olmaktadır ve bu da bölge ülkelerini sürekli olarak bir değişim olabileceği bölgede daha etkin olabilecekleri beklentisine itmektir. O nedenle devletler de mevcut denge üzerinden bir işbirliği modeli kurmak

yerine değişme ihtimali olan dengenin değişmesini beklemeyi tercih edebilmektedirler. Bunun yanı sıra, Avrupa-Atlantik güçlerinin bu coğrafyayla yakından ilgileniyor olmaları da zaman zaman bir probleme dönüştürebilmektedir. Karadeniz coğrafyası, Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyanın önemli güçlerinin en çok sayıda farklı yönetsel model önerdikleri coğrafya olmuştur. Karadeniz’de ilgili olarak ABD’nin, Rusya’nın, Avrupa Birliği’nin, Türkiye’nin ve daha az etkili olmakla birlikte diğer bölge ülkelerinin farklı ve sıklıkla diğerleriyle çelişen projeleri var. Bu coğrafyada bu da önemli bir problem olarak devam ediyor.

Bütün bu değişimlerin sonunda geldiğimiz noktada şunu söylemek mümkün; Karadeniz artık sadece Karadeniz değil. Biz bugün artık Karadeniz bölgesini tek başına konuşamıyoruz. Çünkü jeopolitik açıdan Karadeniz ve Akdeniz coğrafyaları 2015’den itibaren birleşmişlerdir. Tarihte ilk defa olmak üzere Rusya Anadolu’nun güneyine inmiştir. Elbette daha önce de Rusya’nın Akdeniz’de farklı dönemlerde varlık göstermesi olmuştur, ama bunlar hep geçici ve cılız varlıklardır. İlk defa bu kadar güçlü ve kalıcı olacak şekilde bölgeye gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya’sının aşağı yukarı 300 yıllık çekişmesinin arkasında bu mücadele vardı. Türkiye’de biraz da popülerleştirilerek “Rusların sıcak denizlere inme sevdası” diye ifade edilen şey aslında Rus jeopolitiğinin yüzyıllara yayılan ana dinamiklerinden biridir. Bu 2015’de gerçekleşti. Bugün geldiğimiz noktada Rusya’nın Suriye’de sahip olduğu donanma üssü ve hava üssüyle birlikte önümüzdeki 10 yıllar içerisinde devam edecek olan bir varlıktan söz ediyoruz artık.

Tabii tek başına buraya gelmiş olmak önemli değil; daha önemlisi Rusya’nın Akdeniz’deki ve Levant bölgesindeki varlığının Karadeniz’deki varlığı ile doğrudan bağlantılı gelişmiş olmasıdır. Zira Rusya, Ukrayna’dan Kırım’ı almasaydı, bugün Suriye’de olduğu kadar rahat olması mümkün değildi. Çünkü Rusya’nın Akdeniz ve Suriye’deki varlığının lojistik desteği Karadeniz Donanması ile sağlanmaktadır. Karadeniz donanması da şu anda büyük ölçüde Kırım’da bulunuyor. Bu

bağlantı artık bizi Karadeniz'i tek başına bir coğrafi ve siyasi bölge olarak konuşmaktan uzaklaştırıyor. Jeopolitik anlamda baktığımızda, artık bir Karadeniz-Akdeniz birlikteliğinden bahsetmemiz ve bu iki bölgeyi birlikte değerlendirmemiz gerekiyor. Bu ise Karadeniz coğrafyası için kötü bir gelişme. Zira, Karadeniz içerisindeki sorunlar henüz çözülüp bir işbirliği modeli ortaya çıkartılamamışken, şimdi de çok daha geniş bir coğrafyadaki çok daha fazla sayıdaki devletin çok daha büyük stratejik emelleri, arzuları ve rekabetleriyle uğraşmamız gerekecek. O nedenle artık maalesef gelinen noktada “Karadeniz bir bölge mi?” sorusuna verilecek cevap da farklılaşmış durumda; Karadeniz artık genişlemiş daha büyük bir bölgenin parçasıdır.

Burada elbette bazı fırsatlar da var. Konuşmamı fazla karamsar bir ruh haliyle bitirmeyeyim. Çalışma alanım çatışmalar ve jeopolitik olduğu için genellikle daha “sıkıntılı” olasılıklardan bahsederim. Fakat Karadeniz coğrafyasında olumluya dönebilecek fırsatlar, imkanlar hiç mi yok diye bakınca, özellikle bu toplantının da amacı çerçevesinde, yine Türkiye'yi öne çıkartarak bitireyim. Karadeniz coğrafyası ile biraz önce tanımladığım Karadeniz-Akdeniz bütünleşmesi beraberinde bir sürü jeopolitik fay hattı ve sorunları getiriyor, ama aynı zamanda Türkiye'nin merkezinde bulunduğu geniş bir coğrafyayı da ortaya çıkartıyor. Eğer bunu hayal edebilir ve hayata geçirebilirsiniz, o zaman bu dönüşümü Türkiye lehine bir yapılanma ile sonuçlandırmak elbette mümkün. Fakat bunu yapabilmek için tabii 1990'lı yılların başında Türkiye'nin hayal etmiş olduğu, ekonomiyi önceleyen çok taraflı işbirliği modeline dönmek gerekiyor. Çatışma dilinden uzaklaşmak, genişleyen bölgedeki rekabeti fırsatlar alanına dönüştürebilmek gerekiyor. Bunun için de, Türkiye merkezli olarak sadece Karadeniz veya sadece Doğu Akdeniz ya da sadece Levant bölgesi olarak düşünmeyip, bünyesinde çok daha fazla devleti ve halkı barındıran daha geniş bir coğrafyada ortak bir işbirliği modeli geliştirilebilir mi diye bakmak gerekiyor. Bunun tarihte de örnekleri var; eğer parçası olduğunuz bir coğrafyada işbirliğini geliştiremiyorsanız, denenebilecek yöntemlerden biri coğrafyayı

genişletme yoluyla gerçekliğin değiştirilmesidir. Böylece küçük coğrafi alanın büyük görünen sorunlarıyla uğraşmak yerine, aynı sorunları daha büyük bir coğrafyanın küçük sorunları olarak kurgulamanız mümkün olabilir. Fakat, bunun için farklı ve yeni bir bakış açısı ile Türkiye'nin sözü edilen geniş coğrafyadaki merkezi konumunu kullanarak, daha geniş bir işbirliği modeli ve söylemiyle ortaya çıkması gerekiyor. Bu bir taraftan bu iki coğrafyada etkin olmaya başlamış ve rekabetleri gerileme dönüşmekte olan devletlerin, diğer taraftan da farklı bir alternatif sunarak bölge ülkelerinin dikkatini çekebilir. Buna da neden BALKAR öncülük etmesin diyerek konuşmamı burada bitirmek istiyorum.

Davetiniz ve bana bu konuşma fırsatını verdiğiniz için teşekkür eder, toplantının devamının verimli geçmesini diler, saygılar sunarım.

Kaynaklar

- Aydın, Mustafa, "Contending Agendas for the Black Sea Region A Regional Alternative", *Demokratizatsiya*, Kış 2013, Cilt 21, No 1, 47-61.
- Aydın, Mustafa, "Sources of Insecurity and Conflict in the Caucasus and the Black Sea Region", *Turkey Insight*, Kasım 2001, 125-147.
- Aydın, Mustafa, "Turkish Policy towards the Wider Black Sea and the EU Connection", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Cilt 16, No 3, 2014, 383-397.
- Aydın, Mustafa, "Volatile Politics and Constancy of Instability in the Caucasus and its Effects on the Mediterranean Stability and Security", Antonio Marquina ve Hans Guenter Brauch (der.), *The Mediterranean Space and Its Borders: Geography, Politics, Economics and Environment*, Mosbach, Afes-Press ve Madrid: UNISCI, 2001, 167-198.
- Aydın, Mustafa, *Europe's Next Shore; European Union and the Black Sea Region after the Enlargement*, Paris: EU ISS, Occasional Paper, No 53, 2004.
- Lake, David A. ve Patrick M. Morgan, *Regional Orders; Building Security in a New World*, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 1997.
- Panagiota Manoli (ed.), *Unfolding the Black Sea Economic Cooperation; Views from the Region*, Athens: ICBSS, 2007.

19. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkileri

Mehmet Hacısalihoglu*

1768-1918 arası veya “uzun 19. yüzyılda” Osmanlı-Rus ilişkileri yakınçağ dönemi Osmanlı tarihinin en temel konularından biridir. Bu özelliği nedeniyle de Türkiye’de genel tarih bilgisine sahip herkes tarafından genel hatlarıyla bilinen bir tarihsel süreçtir.

Bu çalışmada şu sorular üzerinde durulmaktadır:

- 19. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkilerine hangi temel alanlar üzerinden bakmak gerektiği
- hangi spesifik olayların ve süreçlerin bulunduğu ve
- günümüzde her iki ülkede tarihsel ilişkilerin ne şekilde araçsallaştırıldığı sorularıdır.

Türk ve Rus Kamuoyunda 19. Yüzyıl İlişkileri

Öncelikle Rusya ve Türkiye kamuoylarının 19. yüzyıl ilişkilerine günümüzde nasıl baktığı sorusuna değinmeye çalışacağım.

2005 yılında Rusya’da “Turetskiy Gambit” (Türk Hamlesi) isimli bir film yapılır ve Rus kamuoyunda büyük ilgi uyandırır. Film bir Rus ajanın 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi. ORCID ID: 0000-0003-4287-1296
E-mail: mehmethacisalihoglu@gmail.com

dönemindeki serüvenini anlatmaktadır. Boris Akunin isimli bir Rus yazar tarafından kaleme alınmış bir romana dayanan bu filmde Osmanlı-Rus Savaşı döneminde Plevne kuşatması, nihayet Plevne'nin Rusların eline geçmesi ve Rus ordusunun İstanbul'a kadar ilerlemesi süreci ajanlar arasındaki mücadeleler üzerinden anlatılmakta ve Türk ajanın öldürülmesi ve Rus ajanın başarısıyla nihayetlenmektedir. Filmin dayandığı romanın ve bizzat filmin niteliği Rus kamuoyunda gördüğü büyük ilginin ana nedenlerinden biri olarak görülebilir. Fakat filmin gördüğü ilgi Rus kamuoyunun genel tarih algısıyla da ilgili görünmektedir.

Türkiye'de Osmanlı'nın yükseliş dönemi diye adlandırılan Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman dönemlerindeki büyük savaşlar ve fetihler ve bunlarla ilgili yazılan eserlere veya filmlere gösterilen ilgi gibi, Rusya'da Rus zaferlerinin ve fetihlerinin yaşandığı 18. ve 19. yüzyıla ilgi duyulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Türkiye'de detayları fazla bilinmeyen Osmanlı-Rus Savaşları bağlamında Rusya'da çok sayıda kahraman (ki bunlar genellikle generallerdir), çok sayıda anıt (örneğin San Petersburg'da Tsarsko Selo'da II. Katerina tarafından yaptırılmış Çeşme Anıtı ve General Orlov) ve bunlardan daha önemlisi çok sayıda tarih çalışması bulunmaktadır. Özetle Türklerde olduğu gibi Ruslarda da tarihlerindeki büyük zaferlere ve fetihlere daha fazla ilgi duyulmaktadır.

19. yüzyıl gelişmeleri ile günümüzdeki gelişmeler arasında da ilgi kurulmakta ve Osmanlı ile yaşanan tarihsel ilişkiler bu bağlamda yeniden değerlendirilmektedir. "Turetskiy Gambit" filminden sonra 2014 yılında kapsamlı (720 sayfa) bir eser yayınlandı. Igor Aleksandroviç Kozlov "Türk Hamlesi'nin Arkasından veya Rus 'Yarı/Tamamlanmamış Zaferi' 1878 Senesi" başlığıyla yayınladığı bu eserde¹ ayrıntılı olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını anlatmakta ve eserde neden 1878 Rus zaferinin "tamamlanmamış" bir zafer olduğunu anlatmaktadır. Bu savaşta Rus ordularını kumanda eden

¹ I. A. Kozlov, *Po Sledam "Turetskogo Gabita" ili Russkaya "Polupobeda" 1878 Goda*, Moskova: Eterna, 2014.

generallerin İstanbul'u alma taraftarı olduğu, fakat II. Aleksandır'ın böyle büyük bir düşünceyi ve iradeyi ortaya koyamadığı, bu nedenle İstanbul'un alınmadığı, böylece elde edilen zaferin tamamlanmamış, yarım bir zafer olduğu anlatılmaktadır.

Bu gelişme ayrıca 2008 Gürcistan-Rusya krizi ve savaşıyla da ilişkilendirilmektedir. Buna göre Gürcistan'ın "Güney Osetya'ya saldırması" üzerine Rus silahlı kuvvetlerinin müdahalesi gerçekleşmiş ve tam da 1878 savaşının 130. yılında silahlı ve füze taşıyan NATO gemileri Karadeniz'e girerek Gürcistan sınırına demirlemiş, Rusya'yı tehdit etmişti. Eğer 130 sene önce İstanbul Rusya tarafından alınmış olsaydı Rusya güney sahillerinden tehdit edilemeyecekti.²

Bu eserdeki ve bunun öncesinde yazılmış roman ve yapılmış filmdeki düşünceleri Rus kamuoyunun tamamının ortak düşüncesi olarak değerlendirmek elbette ki mümkün değildir. Fakat Putin dönemi Rusya'sında tarihin yorumlanması konusunda bir geriye dönüş ve tek tipleşme olduğu görülmektedir. Bu bakımdan burada özetlediğim yorum her ne kadar "milliyetçi" bir Rus tarih yorumu ise de bu milliyetçi yorumun kamuoyunda yaygın kabul gördüğünü söyleyebiliriz. Çünkü 2014 Rusya'sında farklı tarih yorumları veya tarih yorumlarında bir çeşitlilik ve tartışmanın olduğunu söylemek zordur. Egemen olan yorumlar milliyetçi veya - Jirinovski örneğinde olduğu - gibi daha fazla milliyetçi olarak değerlendirilebilir. Özellikle de Kırım'ın ilhakı meselesi nedeniyle Putin hükümetinin tarih konusunda alternatif yorumlara karşı şiddetli önlemler aldığı, farklı görüş beyan edenlerin tutuklanarak hapse atıldığı görülmektedir.

Özetlemek gerekirse Türkiye kamuoyuna kıyasla Rusya kamuoyunda 19. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkilerinin daha canlı olduğu ve daha önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz.

² Kozlov, age, 11-13.

19. yüzyıl ilişkilerinin günümüzdeki ele alınış ve yorumlanışı hakkındaki bu özetten sonra yaşanan tarihsel süreçteki belli başlı gelişmeleri kısaca hatırlatmakta yarar var.

Osmanlı-Rus İlişkilerinin Kronolojik Gelişimi

II. Katerina (1762-1796) döneminde Rusya artık güneye ve batıya doğru genişleme aşamasına ulaşmış, büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. Bu dönemde Polonya üç aşamada Rusya, Prusya ve Avusturya arasında paylaşılıp ortadan kaldırılmış, ayrıca iki büyük savaşla (1768-1774 ve 1788-1792) Osmanlı orduları mağlup edilerek Rusya Karadeniz'e ulaşarak Karadeniz'in kuzey sahilinde geniş bir saha ele geçirmiştir. Odesa gibi liman şehirleri kurarak Karadeniz'in ticaretine de ortak olmuştur. Katerina Osmanlı devletini tamamıyla Rusya'ya bağlayacak meşhur "Grek Projesi"ni ortaya atmış, hatta torununa Konstantin ismini vererek kurulacak Grek devletinin hükümdarı olmasını arzulamıştır. Fakat diğer büyük güçlerin bu projeye destek vermemesi üzerine projeyi uygulamaya koyamamıştır.

Fransız Devrimi sonrası yaşanan Koalisyon Savaşları döneminde Napolyon'un Mısır seferiyle birlikte Osmanlı topraklarını işgali üzerine kısa bir süre için Osmanlı-Rus ittifakı yapılmıştır. 23 Kasım 1798'de imzalan bir antlaşmayla Rusya Fransız işgaline karşı Osmanlı devletine karşı donanmayla yardım etmeyi vaatmekteydi. Bu antlaşmanın imzalanmasından önce sürekli olarak çatışma halinde bulunan bir Hıristiyan devletle ittifak antlaşması imzalamak Osmanlı tarafında bir meşruiyet sorunu da ortaya çıkardı. Antlaşmanın imzalanabilmesi için hazırlanan mazbatada bir Müslüman toprağından Fransızların kovulması için büyük güce ihtiyaç duyulduğu belirtilerek bu amaçla Rusya ile bir ittifakın yapılmasının da sevap olduğunu belirten bir fetva alınmıştır. Fakat boğazdan Rus gemilerinin geçmesi İstanbul'daki halk arasında tepkiler doğururken III. Selim'e karşı muhalefete neden oldu.³ Ardından İngiltere de Osmanlı devleti ile bir ittifak

³ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, V. Cilt: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), 5. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, 34-35.

antlaşması imzalamıştır. Bu şekilde Osmanlı Devleti artık Hıristiyan devletlerle ittifak yapmaya başlayacaktır. Fransa'ya karşı yapılan bu ittifakların ardından hükümetin halka yönelik yayınladığı bir beyanda “Fransalı taifesi kafir ve asidir. Tanrı'nın birliğine ve peygamberimize iman etmezler. Diğer dinleri de artık tanımazlar ve ahireti inkar ederler. [...] Fransız taifesi, kurdukları dünya mezhebini kabul etmeyenlere aç köpekler gibi saldırdılar ve onların dinlerini ve idarelerini yok ettiler. [...] Ey Tanrıya ve Peygambere iman eden müslüman halkı, bu dalalete sapmış kafirlerle mücadele etmek hepimize farzdır” denmektedir.⁴ Bu beyandan da anlaşıldığı üzere, Rusya Hıristiyan bir devlet olduğu için varlığı meşru kabul etmekte, fakat Fransa bütün dinleri reddettiği için savaşılması gereken “kafir” olarak tanımlanmaktadır.

Napolyon'un Mısır ve Suriye seferi sonrasında Osmanlı hükümeti Fransa ile bir antlaşma imzaladı ve ardından Napolyon'un imparatorluk ilanını tanıdı. Bu sefer de eski müttefikleri olan Rusya ve İngiltere'nin tepkisine yol açtı. Bu sırada hazırlanan bir layihada Rusya Osmanlı için “doğal düşman” olarak tanımlanmaktadır: “*Rusyalu zahiren Devlet-i aliyeye dostluk ve mahremiyet arzından hâli değil ise de, bu muamele samimiyet ve saffetine hamlolunmak câiz değildir. Zira Rusyalu, Devlet-i aliyenin hasm-ı tabîsi olmakla her ne kadar dostluk ve mahremiyet yüzünden görünür ise dahi içyüzünden işini becermek ve mezkûr zamirini icraya fırsat gözetmek cihetlerinden hâli değildir*” denmektedir.⁵ Buna rağmen 1805'te Rusya ve İngiltere ile ittifak antlaşması Osmanlı tarafından yenilendi. Fakat Aralık 1805'te Napolyon'un Avusturya ve Rus ordularını mağlup etmesi üzerine Babıali Fransa'ya yanaşmaya başladı. Bu da Rusya ile ilişkilerin bozulmasına neden oldu. Osmanlı hükümeti Rus gemilerine boğazı kapattı ve Rus yanlısı Eflak ve Boğdan beylerini değiştirdi. Rusya buna karşı bir ultimatom verdi ve ardından Eflak ve Boğdan'a asker sevketti.⁶ Ardından İngiliz donanması da İstanbul'u tehdit etmeye başladı.

⁴ Karal, 5, 37-38.

⁵ Karal, 5, 48.

⁶ Karal, 5, 50-51.

Bu şekilde Osmanlı Devleti ile Rusya ve İngiltere arasında savaş başladı.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan 1806-1812 savaşı yine Osmanlı devletinin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Hem Eflak ve Boğdan Beyliklerine hem de Sırbistan'a bazı özerklik hakları verilmiş ve Rusya'nın bölgedeki etkinliği artmıştır. Bu savaş esnasında 1807'de Napolyon Rusya ile Tilsit barışını yaparak Rusya'nın Osmanlı'ya yönelik bazı taleplerini kabul etti. Fakat savaşın devam etmesi ve bu süreçte yeniden Fransa ile Rusya'nın ilişkilerinin bozulması üzerine Rusya taleplerini azaltarak Osmanlı ile bir antlaşma imzalamayı kabul etti. Bu şekilde 1812 Bükreş Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Rusya aldığı toprakları büyük ölçüde iade ediyordu ve Prut nehri sınır kabul edilmişti. Rusya tarafından desteklenen ve 1804'ten beri isyan halinde olan Sırlar da ancak küçük imtiyazlar elde edebilmişlerdi.⁷ Antlaşmanın imzalanmasından sonra Osmanlı ordusu tekrar Belgrad üzerine yürüyerek bölgeyi ele geçirdi ve Sırların lideri Kara Yorgi kaçmak zorunda kaldı.

Yunan İsyanı ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı

1821'de başlayan Yunan İhtilali Rusya ile Osmanlı Devletinin ilişkilerinin gerilmesini beraberinde getirdi. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın Mora ve Girid'e müdahale etmesi Rusya'nın hoşuna gitmiyordu. Rusya Osmanlı'dan Bükreş Antlaşmasının uygulanmasını istiyordu. Rusya öte yandan Yunan isyanı hakkında İngiltere ile müzakereler yapıyordu. Nihayet **4 Nisan 1826'de** imzaladıkları **San Petersburg protokolü** ile bir Yunan beyliğinin kurulmasını kararlaştırdılar. Buna göre kurulacak Yunanistan'daki Müslümanların tamamı tehcir edilecek ve malları Yunan beyliği tarafından alınacaktı. San Petersburg protokolü Osmanlı-Rus ilişkilerinde birçok yönden önem taşımaktadır. 1815 Viyana Kongresi ve ardından yapılan Kutsal İttifak'a göre hükümdarların egemenlik hakları korunacaktı ve her türlü liberal ve milliyetçi hareket silah zoruyla bastırılacaktı. Fakat 1825'te çar olan I. Nikola için Ortodoks Hıristiyan bir

⁷ Karal, 5, 100.

topluluğun Müslüman esaretinden kurtarılması milliyetçi hareketlere karşı muhalefetten daha kuvvetli bir meşruiyet kaynağını oluşturuyordu. Bu propagandada özellikle tüm Avrupa'ya yayılmış “Sakız Katliamı” söylentileri ve haberleri önemli bir dayanak oluşturuyordu. Buna göre “Türkler Hıristiyanları hunharca katlediyordu”. Katliam suçlamaları İngiliz kamuoyunun da Osmanlı'ya karşı bir müdahale gerekliliği düşüncesine kaymasında en önemli etken olmuştur.

San Petersburg Protokolü sonrası süreçte Rusya'yı kıskırtmak istemeyen Osmanlı hükümeti **7 Ekim 1826'de** Rusya ile **Akkerman Antlaşmasını** imzaladı. Antlaşma, Sırlara verilen özerkliğin genişletilmesi, Eflak ve Boğdan beylerinin Rus Çarının onayıyla ve yerli beylerden atanması gibi hükümler içeriyordu.

Burada bir “yardım” söylemi vardır. Tabii ki Rusya'nın bu söylemlerinin arkasındaki asıl nedenler Rusya'nın emperyal politikalarıyla ilgiliydi. Fakat bu politik hamleler için meşruiyeti Hıristiyan dayanışması oluşturuyordu. Nitekim Kutsal İttifak'a dahil olmayan İngiltere zaten liberal akımlara daha ılımlı bakıyordu. Bunun yanında Fransa da Yunanistan'la ilgili bir anlaşmaya katılmak niyetindeydi. Nihayet bu üç devlet arasında Londra'da **6 Temmuz 1827'de Londra Protokolü** imzalandı. Buna göre Osmanlı devleti San Petersburg protokolünü kabul etmeliydi. Etmezse bu üç devlet müdahale edecekti. Osmanlı hükümeti Londra protokolünü reddedince Navarin'daki Osmanlı-Mısır filosu Rus, İngiliz ve Fransız filosu tarafından kuşatıldı ve imha edildi. Osmanlı'nın tazminat talebi üzerine bu üç devletin elçileri İstanbul'dan ayrıldı. Fransız ordusu Mora'yı işgal ederken Rusya Osmanlı'ya karşı savaş ilan etti.

Üniversite öğrencileri için hazırlanmış 2008 baskılı bir Rus tarih ders kitabında Yunan ihtilali ve Rusya konusu birkaç cümleyle özetlenirken Rusya'nın müdahalesi şu şekilde gerekçelendirilmektedir:

“20lerin ilk yarısında Sultan'a karşı isyan eden Grekler bütünüyle yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar.

*İmparator Aleksandır ve daha sonra da Nikolay Grek halkına yardım etme zorunluluğunu anladılar.*⁸

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşına Osmanlı açısından bakıldığında ise dönemin önemli bürokratlarından Pertev Paşa savaşın gerekli olduğunu düşünüyordu. Savaşı Osmanlı açısından şu şekilde meşrulaştırıyordu:

*“Eğerçi Moskoflu’ya galebe ümit olunmaz. Lâkin bilâmuharebe Mora Kıralığı kabul olunur ise yol olur ve pek çok mahallere sirayet eder. Binaenaleyh vüs’umuzu sarfettikten sonra bil-mecburiye ihtiyar eylessek düşman her vakit bu kadar teklifi iltizam eylemez.”*⁹

Özetle Osmanlı bürokratları savaşın kaybedileceğini bilerek savaş kabul ediyordu. Savaşın Yunanistan meselesi nedeniyle yapılacağı aşikardı. Bu tür taleplerin ve toprak kayıplarının Osmanlı tarafından kolay kabul edilmeyeceği, ancak savaş yoluyla zorla elinden alınabileceği mesajı veriliyordu. Amaca ileride ortaya çıkacak buna benzer durumlara karşı önlem almaktı.

Rusya ise Londra Protokolünü Osmanlı’ya kabul ettirmekten başka bir amacının olmadığını söylüyor, Rusya kamuoyunda Türklerin zulmünden Hıristiyan bir halkın kurtarılması için yapılan bir savaş olarak görülüp kuvvetle destekleniyordu.¹⁰

Takip eden savaşta Osmanlı orduları hem Balkanlarda hem de Kafkasya ve Doğu Anadolu’da yenilgiye uğradı ve nihayet 14 Eylül 1829’da imzalanan Edirne Antlaşması ile Yunanistan devletinin kuruluşunu kabul etmek zorunda kaldı. Yapılan antlaşmada ayrıca Sırbistan’ın ve Eflak ve Boğdan beyliklerinin özerkliklerinin genişletilmesi yer almaktaydı. Bu şekilde Rusya Ortodoks Hıristiyanlığın “hamisi ve kurtarıcısı” rolünü başarıyla oynamış olmaktaydı.

⁸ A. S. Orlov, V. A. Georgiev, N. G. Georgieva, T. A. Sivohina, *Istoriya Rossii, Uçebnik*, 3. Baskı, Moskova: Prospekt, 2008, 217.

⁹ Karal, age, V, 119.

¹⁰ Karal, age, V, 119.

Aynı bağlamda Rusya'nın uyguladığı nüfus siyaseti de önem taşımaktadır. Rusya özerklik ve bağımsızlıklarında başrolü oynadığı Yunanistan, Sırbistan ve Eflak ve Boğdan beyliklerinde Müslümanlara yönelik tehcir politikasını uygularken, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Ortodoks Hıristiyanların da Rusya'ya göçünü teşvik ve zorlama yoluyla uygulamaktaydı. Öyle ki bu politikalarını antlaşmalarla Osmanlı Devletine kabul ettirmeye çalışıyordu. Müslümanların Yunanistan ve Sırbistan'dan tehcir edilişi yalnızca Rusya'nın düşüncesi değildi. Bu özellikle kurulmakta olan bu ulus-devletlerin öncüleri tarafından da talep edilmekteydi. Bu devletlerin Müslümanlardan arındırılması özerkliğin veya bağımsızlığın bir önşartı olarak görülüyordu. İngiltere gibi güçler de bunu artık Müslümanlarla Hıristiyanların bir arada yaşamalarının mümkün olmadığı, sürekli çatışmalara ve karşılıklı katliamlara neden olduğu ve olacağı gerekçesiyle kabul ediyordu. Bu şekilde kurulan Yunanistan devletinden ve Sırbistan'dan takip eden üç yıl içinde Müslümanlar çıkartıldı.¹¹ Bu örneklerde uygulanan nüfus politikaları Osmanlı coğrafyasındaki ilk etnik temizlik politikaları olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu ulus-devlet modeli daha sonraki ulus devlet kuruluşlarında örnek olarak hizmet edecektir. Bunun son halkası olarak da Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu görebiliriz.

Fakat burada Çarlık rejimiyle yönetilen ve Osmanlı gibi çok uluslu bir imparatorluk olan Rusya'nın tavrı imparatorluk anlayışıyla çelişmektedir. İngiltere ve Fransa bu tarihlerde ulusal ve liberal hareketlere daha ılımlı bakarken, Rusya bu tür hareketlere şiddetle karşı çıkmaktaydı. Nitekim Yunanistan'ın bağımsızlığının ilan edildiği 1830 yılının Kasım ayında Rusya'ya karşı başlayan Polonya/Leh isyanı Rus ordusu tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı, İsyancı liderler Fransa'ya ve bir kısmı da Osmanlı'ya sığındı. Bu dönemde Osmanlı'ya sığınanlar tarafından Polonezköy kurulmuştur. Polonya topraklarının

¹¹ Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram. Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2009, 130-131; Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011, 23-24.

Rusya'ya bağlanması yarım asır bile olmamıştı. 1832'de yapılan yeni bir nizamname ile Polonya "Rusyanın ayrılmaz bir parçası" haline getirildi.¹² Buradan yola çıkarak Rusya yönetiminin genel olarak liberal ve milliyetçi hareketlere karşı olduğu, fakat Osmanlı'ya yönelik politikasına hizmet edeceğini hesapladığı için, yani tamamen siyasi nedenlerle Yunan ihtilaline ve bağımsızlığına destek verdiği anlaşılmaktadır.

Rusya'nın Balkanlardaki ulus devletlerin Müslümanlardan arındırılması politikasını destekliyordu. Öte yandan ise Osmanlı Ortodokslarının Rusya'ya göçünü teşvik ediyordu. Bunun iki temel nedeni vardı: Bunlardan biri pratik ihtiyaçtı. Osmanlı'dan koparılan Kırım ve Kuzey Karadeniz toprakları ve Kafkasya'da yoğun olarak Müslüman nüfus yaşamaktaydı. Bu topraklara Ortodoksların iskani yoluyla bu bölgeleri Çarlığa entegre etmek amaçlanmaktaydı. Çünkü bu topraklar ele geçirilirken, bölgedeki Müslümanlar da tehcir ve katliamlara maruz kalmakta, bu şekilde bölgenin nüfusu azalmaktaydı. Ele geçirilen yeni toprakların iskani için Alman beyliklerinden de nüfus getirilip iskân edildiği bilinmektedir. Bu meselenin ikinci boyutu ise propagandadır. Rusya kendini bu şekilde Ortodoksların hamisi ve kurtarıcısı ve bu halkların kaçıp sığındığı İmparatorluk olarak lanse etmekteydi. Ayrıca Osmanlı yönetiminin Ortodokslar için baskı ve zulüm olduğu, halkın Türk zulmünden kurtarmak için Rusya'ya sığındığı propagandası yapılıyordu. Oysa bu konudaki çalışmalar Rusya'nın işgal ettiği Osmanlı topraklarında yaşayan "reayanın" göçünü sağlamak için vergi muafiyeti gibi birçok ekonomik vaatlerde bulunduğu, Osmanlı yönetiminin geri gelmesiyle reayanın ağır cezalara çarptırılacağı propagandası ve hatta birçok yerde zor kullanarak göçü temin etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu şekilde Doğu Anadoludan ve Balkanlardan onbinlerce Osmanlı Hıristiyanı Rus ordusu çekilirken onlarla Rusya'ya göç etmiştir.¹³

¹² Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan günümüze*, Çev. F. Dereli, İstanbul: İnkılap, 2011, 344-345.

¹³ Ufuk Gülsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1993, 24-25;

Osmanlı'nın Rusya'nın bu politikasına karşı tavrı da yine İmparatorluk mantığına uygundur. Osmanlı bir yandan Rus işgal ve zulmüne karşı Müslümanların sığınağı olarak kendini lanse etmekteydi. Öte yandan Hıristiyanların Rusya'ya göçünü önlemek için çok yönlü girişimlerde bulunmaktaydı. Örneğin Ruslarla işbirliği yapanlar için genel af, kilise vs. tamirleri, vergi muafiyeti ve Hıristiyan cemaatlerinin önde gelenleriyle görüşerek onların aracılığına başvurulması gibi önlemler alıyordu. Bu politikalar kısmen Osmanlı lehine sonuçlar da doğuruyordu. Rusya'ya göç eden reyanın önemli bir kısmı gittiği yerlerdeki hayat şartlarından memnun olmadığından Osmanlı'ya geri dönmüştü. Hatta geri dönenlerden biri 1835 yılında İslimye'de Osmanlı hükümetiyle müştereken günümüz Bulgaristan topraklarındaki ilk tekstil fabrikasını kurmuştur.¹⁴ Bu şekilde Osmanlı da kendisini kendi Ortodoks reayasının hamisi ve meşru hükümeti olarak göstermeye ve Rusya'nın hamilik ve kurtarıcılık politikasını etkisizleştirmeye çalışıyordu.¹⁵

Mehmet Ali Paşa Meselesi ve Rusya ile İttifak

Rusya ile Osmanlı arasında yaşanan krizler yanında daha önce Napolyon saldırısına karşı ittifak söz konusu olduğu gibi, bu sefer güneyden, Mısır'dan gelen tehdit üzerine yeni bir ittifak görüşmesi gündeme geldi. Ayanlık kökenli Mehmed Ali Paşa 1831'de Osmanlı merkezi yönetimine karşı gelerek Suriye'ye doğru harekete geçti ve 1832'de Anadolu'ya girdi. II. Mahmud'un gönderdiği kuvvetleri birbiri ardına yenerek Anadolu'ya doğru ilerlemeye başladı. Bunun üzerine II. Mahmud, "denize düşen yılanı sarılır" diyerek Rusya ile Mehmed Ali Paşa'ya karşı bir

Kemal Beydilli, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

¹⁴ Mehmet Hacısalihoğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler: İslimye Sancağı'nda 1878'den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler*, İstanbul: Bağlam, 2008, 75-78; aynı yazar, "The Rise of Sliven (İslimye) from a Balkan Village to a Province Center in the Ottoman Empire", *Turkey and Bulgaria. A Contribution to Balkan Heritage*, International Balkan Annual Conference IBAC Book Series 5, Ed. Özgür Kolçak, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017, 75-100.

¹⁵ Mehmet Hacısalihoğlu, "Negotiations and Agreements for Population Transfers in the Balkans from the Beginning of the 19th Century until the Balkan Wars 1912/1913", *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, No. 1 (Fall 2018), 39-41.

ittifak anlaşması yaptı. Çar Nikola Osmanlı'yı Rus kontrolü altına almaya kararlıydı ve yardım teklifi Rusya'dan gelmişti. Bunun üzerine II. Mahmud Rusya'dan İstanbul'un korunması için 30 bin kişilik bir birlik istedi. Rus filosu 1833 Şubatında Karadeniz boğazını geçerek Büyükdere önüne geldi. Aynı sene içinde **8 Temmuz 1833'te** Osmanlı Devleti Rusya ile **Hünkâr İskeleyi Antlaşmasını** imzaladı.¹⁶ Antlaşmada Rusya Osmanlı Devletine savunma amaçlı askeri yardım vadeliyordu. Osmanlı Devleti de Rusya'ya karşı bir saldırıda yabancı gemilere boğazları kapatacağı.¹⁷ Hünkâr İskeleyi Antlaşması Osmanlı Devletini Rus himayesine sokacak bir süreci başlatmış oluyordu. İngiltere ve Fransa Osmanlı'nın Rus himayesine girişinden endişelenerek bu anlaşmayı protesto etti, Akdeniz'deki askeri gücünü artırdı. Anlaşmanın hükümsüz kalması için gereken tedbirler alındı. Daha sonra Mehmed Ali Paşa ile Sultan arasında yeniden alevlenen mücadeleye İngiltere ve Fransa müdahil oldu; 1840 yılında İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın anlaşmasıyla Mehmed Ali Paşa bazı imtiyazlar kazanarak Mısır'a çekilmek zorunda bırakıldı. 3 Temmuz 1841'de Londra'da toplanan İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya, Prusya ve Osmanlı temsilcileri boğazlara eski statüsünü veren (Osmanlı hakimiyetini güçlendiren) yeni bir anlaşma imzaladılar. Bu şekilde Rusya'nın aldığı imtiyazlar ve himaye durumu önlenmiş oluyordu. Öte yandan Boğazların kapalılığı devam edecekti ve Karadeniz Rusya açısından güvenli bir saha olacaktı.¹⁸

1848 Devrimleri ve Macar Mültecileri Problemi

1848 Devrimleri sürecinde Macar milliyetçileri büyük bir isyan gerçekleştirdi. Rusya ve Avusturya'nın müdahalesiyle Macar isyanı bastırıldı. Çok sayıda Macar Osmanlı'ya ve diğer ülkelere sığındı. Aynı dönemde Eflak ve Boğdan'da da milliyetçi ayaklanmalar oldu. Bu ayaklanmalara Rus ve Osmanlı kuvvetleri müdahale edip isyanı bastırdılar. Fakat Rusya ve Avusturya tarafından Macar mültecilerin iadesi talep edilince Osmanlı

¹⁶ Kemal Beydilli, "Hünkâr İskeleyi Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 18 (1998), 488-490.

¹⁷ Karal, V, 137.

¹⁸ Karal, V, 208-209.

hükümeti bunu reddetti. Daha önce yapılan anlaşmalardaki hükümlere göre bir devletten diğerine sığınan kişiler eğer gittikleri devletin dinine geçerlerse iade zorunluluğu ortadan kalkıyordu. Bu nedenle Macar mülteciler Müslümanlığa geçerek iade edilmekten kurtuldular. Osmanlı'nın bu tavrı İngiltere ve Fransa'da övgüyle karşılandı. Fakat Rusya bu durumdan son derece rahatsızdı.

Kutsal Yerler Problemi ve Kırım Savaşı

1848 Devrimlerinden sonra Fransa'da başkanlığa seçilen Napolyon'un yeğeni Louis Napolyon ülkedeki Katoliklerin desteğini alıp kendisini imparator ilan etmek istiyordu. Bu nedenle Kudüs ve civarındaki kutsal yerlerin bakım ve hizmetinin Katoliklere verilmesini talep etti. Bu, Rusya'nın tepki ve tehditlerini kışkırttı. Rusya İngiltere ile Osmanlı'nın paylaşılması konusunu da pazarlık etmiş ve desteğini alamamıştı. Prens Mençikof 1851 Mart'ında İstanbul'a olağanüstü elçi olarak gönderildi. Rusya artık kesin olarak Osmanlı'yı himayesi altına almakta kararlıydı. Rusya Osmanlı'dan Kutsal Yerlerin Rum Ortodoks kilisesinin kontrolüne verilmesini ve Rusya'nın Ortodoks tebaanın hamisi olarak tanınmasını talep ediyordu. İngiltere'nin desteğiyle Babıali bu talepleri reddetti. Eflak ve Boğdan'ı işgal eden Rusya ile savaş başladı. Rus filosu 30 Kasım 1853'te Sinop'taki Osmanlı donanmasını yok etti. Artık Rus filosunun İstanbul'u ele geçirmesinin önünde bir engel kalmıyordu. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve daha sonra da Sardinya-Piemento Osmanlı'ya yardıma gelerek Rusya'ya savaş ilan ettiler. Kırım Savaşı (1853-1856) olarak adlandırılan bu savaşı müttefikler kazanarak 1856'da Paris Barış Antlaşmasını imzaladılar. Paris Antlaşması ile Rusya'nın Osmanlı üzerindeki ve Eflak-Boğdan üzerindeki himaye veya egemenlik iddiaları sonlandırılıyor, bunlar Avrupa devletlerinin garantisi altına alınıyorlardı. Ayrıca Karadeniz'de Rus filosu bulundurulamayacaktı.¹⁹

¹⁹ Karal, V, 244-245.

1864 Çerkes Sürgünü ve Rusya'nın Türkistan'ı Fethi

Rusya'nın Osmanlı'yı tamamen yıkması engellenmişse de Rusya kuvvetlerini bu sefer Kafkaslar ve Orta Asya'ya kaydırarak bu bölgeleri fethetmeye başladı. Kuzey Kafkasya'da General Knez Baryatinski komutasındaki Rus Kafkasya ordusu büyük başarılar elde etti. Kafkas Müslümanlarının direnişinin lideri Şeyh 1859'da teslim olmak zorunda kaldı. Bölge Müslümanlarının Osmanlı'ya yoğun olarak iltica etmesi üzerine Osmanlı hükümeti 1860'da bu göçenlerin kabulü ve iskanını düzenlemede görev yapacak bir "Muhacirin Komisyonu" kurdu. Osmanlı hükümetinin Kafkasya'daki bu olaya bakışı şöyleydi: "İslam Devleti'nin himayesine iltica emeliyle vatanlarını terkedip ihsan isteyen yoğun nüfusu reddetmek ve onları Rusya'nın zulmüne bırakmak Halife'nin yüce şanına uygun düşmeyecektir."²⁰

Rus orduları 1864 yılına kadar süren savaşlarla Kafkasların kontrolünü ele geçirdi ve 21 Mayıs 1864 (Gregoryan takvime göre 2 Haziran) Kbaada'daki son Çerkes direnişini de kırdı. Kafkasya Valisi ve Kafkas Orduları Komutanı olan Grandük Mihail Nikolayeviç (Çar II. Aleksandır'ın kardeşi) 21 Mayıs (yeni usül: 2 Haziran) günü Kbaada'da askeri ve dini bir tören düzenleyerek zaferin kutlamasını yaptı. Rusya Kuzey Kafkasya'yı kesin olarak kontrol altında tutabilmek için buradaki Müslümanlar'dan kurtulmak düşüncesiyle onları Kuban bölgesine tehcir etmeyi kararlaştırdı. Osmanlı hükümetinin göçmenleri kabul edeceğini beyan etmesi üzerine Osmanlı'ya göç de seçeneklerden biri olarak sunuluyordu. Rus işgali ve zorunlu tehcir kararı nedeniyle bölge Müslümanlarının yüzbinlercesi Osmanlı'ya sığındı.

1862-1870 arasında toplam göçmen sayısının 1.200.000 ile 2.000.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Osmanlı'nın Rusya'yı engelleyecek gücü olmadığı gibi Rusya'nın Kuzey Kafkasya Müslümanlarına karşı uyguladığı politikayı

²⁰ Abdullah Saydam, "Soykırımdan Kaçış: Cebel-i Elsineden Memâlik-i Mahrûsaya", *1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Ed. Mehmet Hacisalihoglu, İstanbul: BALKAR ve IRCICA, 2014, 71-115, s. 83.

engelleyecek uluslararası bir ortam da mevcut değildi. Bu süreçte kitlesel ölümler, salgın hastalıklar vs. yüzünden toplam ölü sayısının 500.000'den fazla olduğu tahmin edilmektedir. Yaşanan kitlesel ölümler nedeniyle bu sürgün soykırım olarak da değerlendirilmektedir.²¹ Kuzey Kafkasya'nın bütünüyle Rus kontrolü altına alınması Rusya'nın Karadeniz ve Kafkasya üzerinden Osmanlı'ya karşı tehdit potansiyelini daha da kuvvetlendirmiştir.

Kırım Savaşını takip eden yıllarda Rusya'nın bir diğer önemli hamlesi Orta Asya Türk hanlıklarını (Hokand, Hive, Buhara) ele geçirmesidir. Rusya 1853'te Hokand Hanlığına bağlı Akmesit Kalesini ele geçirdi. 1860'ta Tokmak ve Pişkek, 1864'te Türkistan, Evliya Ata ve Çimkent ele geçirdi. General Çernyayev 1865'te Taşkent'i ele geçirdi. General Kaufmann 1868'de Semerkand'ı ele geçirdi ve Hokand Hanı ile Buhare Emiri Rusya'nın himayesini kabul etmek zorunda kaldılar. General Kaufmann 1873'te Hive Hanlığını ele geçirdi. Rusya bölgede Fergana Eyaletini kurdu. 1877'de Türkmenlere ait Kızılörvat Rusların eline geçti. 1881'de Göktepe ve Aşkabat, 1884'te Merv bölgesi Rusların eline geçti. Bu şekilde Türkistan'da Rus hakimiyeti tamamlanmış oldu. Türkistan'daki hanlıkların 30 yıllık bir süre içerisinde ve küçük Rus birlikleri tarafından o kadar kolay ele geçirilmesinin en temel sebebi bu hanlıkların modernleşmeyi kaçırması ve modern savaş ve silah teknolojisine sahip olmamalarıdır.²²

²¹ Walter Richmond, *Circassian Genocide*, New Brunswick vd.: Rutgers University Press, 2013. 21 Mayıs Çerkesler arasında Tsitsekun'u (Çerkes Soykırımını) Anma Günü olarak kabul edilmektedir. Erol Taymaz, "21 Mayıs Bilgisi ve Bilinci", *Jneps*, Mayıs 2019.

²² "Türkistan'ın Rusların eline geçmesi, 30 yıl gibi kısa bir zamanda ve tarihte eşi görülmemiş az kayıplarla gerçekleşti[...] Rus kayıpları 1.000 ölü ve 3.000 yaralıyı geçmedi; hele 1.950 rus askerinin, 100.000 nüfusu ve 30.000 muharibi olan Taşkent gibi bir şehri ele geçirmesi, veya 3.500 kişiden ibaret bir rus kuvvetinin 60.000 kişilik Buhara ordusunu yenerek 2 ölü ve 38 yaralı pahasına Semerkand gibi Türkistan'ın en mühim şehrinin alınması, Rusların Türkistan'daki fütuhatlarının hangi şartlar içinde cereyan ettiğini açıkça gösterir." Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi. Başlangıçtan 1917'ye kadar*, (1. Baskı 1948), 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993, 352.

Balkan Krizi ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı

1870'teki Prusya-Fransa savaşı Avrupa'daki güç dengelerini değiştirdi. Rusya Paris anlaşmasının sınırlandırmalarını dikkate almamaya başladı. Fakat Paris anlaşmasının Rusya'yı Balkanlardan uzaklaştırması nedeniyle Rusya Hıristiyanlık propagandası yanında Slav kardeşliği-Panslavizm propagandasına ağırlık vermeye başladı. Balkan Slavları arasında, aydınlar ve konsoloslar yardımıyla başarılı bir propaganda faaliyeti yürüttü. Nihayet 1875'te başlayan Hersek isyanları, ardından 1876 Bulgar ayaklanması ve aynı yıl gerçekleşen Osmanlı-Sırp Savaşı Osmanlı-Rus ilişkilerinin yeniden bir savaşa dönüşmesinin habercileri oldu. Bu ayaklanmanın bastırılması sürecinde yayılan Batak Katliamı söylentisi Rusya'nın Osmanlı'ya karşı müdahale isteğinin önündeki Avrupa engelini kaldıran en önemli etkenlerden biri olmuştur. O zamana kadar Osmanlı lehinde olan İngiliz siyaseti bile "Türkler Bulgarları katlediyor" iddiaları üzerine oluşan Osmanlı karşıtı kamuoyu baskısına kulak vermek zorunda kaldı. 1876 Aralık ayında büyük güçlerin temsilcileri İstanbul'da bir araya gelerek (tersane konferansı) Balkanlar için özerklikler içeren bir reform programı hazırladılar. Osmanlı hükümeti bunu reddetti. Artık Rusya'nın önünde bir engel kalmamıştı.

Rusya Osmanlı'ya karşı büyük bir savaşın hazırlıklarına daha önceden başlamıştı.²³ 1875'ten itibaren Osmanlı karşıtı kampanyaya ağırlık verilerek Rus ve Avrupa kamuoyu da Osmanlı aleyhine çevrildi. Bu dönemde Rusya'da yazılan çok sayıda kitap ve yayınlanan haberlerde Balkan Hıristiyanlarının Türk esareti altında yaşadığı zulümler, İslam'ın nasıl medeniyetle bağdaşamayacağı ve bir arada olamayacağı gibi Osmanlı idaresinin meşruiyetini ortadan kaldırıp Rusya'nın müdahalesini meşrulaştıran argümanlar ileri sürüldü. Said Paşa'nın ifadesiyle

²³ Örneğin askeri operasyonlar için haritalarının hazırlanması hakkında bkz. Mihail Simov, "Mapping Enemy's Land: Russian Military Topographic Intelligence on 19th Century European Turkey", *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, 3 (December 2019), 45-70.

“dostane yardımlarından en fazla istifade edeceğimiz İngiliz halkını bile bizden nefret ettirmişlerdir”²⁴.

Nihayet Osmanlı-Rus savaşı sonunda Rus orduları Ayastefanos (Yeşilköy)'e kadar ilerlediler. Yüzbinlerce Müslüman'ın katledilmesi ve tehciri ile sonuçlanan bu savaşın neticesinde Rusya Osmanlı'ya 3 Mart 1878'de Ayastefanos anlaşmasını dikte etti. Rusya'nın Kafkas Müslümanlarına karşı sergilediği tutumun aynı sertlikte ve belki daha da sert olarak Balkan Müslümanlarına yöneldiği de görülmektedir. Nitekim yine yeni bir Balkan devleti kuruluyordu ve daha önceki Yunan ve Sırp örneğinde olduğu gibi bu devlette de Müslümanlar tamamıyla tehcir edilmeliydi. Rusya müzakerelerin başladığı ilk gün bunu Osmanlı murahhaslarına şart olarak sundu. Zor durumda kalan Osmanlı müzakerecisi Safvet Paşa bir gün sonraki müzakerelerde Balkan Dağlarının sınır olduğu bir nüfus mübadelesi yapılmasını teklif etti. Buna göre Kuzeydeki Müslümanlar güneye, güneydeki Bulgarlar da kuzeye gönderilmeliydi. Rusya'nın teklifi İngiliz ve Avusturya hükümetleri tarafından kabul görmediği için uygulanamadı. Osmanlı'nın teklifini de Rusya kabul etmedi.²⁵ Bu şekilde Müslüman nüfusun önemli bir kısmı Bulgaristan'dan kaçırılmışsa da Bulgaristan tamamıyla homojenleştirilemedi. Ardından da İngilizlerin müdahalesiyle bu anlaşmanın ancak bir ön anlaşma olduğu ve diğer Avrupa devletlerinin katılımıyla gözden geçirileceği belirtildi. Nitekim Ayastefanos'la kurulan Bulgaristan Prensiği Kavala üzerinden Ege Denizine açılıyordu. Bölgeyi işgal altında tutan Rusya bu şekilde Akdeniz'e ulaşmış oluyordu. İngiltere'nin ve diğer güçlerin uygun bulmadığı bu anlaşma 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile revize edildi ve Bulgaristan'ın Ege Denizine inişi engellendi. Batı Trakya ve Makedonya toprakları buralarda reform yapılması şartıyla tekrar Osmanlı'ya iade edildi. Berlin Antlaşması ve Ayastefanos ön anlaşmasının revizyonu Rusya kamuoyu tarafından büyük bir aşağılama olarak görülmüştür ve bu bakış

²⁴ Said Paşa'nın 26 Nisan 1877 tarihli layihası, Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, Haz. İsmet Miroğlu, İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983, 276.

²⁵ Hacısalihoğlu, "Population Transfers", 52-55.

açısı günümüze kadar varlığını korumuştur. Berlin Antlaşmasından sonra da Rusya'nın güneye doğru genişleme ve Boğazlara hakim olma hedefi korunmuştur.²⁶

Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı

Bu savaşla artık Balkanlar'da Osmanlı devleti ile Rusya arasında ortak bir sınır kalmıyordu. Birinci Dünya Savaşına kadar da büyük bir savaş durumu ortaya çıkmadı. Fakat Rusya Makedonya'da Osmanlı'dan reform talep eden ve bu taleplere öncülük eden iki ülkeden biriydi (diğer Avusturya-Macaristan İmparatorluğu). 1912-1913 Balkan Savaşlarında Rusya Balkan İttifakının kurulmasına öncülük etti. Rusya'nın Osmanlı'ya yönelik hedefleri devam etmekteydi. Rusya'nın bulunduğu bir blokta Osmanlı'nın bulunması zor görünüyordu. Fransız, İngiliz, Rus ittifakına karşı Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Almanya ve Avusturya ile ittifak yaptı. Bu savaş döneminde Rusya yeniden Osmanlı topraklarına girerek Giresun sınırına kadar Doğu Anadolu'yu işgal etti. 1917 Ekim Devrimi nedeniyle Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine Rus ordusu bu bölgeden çekildi. Çarlık Rusyası yıkıldı ve yerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kuruldu. Aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu da yıkıldı ve yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti II. Dünya Savaşına kadar Sovyetlerle nispeten iyi ilişkiler kurmayı başardı.²⁷ Boğazlarla ilgili Sovyet taleplerinin ve tehditlerin yaşandığı 1945 sonrası süreç yine gerginliklerin yaşandığı bir süreç olacaktır.

Sonuç

Uzun 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya Çarlığı arasındaki ilişkileri genel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Her iki imparatorluk da siyasi bir rekabet içerisindedir ve bu rekabet nedeniyle ilişkilerde genellikle siyasi düşmanlık hüküm sürmüştür.

²⁶A. B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları*, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2009, 442-443.

²⁷ Tsvetelina Tsvetkova, "Turkish National Movement and Soviet Russia in Caucasus (1919-1922)", *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, 1 (December 2018), 77-114.

2. Üçüncü devletlerin tehdidi durumunda bu düşmanlık bir kenara bırakılarak ittifak anlaşmaları imzalanabilmiştir.

3. Rusya-Osmanlı yakınlaşması Batılı güçler tarafından genellikle tepkiyle karşılanmış ve reddedilmiştir.

4. Rusya Osmanlı Devleti üzerinde özellikle Ortodoks Hıristiyan tebaa üzerinden etkili olmaya çalışmıştır. Buna karşılık Osmanlı da Rusya'daki Müslümanların hamisi rolünü oynamıştır.

5. Her iki imparatorlukta da siyasi emellerini meşrulaştıracak propaganda aracı etkin bir şekilde kullanılmıştır.

6. İki imparatorluk arasındaki rekabet Balkan ve Kafkas Müslümanlarının ağır bedeller ödemesiyle sonuçlanmıştır. Bu rekabetten Osmanlı Ortodoks Hıristiyanları da olumsuz etkilenmiş, Balkan ve Kafkas Müslümanlarının kaderine benzer bir süreç yaşamışlardır.

7. Aralarında şiddetli rekabet ve düşmanlık politikası güden her iki imparatorluk da Avrupalı güçlerle rekabet edecek ilmi, teknolojik, ekonomik ve askeri gelişmeyi gösterememiş ve Birinci Dünya Savaşında yıkılmışlardır. Özetle bu rekabetten her iki imparatorluk da zararlı çıkmıştır.

Kaynaklar

- Beydilli, Kemal, “Hünkâr İskeleyi Antlaşması”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 18 (1998), 488-490.
- Beydilli, Kemal, *1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Gülsoy, Ufuk, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rumeli’den Rusya’ya Göçürülen Reâyâ*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1993.
- Hacısalihoğlu, Mehmet, “Negotiations and Agreements for Population Transfers in the Balkans from the Beginning of the 19th Century until the Balkan Wars 1912/1913”, *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, No. 1 (Fall 2018), 39-41.
- Hacısalihoğlu, Mehmet, “The Rise of Sliven (İslimye) from a Balkan Village to a Province Center in the Ottoman Empire”, *Turkey and Bulgaria. A Contribution to Balkan Heritage*, International Balkan Annual Conference IBAC Book Series 5, Ed. Özgür Kolçak, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017, 75-100.
- Hacısalihoğlu, Mehmet, *Doğu Rumeli’de Kayıp Köyler: İslimye Sancağı’nda 1878’den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler*, İstanbul: Bağlam, 2008.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, V. Cilt: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, 5. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Kozlov, I. A., *Po Sledam “Turetskogo Gabita” ili Russkaya “Polupobeda” 1878 Goda*, Moskova: Eterna, 2014.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi. Başlangıçtan 1917’ye kadar*, (1. Baskı 1948), 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir’ât-ı Hakikat*, Haz. İsmet Miroğlu, İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983.
- Orlov, A. S., V. A. Georgiev, N. G. Georgieva, T. A. Sivohina, *Istoriya Rossii, Uçebnik*, 3. Baskı, Moskova: Prospekt, 2008, s. 217.
- Örenç, Ali Fuat, *Balkanlarda İlk Dram. Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2009.

- Özkan, Ayşe, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.
- Riasanovsky, Nicholas V., Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan günümüze*, Çev. F. Dereli, İstanbul: İnkılap, 2011, 344-345.
- Richmond, Walter, *Circassian Genocide*, New Brunswick vd.: Rutgers University Press, 2013.
- Saydam, Abdullah, "Soykırımdan Kaçış: Cebel-i Elsineden Memâlik-i Mahrûsaya", *1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Ed. Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR ve IRCICA, 2014, 71-115.
- Simov, Mihail, "Mapping Enemy's Land: Russian Military Topographic Intelligence on 19th Century European Turkey", *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, 3 (December 2019), 45-70.
- Şirokorad, A. B., *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları*, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2009.
- Taymaz, Erol, "21 Mayıs Bilgisi ve Bilinci", *Jneps*, Mayıs 2019.
- Tsvetkova, Tsvetelina, "Turkish National Movement and Soviet Russia in Caucasus (1919-1922)", *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, 1 (December 2018), 77-114.

Soviet-Turkish Relations in 1921-1923: A Few Nuances from the Bulgarian Archives

Tsvetelina Tsvetkova*

The period after the First World War intensified the relations between Soviet Russia and the Turkish government in Ankara*. The Bolsheviks and the Nationalists, being threatened by the same enemy, found common grounds for mutual support, while “under the surface” the rivalry continued, especially in the Caucasus and Central Asia. These processes and many others, related to the Turkish War of Independence period, were followed closely by the Bulgarian diplomats in Istanbul as they had also an impact on the Bulgarian foreign policy.

* Dr., YTU Center for Balkan and Black Sea Studies (BALKAR), Istanbul, ORCID ID: 0000-0001-6290-9736
E-mail: tsvetie_harlin@yahoo.com

* In the present article the term “Turkey” has a particular role as synonym of the new formation, established with the beginning of the Turkish National Movement in Ankara and represented by the Grand National Assembly and the government there. It should be also considered that in the Bulgarian archives “Russian” was often used as a synonymous to “Bolshevik” or “Soviet”. For the purposes to keep the correct citation of the documents the term “Russian” was used in this respective way.

1. Gen. Todor Markov - head of the Bulgarian Legation in Istanbul from 1923 to 1925.

At the end of 1918 the diplomatic relations between the two former allies of the Central Powers – Bulgaria and the Ottoman Empire, were officially suspended in accordance to the Armistice of Salonica¹ and the Mudros Armistice². Since December 1918, Bulgarian interests in the Ottoman Empire were protected by the Swedish legation in Istanbul, and those of the Ottoman government – under the Spanish legation in Sofia³. Nevertheless, in 1921, the government of Aleksandar Stamboliyski managed to send an unofficial representative to the Swedish legation in Istanbul – Todor K. Pavlov, providing consular services. On 1 March, 1923, he was replaced by gen. Todor Markov⁴. Their reports as well as those of the secretary of the Bulgarian legation Ivan Altanov, bring additional nuances to the Soviet-Turkish relations within the period 1921-1923. These archival documents can be conditionally classified according to the thematic sphere they concerned, as follows.

1. General status of the relations

The documents, tracking the developments mainly in political aspect, outlined two periods.

¹ "Bulgaria Armistice Convention, September 29, 1918.", *The American Journal of International Law*, Vol. 13, No. 4 (1919): 402–404, www.jstor.org/stable/2212836 (accessed October 29, 2019)

² "Mudros Agreement: Armistice with Turkey (October 30, 1918)", *German History in Documents and Images*, Vol. 6. Weimar Germany, 1918/19–1933, http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/armistice_turk_eng.pdf (accessed October 29, 2019)

³ Mariya Mateeva, Hristo Tepavicharov, *Diplomaticheskite otnosheniya na Balgariya (1878–1988)* (Sofia: BAN, 1989), 283.

⁴ Lyudmil Spasov, *Balgaroro-turski diplomaticheski otnosheniya 1925–1934 g., Voennistoricheski sbornik*, Issue 2 (2014), https://logos.uniplovdiv.net/documents/35514/508268/Bulgaro-turski_otnoshenia.pdf/62024a35-6364-48d9-bb99-0b26cb4fd0f6 (accessed October 15, 2019)

First period (1921-end of 1922). The Soviet-Turkish relations were stable and the mutual cooperation prevailed conflict situations. The cohesion was strengthened due to the international isolation of the both governments and the military conflicts they were engaged in. The focus was on establishing strong partnership and finding ways to oppose the common enemy – the Entente. As confirmed by T. K. Pavlov, there was not a little tendency among the Kemalists to introduce communism in Anatolia. It could make the country vulnerable to the enemies and they could even reach Caucasus. Thus, the Turkish Nationalist Army was protecting the most important front of the Russian Revolution⁵. The

establishment of a communist and later a collectivist party was only seen as to prevent Moscow intervene in internal affairs. Still, according to T. K. Pavlov: “The latter (Ankara government – a.n.) understand very well that without the Russia’s friendship and support, they cannot neither preserve their acquisitions in Caucasus, nor to fight successfully against the Greek army, for the combat with which, they need all their forces”⁶. The other reports, coming from T. K. Pavlov and Ivan Altanov presented conflict moments but confirmed that a change in the policy toward Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR) could not be expected⁷.

2. Ivan Altanov - secretary of the Bulgarian legation in Istanbul (1922)

Second period (end of 1922-1923). The Soviet and Ankara governments finalised the military conflicts and started to receive international recognition. There was comprehension that it was time to negotiate with the Entente for finalisation of the peace process and stabilization of the internal socio-political and economic life. The major threat for close cooperation was exhausted and more orientation to self-interests could be

⁵ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2772, l. 41.

⁶ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2772, l. 43.

⁷ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2799, l. 31-35.

observed. This led to conflicts and “cooling-off” of the relations. One of the main reasons for the deteriorated Soviet-Turkish relations according to the Bulgarian diplomat gen. Todor Markov was different positions about the Straits on the Lausanne Conference⁸. Earlier in January 1922, Todor K. Pavlov, based on information given by a “Kemalist source”⁹, provided a full text of a project for the Straits, which was discussed together with representatives of Soviet Russia and Ukraine. Article 12 stated: “In normal time (here having the meaning of “peaceful” – a.n.) the military ships will be able freely to cross the Straits under the condition that they will not stay more than 24 hours.”¹⁰ At Lausanne conference the Soviets insisted “the Dardanelles and the Bosphorous must be permanently closed both in peace and in war to warships, armed vessels and military aircraft of all countries except Turkey”¹¹. This change could be related to the Moscow’s grown confidence it could exercise political influence on Turkey and deal only with one country in future issues. Soviet diplomacy tried to influence on the Ankara government to keep the principle for “closed Straits”, even by using threatening measure as strengthening its army at Transcaucasia, but without success as reported by gen. T. Markov¹². The Soviet disappointment was expressed also by Semen Aralov in his meetings with the Bulgarian diplomat¹³. Provocations on local level increased the tension between Moscow and Ankara¹⁴.

⁸ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2797, l. 160.

⁹ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2788, l. 1r-v, 2.

¹⁰ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2788, l. 1v.

¹¹ *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922-1923. Records of Proceedings and Draft Terms of Peace*, (London: H.M.S.O., 1923), 129.

¹² TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2797, l. 160-161.

¹³ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2797, l. 157.

¹⁴ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2797, l. 162-163.

2. The Soviet support

3. Semen Aralov (first row, second on the right). He was Plenipotentiary Representative of the RSFSR in Turkey in 1922–1923. Here he was captured with his wife (sitting next to him), Soviet embassy staff, and Turkish officials (Turkey, 1922).

The information about the Soviet support for the Turkish nationalists was well described by the Bulgarian diplomats. Ankara government received money, munitions and weapons. In addition, there was a secret Russian-Turkish convention that obliged Moscow to provide military support in case a third power intervened in the war with Greece on the side of the last¹⁵.

The main financial support of the Soviets was predominantly in gold, which the Kemalists were buying equipment and ammunition with for the army from wherever they could, even from the English¹⁶. Russian gold was a special topic of a report, concerning the import of significant sum in gold by the Bolsheviks in the Ottoman Empire¹⁷, which was used not only to buy goods for Soviet Russia but also for communist propaganda.

Another financial support was the Soviet donation of 30 000 golden rubles to the Ankara government to help the victims of the Greek atrocities¹⁸.

An interesting record from the Bulgarian documents, regarding the military support, was the statement for the existence of a small Russo-German headquarters, part of the General headquarters of the Anatolian Army, where the foreign officers were helping in developing the general plans of the military actions¹⁹. Being an unexplored topic, this information

¹⁵ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2772, l. 12-13.

¹⁶ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2759, l. 2.

¹⁷ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2797, l. 144.

¹⁸ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2740, l. 9.

¹⁹ TsDA, f. 176, op. 4, a.e. 1951, l. 8.

can shed a new light on the cooperation with Germany during the Turkish War of Independence.

The Ankara government received a political support in the establishment of relations with other Muslim countries and revolutionary movements such as Azerbaijan and revolutionaries in India. According to T. K. Pavlov even an agreement was signed between Afghanistan representative and Angora government in Moscow in March 1921²⁰. The Turkish nationalists were trying to support the movements in Egypt, Tunis, Syria and other Muslim countries²¹. Many Turkish officers infiltrated in Azerbaijan, Turkestan, Dagestan and other in order to organise the Muslim population²². This activity was considered by the Bulgarian diplomat as unofficial support for the pan-Islamic movement, which was used by Kemalists for their interests²³.

3. Personages that influenced directly or indirectly the relations*

Reports, containing information about many political and military leaders are of peculiar interest. They reveal nuances in Soviet-Turkish relations through the prism of people who were directly engaged in their realisation. An example in this regard is gen. Kâzim Karabekir. His attitude to the Bolsheviks was also within the “main line”

4. Gen. Kâzim Karabekir, on the road to Alexandropol as a signatory from Turkish side.

– sustaining good relations. But at the same time he took severe

²⁰ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2772, l. 45.

²¹ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2772, l. 24.

²² TsDA, f. 176, op. 4, a.e. 1951, l. 17.

²³ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2772, l. 45; a.e. 2797, l. 108-109.

* Here the concrete aim is to mention some of the secondary figures that had their important role in the Soviet-Turkish relations.

measures against the spread of Bolshevism among the Turkish population. According to Pavlov's information, gen. Karabekir was arresting and executing all Turkish communists²⁴. He had suspicions that a future conflict with the Russian and Armenian Bolsheviks was possible and due to this fact he kept a close watch on their military forces²⁵. It was said that Kâzim Karabekir and the Turks didn't trust the Russians, who continued to be accepted as the most dangerous enemies. Due to this, Karabekir wanted to establish a barrier of independent Caucasian states. He supported the two Armenian revolts as the aim was a non-Bolshevik government to come to power and to fulfil the obligations under the Treaty of Alexandropol²⁶.

Another not less important figure was Enver Pasha, who for some period was trying to achieve a leading role in the Soviet-Turkish cooperation and on local level. As T. K. Pavlov stated in confidential transcript, Enver Pasha managed to form a small army of 15-20 000 under the command of Nuri Pasha, situated in Trabzon. There was a Soviets' insistence this army to be sent on the front, but the negotiations with Mustafa Kemal were to no avail²⁷. The Soviet "patronage" on Enver Pasha was a reason for increasing the mutual distrust between the Soviet and Ankara governments²⁸. He was also engaged in intrigues against Mustafa Kemal²⁹, which, as it could be supposed, were not without the support of the Soviet government. When Enver was not any more useful to the Soviets, they tried to dispose of him³⁰.

Curious information from the Bulgarian archives concerns the grandson of Imam Shamil – Prince Shamil or Mehmet Kamil³¹. He was ready to send his 10 000 army to help Mustafa

²⁴ TsDA, f. 176, op. 4, a.e. 1951, l. 16.

²⁵ TsDA, f. 176, op. 4, a.e. 1951, l. 17.

²⁶ TsDA, f. 176, op. 4, a.e. 1951, l. 17.

²⁷ TsDA, f. 176, op. 4, a.e. 1951, l. 15.

²⁸ TsDA, f. 321K, op. 4, a.e. 2759, l. 2v.

²⁹ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2788, l. 115a.

³⁰ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2799, l. 25.

³¹ TsDA, f. 321K, op. 1, 2772, l. 16r-v.

Kemal. As Pavlov wrote, this was possible after negotiations with the Bolsheviks. He also underlined that Prince Shamil was very rich and popular in Dagestan; he graduated in the military school Harbiye in Istanbul and was an officer from the Turkish army.

4. Internal politics and their impact on the relations

The political excitement and crises in the Ankara government and the Grand National Assembly (GNA) were among the permanent topics in the Bulgarian diplomatic reports. The two opposing wings, as described by T. K. Pavlov, characterised the internal political life and influenced also the foreign policy: one “moderate”, assuming that together with the military means diplomatic ones had to be used to finish soon the war and not to provoke the Entente; the other was presented by supporters of the extreme decisions and close cooperation with the Bolsheviks and the Muslim countries³². Due to their confrontation governmental crises and changes emerged, which influenced the foreign affairs direction. For example, Bekir Sami’s resignation³³ and Yusuf Kemal’s election for a Foreign Affairs Commissar was said to be a sign for even closer relations with Soviet Russia³⁴. More interesting, Pavlov stated that the moderate elements in the Kemalist government were removed by “the extreme chauvinist-nationalists” under the influence of Soviet emissaries³⁵.

As the name of Imam Shamil’s youngest sone was Mehmet Kamil most probably here it was meant his grandson – Mehmed Said Shamil, who was a famous figure of the Mountain Republic.

³² TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2764, l. 60r-v.

³³ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2764, l. 60r.

³⁴ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2764, l. 58; a.e. 2797, l. 102.

³⁵ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2797, l. 126.

5. Mustafa Kemal and Yusuf Kemal
(Foreign Affairs Commissar 1921-1922)

The topic about Mustafa Kemal's prestige and limiting his powers³⁶ was on the agenda as it would directly reflect on the foreign relations. The dissolution of the GNA was another aspect as it was seen as final blow to the unsuccessful Soviet

diplomacy regarding the decision for the Straits³⁷.

*

These few examples presented the importance of the Bulgarian archives as a source that should be considered when researching about the Soviet-Turkish relations in the period 1921-1923. They can contribute to more detailed analysis and to better comprehending the nuances of facts and events.

** Photograph sources:

1. http://www.pan.bg/view_article-61-30258-zabravenite-geroi-na-bylgariya-general-major-todor-markov-markov.html

2. <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/71164/>

3. http://visualrian.ru/hier_rubric/photo/773673.html

4. <https://enacademic.com/dic.nsf/enwiki/2726581>

5. <https://www.msxlabs.org/forum/siyaset-tr/244314-yusuf-kemal-tengirsenk.html>

³⁶ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2789, l. 115a; a.e.2799, l. 31-35.

³⁷ TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2797, l. 162.

Sources

- “Bulgaria Armistice Convention, September 29, 1918.”, *The American Journal of International Law*, Vol. 13, No. 4 (1919): 402–404, www.jstor.org/stable/2212836 (accessed October 29, 2019)
- Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922-1923. Records of Proceedings and Draft Terms of Peace*, (London: H.M.S.O., 1923), 129.
- Mateeva, Mariya, Hristo Tepavicharov, *Diplomateskite otnosheniya na Balgariya (1878–1988)* (Sofia: BAN, 1989), 283.
- "Mudros Agreement: Armistice with Turkey (October 30, 1918)", *German History in Documents and Images*, Vol. 6. Weimar Germany, 1918/19–1933, http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/armistice_turk_eng.pdf (accessed October 29, 2019)
- Spasov, Lyudmil, Balgaroro-turski diplomateski otnosheniya 1925–1934 g., *Voennistoricheski sbornik*, Issue 2 (2014), https://logos.uni-plovdiv.net/documents/35514/508268/Bulgaro-turski_otnoshenia.pdf/62024a35-6364-48d9-bb99-0b26cb4fd0f6 (accessed October 15, 2019)
- TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2772, l. 41.
- TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2772, l. 43.
- TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2799, l. 31-35.
- TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2797, l. 160.
- TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2788, l. 1r-v, 2.
- TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2788, l. 1v.
- TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2797, l. 160-161.
- TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2797, l. 157.
- TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2797, l. 162-163.
- TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2759, l. 2.
- TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2797, l. 144.
- TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2740, l. 9.
- TsDA, f. 176, op. 4, a.e. 1951, l. 8.
- TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2772, l. 45.
- TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2772, l. 24.
- TsDA, f. 176, op. 4, a.e. 1951, l. 17.
- TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2772, l. 45; a.e. 2797, l. 108-109.
- TsDA, f. 176, op. 4, a.e. 1951, l. 16.
- TsDA, f. 176, op. 4, a.e. 1951, l. 17.
- TsDA, f. 176, op. 4, a.e. 1951, l. 17.

- TsDA, f. 176, op. 4, a.e. 1951, l. 15.
TsDA, f. 321K, op. 4, a.e. 2759, l. 2v.
TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2788, l. 115a.
TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2799, l. 25.
TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2764, l. 60r-v.
TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2764, l. 60r.
TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2764, l. 58; a.e. 2797, l. 102.
TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2797, l. 126.
TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2789, l. 115a; a.e. 2799, l. 31-35.
TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2797, l. 162.
TsDA, f. 321K, op. 1, a.e. 2772, l. 12-13.
TsDA, f. 321K, op. 1, 2772, l. 16r-v.

Türkiye'de Rusya, Rusya'da Türkiye İmgeleri ve Karşılıklı İlişkilere Etkileri

Evgeniy Bahrevskiy*

Komşuların gözüyle ülkenin ve halkının imgesi uluslararası ilişkilerin en önemli etkenlerin biridir. Olumsuz imgeler ülkeler arasında gerçekten dostluk ve güvenli ilişkilerin kurulmasını imkansız kılıyor. Olumlu imgeler ekonomik ilişkilerin gelişmesi için katalizatör oluyor ve siyasi ilişkilerin gelişmesine ciddi olarak yardım ediyor.

Rusya ve Türkiye'nin, çok zengin ve çok karmaşık tarihsel mirasları var, iki ülkenin çok çeşitli komşuları var. Onlarla birlikte yüzlerce yıllık farklı farklı ilişkiler ve tecrübemiz var, buna tarihsel kusurlar ve iddialar da dahildir. Bunun için ülkenin ve halkının imgesi Rusya ve Türkiye için çok güncel bir konudur. Etkili enformasyon ve kültür politikasının gelişmesi için Rusya ve Türkiye gibi iki farklı medeniyete ait olan ülkelerde imgelerin incelenmesi önemlidir.

Türkiye'nin Rusya'da ve Rusya'nın Türkiye'de çeşitli sosyal tabakalardaki imgeleri, iki ülke arasındaki stratejik işbirliğinin geliştirilmesi için özellikle önemlidir. Beş yüzyıllık iki taraflı

* Assoc. Prof. Dr., Russian Cultural and Natural Heritage Institute, Moscow.
ORCID ID: 0000-0003-1246-3398
E-mail: kamlay@mail.ru

ilişkilerin tarihinde çok sayıda savaşlar vardır. İki ülkede karşılıklı imgeleri olumsuz etkileyen farklı etkenler mevcuttur. Günümüzde Batı'nın Rusya aleyhine yaptığı bilgi mücadelesini de göz önüne almak gerekiyor. Son zamanlar Türkiye de benzer problemlerle uğraşmak zorundadır.

“Yumuşak güç”¹ teorisinin müellifi Josef Nye'ya göre “siyasetiniz, başkaları tarafından paylaşılan değerlere dayanıyorsa, daha büyük ihtimalle çekici olacaktır”². Çeşitli sosyal, kültürel gruplara ait olan Türkiye vatandaşlarıyla görüşmelerin şahsi tecrübeme, hem de çok sayıda bilim ve medya kaynaklarına dayanarak, diyebilirim ki, Rusya ve Türkiye’de bulunan değerler sistemleri birbirine yakındır. İki ülkenin, ortak kökenleri olan akraba medeniyetler olması bizce şüphesizdir.

Bilgi ve kültür etkisi, genellikle bir ülkenin askeri, siyasi ve ekonomik potansiyellerinin dışında kültürünün popülerliği yoluyla çıkarlarını sağlamak imkanı olarak belirleniyor. Ekseriya ABD tarafından bütün dünya çapında Amerika ile çağrışımli kitle tüketim mallarının, sinemanın ve başka kitle kültürü ürünlerinin yayılması örnek veriliyor. Nye'a göre, ABD'nin “yumuşak kuvveti” temelinde bulunan değerler: demokrasi, hürriyet, toplumun dinamizmi ve açıklığıdır³. Fakat son 20 yıl içinde ABD'nin “yumuşak kuvveti”, bütün dünyadaki Amerika karşıtlığının artmasına etki etmiyor. Aynı zamanda Amerikan kitle kültürünün popülerliği düşmemektedir. Çok sayıdaki Amerikan icatlarının pratikliği, kitle bilincine markaların yerleşmesi, cins veya tatlı gazoz içeceklerin yaygın tüketimi, yazılımın ve sosyal medyanın, bilgisayar oyunlarının ve hatta

1 “Yumuşak kuvveti” terimi günümüzde çok popülerdir, ama bu anlam Rusya ve Türkiye için yabancı koordinat sisteminde ve çok net amaçlar için icat edildi. Amaç, ABD'nin dünya önderliğinin sağlanmasıdır. Bizce bilgi ve kültür politikası terimi kullanmak daha faydalıdır.

2 Nye J. “Miagkaya” sila i amerikano-yevropeyskiye otnoşeniya // Svobodnaya mısıl – XXI. 2004. № 10, 34

3 Nye J. Soft Power and European-American Affairs // Hard Power, Soft Power and the Future of Transatlantic Relations. Ed. by Th. Ilgen. Abingdon, Oxon (GBR), 2006. 31.

Hollywood ürünlerinin bütün kıtalarda yayılması, otomatik olarak Amerikan değer sistemini promosyon etmemektedir.

Rusya ve Türkiye'nin medeni akrabalığı ve değer sistemlerinin yakınlığı, kendiliğinden karşılıklı anlayışı ve kültür etkileşmesini sağlayamazlar. Başkasını etkilemek imkanı, ülke içinde çekici modelin türevidir⁴. Rusya'da hala ideolojik transformasyon ve sağlam bir kimlik arama süreci var, bunu kabul etmeliyiz. Bu arama kasıtlı ve planlı değil, sezgisel bir süreçtir. Rusya'da "iç rusofobi" (yani Rusya özgünlüğü değerinin inkârı) sabit geleneğini de dikkate almak gerekiyor. Türkiye de benzer problemleri yaşamaktadır. Yine de, Rusya'nın küresel medeniyetlerle rekabeti için iddiası resmi olarak ilan edilmiştir. Rusya Federasyonununun Dış politikası konseptinde yazıyor ki, "günümüzde uluslararası rekabet yalnızca insani, bilimsel, teknolojik potansiyelleri kapsamıyor, ama gittikçe medeniyetsel niteliğin, değersel amaçlarının rekabeti şeklini alıyor".

Ülkenin ve halkın imgesi, bizce, aşağıdaki faktörleri içeriyor:

- "yabancı" ile ilgili geleneksel kavramların tabakası;
- çeşitli tip ve seviye kontaklar sırasında, ülkenin ve halkın kültürünü tanıma sonucunda oluşan imgeler;
- 19.-20. yüzyılları propaganda çalışmasının ve günümüzdeki "beyin yıkama" teknolojilerinin neticeleri.

A. Şaff tarafından gösterilen genel etnik klişe özelliklerinden bizim için aşağıdakiler özellikle önemlidir:

- klişenin oluşması toplumsal bir süreçtir. Klişe şahsın kendi tecrübesiyle alakalı olmadan ailede ve ortamda terbiye sırasında kamuoyu olarak iletilir;
- klişe, uzun süreli, değişmelere dayanıklı ve direkt olarak şahsi tecrübe ile bağlı olmayan bir olaydır;

4 Lukyanov F. Paradoks rossiyskoy "miagkoy sil" // Franko-Rossiyskiy analitiçeskiy tsentr Observo. URL: http://obsfr.ru/fileadmin/Projets_obs/RIS_ru-Loukianov.pdf

- klişenin toplumsal fonksiyonu, toplum veya grup tarafından kabul edilmiş değerlerin korunmasıdır. Şahıs tarafından klişelerin benimsemesi, gruba entegrasyon şartıdır⁵.

Etnik klişenin başka bir önemli özelliği var: en sağlam ve dayanıklı unsurları, negatif unsurlarıdır.

Komşuların gözünde kendi imgenin incelenmesinin amacı, “objektif duruma” uyması veya uymamasının tespit edilmesi için yapılmıyor. Genellikle “objektif durum”, “tarihsel gerçekler” kavramlarıyla halkın kendi gözündeki imgesi gösteriliyor. Çoğu zaman kendine yönelik negatif imgenin incelenmesi, ıstıraplı da olsa, çok faydalı “terapisel” bir iştir. Aynı zamanda bu, seni böyle gören halkın değerler sistemini anlamaya imkan vermektedir.

Özellikle Rusya için bu iş, çoktan ve durmadan devam eden “biz neyiz?” medeniyet tartışması açısından çok faydalıdır. “Rusya’dan ne beklenmesi lazım öngöremem. Rusya, sır içine sarılan giz ile doldurulmuş bulmacadır”⁶, Winston Churchill sözlerine Ruslar memnuniyetle meşhur Fedor Tütçev şiiri ile cevap verecekler: “Rusya’yı şuurla anlamak imkansız, Rusya’ya yalnızca inanmak mümkün”.

Batılı yazarların Rusya ve Türkiye hakkındaki en sabit önyargıları 15. yüzyıldan başlayarak değişmezler. Zamanla bunlara başka tezler de eklenirdi, ama sistem genel olarak değişmezdi: Batı – Doğu, medeniyet - barbarlık⁷. İmgeler çok tabakalıdır ve alt tabakalar şüphesiz çok önemlidir.

Türkiye’nin Rusya’da ve Rusya’nın Türkiye’de imgelerinin incelenmesine, Osmanlı devletinin ve Moskova Büyük Knezliğinin kuvvetlenmesi zamanlarından (15. yüzyılın ortası) başlamak gerekiyor. Bizce o dönemde günümüzde mevcut iki etnos meydana geldi. Hem Osmanlı Türklerinin, hem “Moskov” Rusların oluşması sürecinde, tabii ki, sembolik, ama kritik tarihi

5 Rossiya - Polşa: Obrazı i stereotipi v literature i kulture. Otv. red. V.A. Horev. - M., 2003, 8-9

6 Winston Churchill 1 Ekim 1939 tarihli radyo konuşmasından

7 Zverev A.M. Stereotipi Rossii: varvarstvo i Vostok // Rossiya i SŞA: formı literaturnogo dialoga. RGGU – Ohio University, - M., 2000, 10

1453 yılı, Konstantinopol'un fethi olmuştur. Bu hadiseden sonra Osmanlılar kendilerini Dünya imparatorluğu olarak anlamışlar. Bir taraftan Osmanlı padişahları imparatorluk unvanlarını ve sembollerini benimseyerek, Roma imparatorluğu mirasına iddia ettiler. Öbür taraftan Fatih sultan Mehmet ve ordusu kendilerini Konstantinopol ile alakalı Peygamberin hadisini yerine getirenler olarak anlamışlar. 16. yüzyılın başında Halife unvanını da alan Osmanlı padişahları, Müslüman kutsal coğrafyasının en önemli üç noktasını (Mekke, Kudüs ve Konstantinopol) kontrol altına almışlar. Dolayısıyla Osmanlılar kendilerini dünyanın kutsal tarihinin merkezinde hissetmişler ve jeopolitik amaçlarını buna göre tespit etmeye başladılar.

Kısa süre önce Altın Orda'nın imparatorluk geleneklerinin mirasçısı olmuş Moskova çarlığı için Konstantinopol'un Müslümanlar tarafından fethi, o günden başlayarak doğru Hıristiyan dininin (Ortodoksluğun) korunması için sorumluluk, tamamıyla Rusya'ya geçmiş demektir. Çünkü o zamanda Moskova çarlığı dünyada tek bağımsız Ortodoks ülkesi olmuştur. Keşiş Filofey formülü: "İki Roma düştü, üçüncü duruyor, dördüncü de olamaz", devletin ve halkın varlığının ana fikri olmuştur. Bin yıllık Ortodoks Çarlığın yıkılması kıyamet gününün yaklaşmasının belli işareti olarak anlaşılırdı, bu da her Hıristiyan için önemli idi. Eskatolojik fikirler Osmanlılar aleyhine mücadeleyi Rusya'nın ve Rus halkının varlığının en önemli anlamı olarak konumlandırılırdı. Gelecek tarihsel aşamada formüllemiş Aya Sofya üzerine haçın yeniden dikilmesi amacı dünya tarihi merkezine Rusları koyuyordu.

Böylece hem jeopolitik, hem manevi ve ahlaki seviyede dünya çapında amaçları olan iki imparatorluk görüyoruz. Tabii ki, bu durum iki halkın tipolojik olarak benzer düşünce tarzının oluşma sebebi olmuştur. Rusya ve Osmanlı imparatorluklarının etnik ve medeni temelleri de strüktür açısından yakındır.

Rusya'nın ve Rus'un (Moskov'un) Osmanlı devletinde ve Osmanlı devletinin ve Türk'ün imgelerinin oluşması 15.-17. yüzyıllarına aittir. Bu dönemde Osmanlılar için Rusya, uzak ve ilginç olmayan bir ülke idi. Rusya ile ilişkiler daha çok Kırım

Hanlığına iletilirdi. Rusya için Osmanlı devleti önemli idi. Onun hakkında Rusya'da yazılan ilk kitaplar 16. yüzyıla aittir. 15.-16. yüzyıllarda Moskova'da yapılan bazı reformlar Osmanlı devletini örnek alarak yapılırdı (timar sistemine benzer bir sistemin, yeniçeri ocağına benzer alayların kurulması).

17. yüzyıl sonunda Osmanlı ve Rusya imparatorluklar yeni meydan okumalarla karşı karşıya olmuşlardır. Kapitalizme geçen Batı Avrupa saldırgan bir şekilde yeni dünya düzenini kurmaya başladı. Ruslar ve Osmanlılar modern çağı yakalamak için kaçınılmaz olarak Batılılaşma ile uğraşmak zorunda kaldılar. Rusya bu yola Osmanlı devletinden yaklaşık 100 yıl önce çıkmıştı. Bu çelişkili süreçler Rus ve Türk kamu bilincinde tipoloji açısından aynı izleri bırakmış ve iki halkın imgelerine tesir etmiştir.

18.-19. yüzyıllar boyunca Osmanlı devleti ile Rusya arasında savaşlar yaklaşık her 20 yılda bir oluyordu. Pratik olarak her kuşağın "kendi" Rus-Türk savaşı vardı. O dönemde günümüze kadar kullanılan deyimler ("Moskof geldi" gibi) ortaya çıktı.

20. yüzyıl Rusya ve Türkiye imgelerine yeni çizgileri getirdi. Beyaz Rus mülteciler iki kültür arasındaki ilişkilere büyük katkıda bulundular. Türkiye Cumhuriyeti toplumunun büyük kısmı için Sovyet Rusya toplumsal gelişmenin ideal bir örneği olmuştur. Sovyet kültürünün Türkiye kültürüne etkisi çok yönlü ve derin idi. 1930'lu yılların sonunda iki ülke arasındaki dostluk ve işbirliği yılları artan yabancılaşma ile Soğuk savaşa kadar değişti. Bu dönemdeki iki ülkenin ve halkın imgelerine ideolojik klişe ve propaganda boyalarının kalın tabakası koyuldu. Maalesef bu imajların ve fikirlerin etkisi günümüze kadar iki toplumda büyük roller oynuyor.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonraki dönemde Rusya-Türkiye ilişkilerinin tarihinde iki halk arasında ilişki genişliği emsalsiz seviyesine gelmiştir. Bu dönemde Rusya'da Türkler ve Türkiye'de Rusların imgeleri milyonlarca insanların şahsi tecrübeleri sayesinde yeni seviyeye çıkmıştır. Bu konuda özellikle ilginç bir konu, 8 aylık uçak krizi zamanında iki toplumda enformasyon durumu. Bu dönemden sonraki "yeni soğuk

savaşın” neticelerinin aşma süreci de iki ülkenin imgeleri açısından çok önemlidir.

Kaynaklar

- Lukyanov, F., “Paradoks rossiyskoy “miagkoy silı”, Franko-Rossiyskiy analitiçeskiy tsentr Observo. URL: http://obsfr.ru/fileadmin/Projets_obs/RIS_ru_Loukianov.pdf
- Nye J., “Soft Power and European-American Affairs”, *Hard Power, Soft Power and the Future of Transatlantic Relations*. Ed. by Th. Ilgen. Abingdon, Oxon (GBR), 2006. p. 31.
- Nye, J., “Miagkaya” sila i amerikano-yevropeyskiye otnoşeniya // Svobodnaya mısl – XXI. 2004. № 10, 34
- Rossiya - Polşa: Obrazı i stereotıpı v literature i kulture. Otv. red. V.A. Horev. - M., 2003, s. 8-9.
- Zverev, A. M., “Stereotıpı Rossii: varvarstvo i Vostok”, Rossiya i SŞA: formı literaturnogo dialoga. RGGU – Ohio University, - M., 2000, 10.

Avrupa Birliği ve Karadeniz Çevresi Ülkeler Arası İşbirliğine Etkileri

Çiğdem Nas*

Avrupa Birliği dış politikasının temel amaçları Lizbon Antlaşması'nın 10a sayılı Maddesinde belirtilmektedir. Buna göre, Birliğin uluslararası alandaki eylemlerine demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünülemezliği, insan onuruna saygı, eşitlik ve dayanışma ilkeleri ile Birleşmiş Milletler Şartı ve uluslar arası hukuk ilkeleri rehberlik edecektir¹. AB, bu ilkeleri paylaşan üçüncü ülkeler, uluslararası, bölgesel veya küresel örgütler ile ortaklıklar inşa etmeyi ve ilişkiler geliştirmeyi hedeflemektedir. BM çerçevesinde “ortak sorunlara çoktarafli çözümler” bulunmasını desteklemektedir. AB'nin çok tarafılığı öne çıkarması ve BM Şartı doğrultusunda çatışmaların barışçıl çözümünü desteklemesi bölgede Soğuk Savaşın bitimini takiben ortaya çıkan ve donmuş çatışma olarak adlandırılan sorunların çözülmesini sağlayamadığı gibi bunlara Gürcistan Savaşı, Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve Ukrayna'ya müdahalesi gibi olaylar eklenmesini de engelleyememiştir.

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-6846-2728
E-mail: cgdmnas@gmail.com

¹ Treaty of Lisbon, Official Journal of the EU, 2007/C306/01, 17.12.2007, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>

AB Konseyi 17 Haziran 2019 tarihinde kabul ettiği sonuç belgesinde AB küresel stratejisinin üçüncü yılını değerlendirmiştir². Burada AB ABD’de özellikle Başkan Trump döneminde hissedilen tektarafılık ve uluslararası örgütlere verilen desteğin geri çekilmesi sonucunda çoktarafılığın tehlikeye düştüğünü vurgulamıştır. AB Konseyi uluslararası sistemde çoktarafılığının desteklenmesinin her zamankinden daha acil olduğunu belirtmiştir. Kural ve hak temelli bir çoktarafılığın varlığının AB’nin yararına olduğunu altı çizilmekte, küresel ortak varlıkların korunması ve kamusal malların geliştirilmesinin önemine işaret edilmektedir. AB çoktarafılığın sistemini güçlendirmek için 3 ana eyleme başvurmayaya karar vermiştir: uluslararası norm ve anlaşmaların savunulması, çoktarafılığın yeni küresel gerçekleri kapsamaması, çoktarafılığın örgütlerin reformu.

AB’nin Karadeniz Havzası’na yönelik politikalarına bakıldığında, öncelikle AB’nin bu havzanın Batısındaki ülkeler grubunu kapsadığı görülmektedir. AB’ye 2007 yılında üye olan Bulgaristan ve Romanya Karadeniz’e kıyısı olan devletler arasındadır³. Karadeniz’e kıyısı olan diğer devletlerden Türkiye AB üyeliğine aday olup, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna AB komşuluk politikasının uygulandığı ülkeler arasındadır⁴. Karadeniz havzasının önemli aktörlerinden Rusya ise AB’nin yaptırım uyguladığı bir ülkedir⁵. Rusya’nın Kırım’ı ilhak etmesi

² Council of the EU, “EU action to strengthen rules-based multilateralism - Council conclusions”, 17.06.2019, 10341/19, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10341-2019-INIT/en/pdf>

³ Bogdan Aurescu, “The Role of the EU in the Wider Black Sea Region”, *Turkish Policy Quarterly*, Spring 2011, https://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_vol10_no1_Bogdan%20Aurescu.pdf Sunday, June 5, 2011 | Download PDF in English

⁴ European External Action “European Neighborhood Policy”, 21.12.2016, https://ceas.europa.eu/diplomatic-network/european-neighbourhood-policy-enp/330/european-neighbourhood-policy-enp_en

⁵ AB’nin Rusya’ya uyguladığı yaptırımlar şu kategorilerde gerçekleşmektedir: diplomatik tedbirler, hesapların dondurulması ve seyahat yasağı gibi bireysel kısıtlayıcı tedbirler, ekonomik yaptırımlar, Kırım ve Sivastopal ile ekonomik ilişkilere getirilen kısıtlamalar, ekonomik işbirliği kısıtlamaları, Bakınız: Council of the EU, “EU Restrictive Measures in Response to the Crisis in

AB tarafından kabul edilmemiştir. Rusya'nın Karadeniz çevresindeki eylemleri ile ulusal sınırları değiştirmesi ve geniş havzada söz sahibi olması AB'nin etkinliğinin de sınırlarını belirlemiştir. Dolayısıyla bölge Avrupa-Atlantik ittifakı ile Rusya etki alanlarının karşı karşıya geldiği ve çatıştığı bir bölge olarak tanımlanabilir.

AB, Karadeniz'deki bölgesel işbirliği girişimi olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nde gözlemci statüsüne sahiptir. Bunun yanında Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Komisyonu'nda da gözlemcidir⁶.

AB Komşuluk Politikasının bir Parçası olarak Karadeniz Bölgesi

Avrupa Komşuluk Politikası AB ülkeleri ile sınırdaş olan ancak AB üyeliği öngörölmeyen ülkelere yönelik bir politika olarak 2004 yılında oluşturulmuştur. Bu kapsamda politikanın doğuya yönelik ayağında ise Doğu Ortaklığı karşımıza çıkmaktadır. 2009 yılındaki Prag Zirvesi'nde temeli atılan Doğu Ortaklığının çoktarafılı ve ikili boyutları bulunmaktadır. Bu kapsamda AB altı ülke ile ilişkilerini ele almaktadır: Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Belarus, Ukrayna, Moldova. AB bölge ülkelere AB norm ve mevzuatı ile uyumlaşma hedefi doğrultusunda vize serbestliği, ortaklık ve serbest ticaret anlaşması gibi opsiyonları sunmaktadır. Dört temel öncelik alanı belirlenmiştir: iyi yönetişim, güçlü ekonomi, gelişmiş bağlantısallık ve daha güçlü toplum. Moldova için 2014 yılında ve Gürcistan ve Ukrayna için 2017 yılında Schengen alanına vize zorunluluğu kaldırılmıştır. Yine bu 3 ülke ile Ortaklık Anlaşmaları ve Derin ve Kapsamlı Ticaret Anlaşmaları imzalamıştır. Ancak Ukrayna ile AB arasında müzakere edilen Ortaklık Anlaşması'nın Ukrayna hükümeti tarafından

Ukraine", <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/ukraine-crisis/>

⁶ EU Neighbors East," EU and Organization of the Black Sea Economic Cooperation meet for high-level conference in Brussels", 26.06.2019, <https://www.euneighbours.eu/en/east/stay-informed/news/eu-and-organization-black-sea-economic-cooperation-meet-high-level>

durdurulması ülkede büyük çaplı protestolara yol açmıştır. Dolayısıyla bölge ülkelerine sunulan AB perspektifinin ülke içi kutuplaşmayı tetiklediği ve Rusya karşısında bir çekim gücü oluşturduğu söylenebilir.

Karadeniz Sinerjisi

Karadeniz Sinerjisi Karadeniz'i çevreleyen ülkeler arasında ve bu ülkeler ile AB arasında bölgesel işbirliği girişimidir. Bu girişimin temelleri 2007'de atılmıştır. Bölgedeki ülkelerin potansiyel ortaklık alanları, ihtiyaçları ve önceliklerini belirlemeyi ve proje geliştirmeye aşağıdan yukarıya yönelik bir yaklaşım getirmeyi amaçlamaktadır. İstikrarlı, güvenli, dirençli ve müreffeh bir bölge hedefleyen Karadeniz sinerjisi güven inşası ve bölgesel diyalog yoluyla bölge ülkeleri ve vatandaşları için somut fayda sağlamayı öngörmektedir. Hemen bir yıl sonra Rusya'nın Güney Osetya'ya müdahale etmesi ise bu girişimin istenen sonuçlara ulaşmasını engellemiştir⁷. Rusya'nın müdahalesi aynı zamanda AB'nin bölgeye yönelik girişimlerinin bölgenin hakim gücü Rusya tarafından yayılmacı olarak algılandığını ve AB'nin bölgede ve Güney Kafkasya'da etki alanını girişimi olarak görüldüğünü göstermektedir. Bu açıdan AB politikalarının temelini oluşturan işbirliği, diyalog, güven gibi kavramların aslında Rusya tarafından bölge ülkelerini AB'ye yakınlaştırma ve AB ile ilişkilerini geliştirme araçları olarak algılandığı görülmektedir.

Karadeniz Sinerjisi'nin üçüncü uygulama raporu 5 Mart 2019 tarihinde Avrupa Dış Eylem Servisi ve Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanmıştır. "Karadeniz Sinerjisi: Bir Bölgesel İşbirliği Girişiminin Gözden Geçirilmesi" adlı rapor 2015-18 döneminde alınan sonuçları, çıkarılan dersleri ortaya koymakta ve bundan sonrası için politikanın nasıl devam edeceğine yönelik ipuçları içermektedir⁸. Raporun temel sonucu Karadeniz

⁷ Hatice Yazgan, "Black Sea Synergy: Success of Failure for the EU", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi/Marmara University Journal of Political Science* Cilt 5, Özel Sayı, Nisan 2017, ss. 67-78

⁸ European Commission, "joint Staff Working Document:

sinerjisinin faydalı olduğu, bölgesel işbirliğine olumlu katkıda bulunduğu ve potansiyelinin henüz tam anlamıyla hayata geçirilemediği yönündedir. Rapor mavi büyüme, denizcilik politikası, deniz araştırmaları, balıkçılık, çevre koruma ve iklim değişikliği, sınır aşan işbirliği ve sivil toplum açısından olumlu gelişmelere işaret etmekte, eğitim, bilim, kültür, turizm, enerji, ulaştırma gibi alanlarda da gelişmiş olmasa da işbirliğine yönelik ilgi olduğunu saptamaktadır. AB'nin bölgeye yönelik diğer bir amacı olan bağlantısallık ise bölgenin Avrupa ve Asya arasında bir köprü rolü oynadığı yönündeki anlayışa dayanmaktadır.

Son olarak AB Konseyi 17 Haziran 2019 tarihinde kabul ettiği sonuç belgesinde AB'nin Karadeniz havzasında bölgesel işbirliğine olan bağlılığını vurgulamıştır. Konsey, bölgede refah, istikrar ve dayanıklılığa olan taahhüdünü yinelemiş ve bölgenin AB için stratejik önemini altını çizmiştir⁹. Karadeniz Sinerjisinin zeminini oluşturduğu bölgesel işbirliğine AB'nin daha fazla destek ve müdahil olması çağrısında bulunmuştur. Özellikle bölgede ekonomik kalkınma, dirençlilik ve bağlantısallık için yeni fırsatlar yaratılması söz konusudur.

Konsey, bölgedeki güvenlik tehditlerinin üzerinde durmuş ve uluslararası hukuk, bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi, seyrüsefer serbestisini bölgeye bakışının merkezine yerleştirmiştir. Bunun yanında Kırım'ın Rusya tarafından ilhakını yasadışı olarak nitelmiş ve bölgesel işbirliğine yaklaşımı için belirleyici olduğunu eklemiştir. Bu durum bölgede Rusya'yı da içine alacak işbirliği girişimlerinin önünü kesmektedir. Dolayısıyla AB'nin bölge ülkeleri ile işbirliğine yönelik çabaları Rusya ile bir gerilim eksenini oluşturacak ve söz konusu işbirliği içinde yer alan ülkeler

Black Sea Synergy: review of a regional cooperation initiative - period 2015-2018", Brussels, 5.3.2019 SWD(2019) 100 final, https://ec.europa.eu/sites/ecas/files/swd_2019_100_fl_joint_staff_working_paper_en_v3_pl_1013788-1.pdf

⁹ Council of the EU, "EU action to strengthen rules-based multilateralism - Council conclusions", 17.06.2019, 10341/19, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10341-2019-INIT/en/pdf>

için Rusya ile ilişkileri açısından potansiyel sorunlar oluşturabilecektir.

AB'nin Deniz Havzası Stratejisi

AB Karadeniz Kıyıdaş devletleri ve Moldova ile işbirliğini geliştirmek amacıyla ortak denizcilik gündemi geliştirmeyi hedeflemiştir. Deniz kaynakları ve denizcilik ile ilgili işbirliğini güçlendirmeyi hedefleyen bu girişim kamu ve özel sektör dahil olmak üzere ilgili paydaşları da içermektedir. Bu amaçla her yıl düzenlenen ve 2014'te Bükreş'te, 2015'te Sofya'da, 2016'da Odesa'da ve 2017'de Batum'da gerçekleştirilen yüksek düzeyli paydaş konferansları mavi ekonomiye odaklanmakta ve söz konusu ülkelerin mavi büyüme potansiyelini geliştirme, AB mavi büyüme aracı ile fon sağlama ve kıyı bölgelerinde sürdürülebilir kalkınmayı destekleme amacını gütmektedir¹⁰. “Karadeniz için Ortak bir Denizcilik gündemine doğru adlı Burgaz Bildirgesinde AB ulaştırma, çevre, araştırma ve inovasyon dahil olmak üzere denizcilik konularında daha yakın bölgesel işbirliği gereğini vurgulamıştır¹¹. Bu kapsamda deniz araştırmacıları ve politika yapıcıların mavi büyüme için araştırma ve inovasyon için stratejik öncelikler belirlemesi Avrupa Komisyonu tarafından desteklenmektedir. Avrupa Komisyonu tarafından deniz havzası düzeyinde işbirliği için öncelikli alanların belirlenmesi ve deniz kümelenmeleri için potansiyelin araştırılmasına yönelik çalışmalar yaptırılmıştır.

Burgaz Deklarasyonu Karadeniz için şu tespitlerde bulunmaktadır: “Karadeniz denizcilik alanında işbirliğinin bölgesel ev sahipliği ve bölge-içi girişimler yoluyla daha fazla geliştirilebileceği kapalı bir denizdir. Tüm katılımcı ülkeler için ortak denizcilik ve denize yönelik tehditler bulunmaktadır. Denizcilik ve kıyısız endüstriler, ticaret ve diğer insan faaliyetleri

¹⁰ European Commission, “Sea Basin Strategy Black Sea”, https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/policy/sea_basins/black_sea_en

¹¹ Ministerial Declaration Towards a Common Maritime Agenda for the Black Sea”, Burgas Declaration, 31 May 2018, https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/maritimeday/sites/mare-emd/files/burgas-ministerial-declaration_en.pdf

ile deniz çevresi birbirlerine bağımlıdır. Karadeniz'e dökülen temiz ve sağlıklı nehirler ulusal ve bölgesel ekonomiler için itici güçtür"¹². AB bölgesel işbirliği için her ülkenin egemenlik hakları ve farklı özelliklerini dikkate alan bir yaklaşım öngörmekte ve bölgesel işbirliğinin çevre, sürdürülebilir büyüme, bölgeye yatırım çekme, bağlantısallığı geliştirme, deniz kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, ekosistem, ekonomi ve toplulukların dirençliliği amaçları doğrultusunda geliştirilmesini desteklemektedir.

Karadeniz bölgesi stratejik önemi sebebiyle AB dış ve güvenlik politikaları için öncelikli bir alan ve hedeftir. AB bu bölgeden doğabilecek güvenlik tehditlerinin önlenmesi, AB sınırlarının kontrolü, bölgede doğabilecek ekonomik fırsatlardan fayda sağlanması ve bölgenin fikinsel ve somut olarak AB'ye bağlanması gündemi üzerinden bölgeye yaklaşımını geliştirmeyi hedeflemektedir. Ancak AB'nin bölgeye yönelik girişimleri Rusya'nın politikaları ile çelişmiş ve Moldova ve Ukrayna örneklerindeki gibi çatışmalar gerçekleşmiştir. Kısa vadede bölgedeki gerilimin devam edeceği ve gerek AB ve gerekse Rusya Federasyonu'nun bölgeye yönelik politikalarının çelişeceği öngörülebilir. Bölge ulaştırma altyapısının güçlendirilmesi ile bağlantısallığın gelişmesi ve AB tarafından desteklenen bölgesel işbirliği projeleri bölge ülkelerinin AB ile bağlarını güçlendirmekte ve bölge ülkelerinin birbirleri ile olan ilişkilerini geliştirmektedir.

AB'nin yakın çevresinde güvenlik, ekonomik işbirliği ve siyasal etki alanı açısından Karadeniz bölgesinin önemli bir potansiyeli bulunmaktadır. Bu bölge aynı zamanda Rusya ve Avrupa arasında rekabet ve güç mücadelesinin yaşandığı bir bölgedir. Sadece Rusya değil, ABD ve Çin de bölge dışı aktörler olmalarına rağmen bölge için önemli role sahiptir. ABD NATO çerçevesinde Karadeniz'de özellikle askeri gücüyle etkili olmayı hedeflerken, Çin ekonomik gücüyle bağımlılık ilişkileri yoluyla bölgede etkinliğini artırmaktadır. Bölge ülkelerinin ekonomik ihtiyaçları, dış finansman gereği ve sosyoekonomik sorunları

¹² Ibid.

bölge dışı aktörlerin bölgede etkinliğini artırması için önemli bir araç olmaktadır. AB'nin bölgede en etkili stratejisi Batı Balkan ülkeleri için var olan üyelik perspektifi olup, bu perspektife sahip olmayan Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkeler için kapsamlı ve derin ticaret anlaşmaları imzalanması ve vize serbestliği sağlanması yoluna gidilmektedir. AB daha çok ekonomik bazı yararlar sağlayarak ve AB serbest dolaşım alanı ve ortak piyasa düzeninin model oluşturma etkisini kullanarak bölgede bir çekim gücü işlevini görmektedir. Ancak AB'nin güvenlik ve savunma alanında yeterli kapasiteye sahip olmaması ve zaman zaman dış politikada ortak bir yaklaşım benimsemekte yaşadığı zorluklar bölgedeki etkisinin sınırlarını oluşturmaktadır. AB karşısında daha çok askeri gücü, istihbarat yeteneği, bölge ülkelerindeki Rus azınlıklar kanalıyla oluşturulan network'ler aracılığıyla bölgeye müdahil olan Rusya bulunmaktadır. AB askeri gücü ön plana alan ve Ukrayna'da gördüğümüz yeşil adamlar gibi milis güçleri ile vekalet savaşları yürüten Rusya'ya karşı yaptırımlar uygulanmaya devam etmektedir. Ancak bu yaptırımlar Rusya'nın strateji veya politikalarını değiştirmekte etkili olamamaktadır.

Kaynaklar

- Aurescu, Bogdan, “The Role of the EU in the Wider Black Sea Region”, *Turkish Policy Quarterly*, Spring 2011, https://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_vol10_no1_Bogdan%20Aurescu.pdf Sunday, June 5, 2011, Download PDF in English
- Council of the EU, “EU action to strengthen rules-based multilateralism - Council conclusions”, 17.06.2019, 10341/19, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10341-2019-INIT/en/pdf>
- Council of the EU, “EU action to strengthen rules-based multilateralism - Council conclusions”, 17.06.2019, 10341/19, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10341-2019-INIT/en/pdf>
- Council of the EU, “EU Restrictive Measures in Response to the Crisis in Ukraine”, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/ukraine-crisis/>
- EU Neighbors East,” EU and Organization of the Black Sea Economic Cooperation meet for high-level conference in Brussels”, 26.06.2019, <https://www.euneighbours.eu/en/east/stay-informed/news/eu-and-organization-black-sea-economic-cooperation-meet-high-level>
- European Commission, “joint Staff Working Document: Black Sea Synergy: review of a regional cooperation initiative - period 2015-2018”, Brussels, 5.3.2019 SWD(2019) 100 final, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd_2019_100_fl_joint_staff_working_paper_en_v3_p1_1013788-1.pdf
- European Commission, “Sea Basin Strategy Black Sea”, https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/policy/sea_basins/black_sea_en
- European External Action “European Neighborhood Policy”, 21.12.2016, https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/european-neighbourhood-policy-enp/330/european-neighbourhood-policy-enp_en
- Ministerial Declaration Towards a Common Maritime Agenda for the Black Sea”, Burgas Declaration, 31 May 2018, https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/maritimeday/sites/mare-emd/files/burgas-ministerial-declaration_en.pdf
- Treaty of Lisbon, Official Journal of the EU, 2007/C306/01, 17.12.2007, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>
- Yazgan, Hatice, “Black Sea Synergy: Success of Failure for the EU”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi/Marmara University Journal of Political Science* Cilt 5, Özel Sayı, Nisan 2017, ss. 67-78

‘Russkiy Mir’ in the Black See Region: Geopolitical Doctrine and Ideology

Darina Grigorova*

“Russkiy Mir”, like a Russian Matryoshka doll, contains, to different extents, all conceptual layers of Russian identity: historiosophical, geopolitical, civilizational and spiritual.

The Balkans keep traces of imperial power field-lines of old: Russian / Soviet, Ottoman, Austro-Hungarian, which are like ready-made tracks for geopolitical and ideological activity of their present day descendants. The ideological scheme of the spread of the empires in the Balkans has remained unchanged. Where the nineteenth-century Russia advanced Pan-Slavism, since 1991 modern Russia has set forth the doctrine of “Russkiy mir”, a sui generis Pan-Russism, because it concerns only the Russians outside Russia, being neither Slavic nor Balkan, but Russia-centric. Turkey has replaced Kemalism with Neo-Ottomanism, preserving, in both cases, the pan-Turkism as a means of unification of the Turanian world. The EU is raising as a liberal cult the "invisible hand of the market" and Trans-humanism. A new factor in the Balkans is the North Atlantic Alliance. NATO is the legitimizing structure of the United States' leading role in the collective "Atlantic Solidarity" of the West, which includes old buffers between Europe and Asia such as Turkey. Another imperial power filed-line of Balkan origin bear-

* Prof. Dr. in Russian History at Faculty of History of Sofia University ‘St. Kliment Ohridski’. ORCID ID: 0000-0002-7351-493X

E-mail: dgrigorova@mail.ru

ing the phantom pains of old grandeur is the Byzantine one, which manifests itself in the smoldering ideology of "Megali Idea".

The historiosophic identity of the "Russian idea" combines European culture with Russian Messianism, the geopolitical identity of "Russkiy Mir" foreign policy doctrine combining imperial universality with Russian national interests. The ideological vectors of the foreign policy of Russia are diverse and are not limited to a single ideologeme. While 'Russkiy Mir' is intended for the Russian and European cultural spaces, the Eurasian ideological vector is directed towards the East, towards the post-Soviet space in Central Asia.

The Slavic civilizational vector was first and foremost directed towards the Balkans, and flourished in the nineteenth century when the Slavic idea saw maximum realization in the Russo-Turkish Liberation War of 1877-1878 and the creation of the Third Bulgarian State. The ideological framework of the Slavic idea is Panslavism which has begun to lose popularity in Russia since the end of the 19th century but has been lingering unobtrusively in the imperial memory to manifest itself at the right time.

The civilizational identity of "Russkiy Mir" can be called "limited Panrusism" or "Russocentrism". The spiritual identity of Russkiy Mir¹, or 'Holy Russia', is part of the Orthodox reality and defines Russia as a 'country-civilization' – an Orthodox civilization².

One of the characteristics of the 'Russian civilizational identity, "Russkiy Mir" is 'civilizational solidarity'³.

¹ It is impossible to render in English the difference in the spelling between the political idea of 'Russkiy Mir', which is spelled "Русский мир", and the church doctrine of 'Russkiy Mir', spelled "Русский мир". So, the 'the church doctrine will be highlighted and italicized 'i'.

² A.S. Panarin, *Pravoslavnaya Tsvivilizatsiya*. Moscow: Institut Russkoy Tsvivilizatsii, 2014; V. N. Trostnikov, *Rossiya zemnaya i nebesnaya. Samoe dlinnoe desyatiletie*. Moscow: Grifon, 2007.

³ V. N. Rastorguev, "Russkaya tsvivilizatsionnaya identichnost': zhivoe nasledie i usloviya nasledovaniya". – In: *Tsvivilizatsionnoe razvitie Rossii: nasledie, potentsial, perspektivy*. Moscow: Izdatel' Vorob'ev A.V., 2018, 21.

To all appearances, the Black Sea region is primarily a geopolitical space safeguarding the southern advance posts to Russia – whether it be an empire, the USSR, or the Russian Federation. However, there is also a civilizational and ideological connection between the Black Sea region and ‘Russkiy Mir’, and it is to be found precisely in the Crimea – Chersonese, and it is the baptism of Prince Vladimir. Hence, the reunification of Crimea to Russia, in 2014, does not only have an indisputable geopolitical significance for both Russian and Black Sea security, but also has a symbolic, sacral meaning. Since 2014, the Slavic vector has been present in Russia's geopolitical perspective as “expansive East Slavic world”⁴.

Crimea is also the terminus-ante-quem of the chronological period of ‘post-Soviet Russia’ (1991–2014). The reunification of Crimean marks the end of the post-Soviet period for Russia, its status as a “great power”, lost after the destruction of the USSR, being restored.

From a geopolitical point of view, Crimea is more important than Kiev. The benefit of Russia after the reunification of the Crimea (2014) – which safeguards Russia's Black Sea back – and the Russian fleet did become ‘Mediterranean’. The Russian participation in the defense of the secular state in Syria has provided Russia with military bases off the Mediterranean Sea and a permanent grouping of Russian naval forces

But in spiritual terms it is the other way around, since, despite the sacrality of Chersonese, the spiritual center that gave birth to ‘Russkiy Mir’ is Kiev, and not Crimea.

In geopolitical terms Russia has lost positions inland; Russia and Europe have a common border, but Ukraine has become the barrier between them. Russia has put its own buffer within the ‘Ukrainian buffer’, or its own Russian ‘geopolitical barrier’: “Novorossiia” (Donetsk People’s Republic, Lugansk People’s Republic). The role of a ‘Russian barrier’ in the Balkans is played by the Serbs – the Russian presence in the Republika Srpska (BiH) and in Serbia through the Russian humanitarian center in Nis. This is part of the post-Soviet style of strengthening ‘Russian buffers’ (Transnistria, or Pridnestrovian Moldavian

⁴ V.V. Putin, “Poslanie Prezidenta Federal’nomu Sobraniu”. December 4, 2014, <http://kremlin.ru/events/president/news/47173>

Republic, South Ossetia and Abkhazia) in response to the American geopolitical superiority. For the time being, there is an asymmetric, yet stable, Russian-American balance.

In the 19th century, the popular ideological concept was 'Slavic peace', and, since the beginning of the 20th century, with the emergence of Eurasian historiography, there developed was the concept of 'Eurasian-Russian cultural world'⁵ [Piotr Savitskiy]. The Eurasian ideology represents an 'anti-Slavic world' with the rejection not only of the Slavic idea but also of the Slavic culture, and also with the creation of the Turanian myth, suggested, in the 19th century, by Konstantin Leontiev, and developed by the Eurasian Nikolai Trubetskoy.

The term 'Russkiy Mir' is post-Soviet – it became part of the language of Russian diplomacy and official authorities as late as after 1991 as a foreign policy doctrine for Russians outside Russia. The geopolitical disaster brought about by the collapse of the USSR left 25 million Russians living outside the boundaries of the Russian Federation. The doctrine of 'Russkiy Mir' was intended for protection of the compatriots and maintaining connection with all Russian emigrant waves, as well as, in a broader context, for establishing a cultural bridge over the Russian-speaking world.

In the post-Soviet political language, the term 'Russkiy Mir' was first introduced by Piotr Schedrovitskiy, who understood it as a "geo-economic strategy"⁶ for "humanitarian and technological securing Russian foreign policy"⁷. In the Kremlin's official language, the term 'Russkiy Mir' was used in 2004 by Igor Ivanov (Minister of Foreign Affairs) and Vladimir Putin, who, in 2007, in his address to the Federal Assembly, reinforced it as "the space of the multi-million 'Russian world', "which is much wider than Russia itself." Igor Ivanov coined the curious term "assemblage of the Russian world (мир)"⁸ in the stead of "assem-

⁵ P.N. Savitskiy, *V bor'be za evrasiystvo*. Paris, 1931.

⁶ P. Schedrovitskiy, "Russkiy mir i Transnatsional'noe Russkoe". *Russkiy Zhurnal*, March 2 (2000). www.russ.ru/politics/meta/20000302_schedr.html

⁷ P. Schedrovitskiy, E. Ostrovskiy, "Russiya: strana kotoroy ne bylo". *Soobshchenie*, vol. 4 (2004), <http://www.shkp.ru/lib/publications/71>

⁸ "Vystuplenie Ministra Innostrannyh del Rossii I.S. Ivanova na VIII Vsemirnom Russkom Sobore". February 3, 2004. <https://mospat.ru/archive/2004/02/6352/>

bly of Russian land", so that it does not depend on specific borders.

Following the reunification of Crimea (2014), 'Russkiy Mir' has turned from an "reintegration strategy" into a geopolitical reality. The Maidan in Ukraine (2013) stirred again the interest in the 'ruskiy mir' of the Russians from the "big land" (as Russia is called in Novorossiya). 'Russkiy Mir' acquired substance: "The Russian world (Russkiy mir) is burning... not figuratively, not within conceivable realms beyond the horizon of reality, but in the very real center of this millennial world – in the land of Kievan Rus"⁹.

'Russkiy Mir' is also part of Church diplomacy and has existed in parallel with the spiritual space / universe / oikumene - 'Russkiy Mir' which dates back to 988. 'Russkiy Mir' is a medieval notion meaning simultaneously 'universe' and 'society', as well as 'municipality', including 'rural one'... The term 'mir' is close in meaning to the Greek word 'oikumene' – 'universe'¹⁰.

The idea of 'Russkiy Mir' was first set on the agenda of the Russian Patriarch Kiril in 2009.

The origin of the term 'Russkiy mir (mip)' is connected with the Christianization of Rus, and this is a civilization notion, in the understanding of Patriarch Kirill, "In terms of civilization, Russia belongs to a wider civilization than the Russian Federation. This civilization we call 'Russkiy mir'. 'Russkiy mir' is not the world of the Russian Federation, nor is it the world of the Russian Empire. 'Russkiy mir' is a specific civilization encompassing people which now bear different names - Russians, Ukrainians and Belarusians. To this world may belong people who are not part of the Slavic world, who have, however, adopted the cultural and spiritual constitution of this world as their own."¹¹

⁹ V. N. Rastorguev, "Russkiy mir' i tsivilizatsionnaya identichnost". *Vestnik Pravoslavnogo Svyato-Tihonovskogo Gosudarstvennogo Universiteta*. Seria I: Bogoslovie. Philosophia. Vol. 3/59 (2015), 153.

¹⁰ Deacon Vladimir Vasilik, "Russkiy narod. Russkiy mir. Russkaya tsivilizatsiya". *Rusin*, vol. 1 (2009), p. 131.

¹¹ "Slovo pastyrya". September 6, 2014, <http://www.patriarchia.ru/db/text/3728242.html>

Parenthetically, it is a curious chronological coincidence that 2007 saw, on the one hand, Putin's Munich speech which defined the strategy for Russia's geopolitical sovereignty in a multi-polar world and actions against the uni-polar international regime that existed temporarily following the end of the Cold War (the period between the fall of the Berlin Wall 1989 – 2014 and the Crimean reunification). 2007 also has a spiritual significance – it saw the canonical communion between the ROC and ROCA restored.

While the boundaries of 'Russkiy Mir' are undetermined, fluctuating, beyond the political contours of the Russian Federation and beyond the post-Soviet contours after 1991, the borders of 'Russkiy Mir' occupies a specific historical space, namely, Russia, Ukraine and Belarus, or the lands of the 'Holy Rus'.

'Russkiy Mir' is seen in the Orthodox Church circles as a spiritual alternative to the West, to Pax Romana, which exists in post-Christian times and in new pagan ones¹² [Metropolitan Hilarion (Alfeyev)].

'Russkiy Mir' is seen as a geopolitical alternative to 'European Mir'¹³.

In Belarus, the preferred term is 'East Slavic Mir', because they associate 'Russkiy Mir' only with the Russian Federation, and think of themselves as part of a 'Slavic-Orthodox civilization', and not of 'Russian civilization'. Moreover, a distinction is made there between the space of the "canonical territory" of the ROC and the space of 'Holy Rus' - some distance is sought, and their national idea includes neither Messianism, nor the sacred ecumenical path characteristic of Russia¹⁴.

In Ukraine, among Russophile academic circles – there is no point in talking about the Russophobic ones among which the demonization of 'Russkiy Mir' is pathological – popular again is the notion of 'East Slavic Orthodox Mir' and not of

¹² Metropolitan Hilarion (Alfeyev). "Bogoslovskie svobody. Hristianstvo i svetskaya vlast'" – *ot Milanskogo edikta do nashih dney*. October 18, 2014. <https://mospat.ru/ru/2014/10/18/news109757/>

¹³ A. Gromyko, "Russkiy mir: ponyatie, printsipy, tsennosti, struktura". March 26, 2010, <https://www.russkiymir.ru/analytics/tables/news/119902/>

¹⁴ S.M. Aleinikova, 'Russkiy mir': *Belorusskiy vzglyad*. Minsk: RIVSH, 2017.

'Russian Mir', and of 'Slavic-Orthodox identity' and not of 'Russian' one¹⁵.

In Novorossiia (the unrecognized Donbas republics), it is the other way around: 'Russkiy Mir' is part of their self-identification. 'Novorossiia', a concept that emerged after the 'Russian Spring' (2014) is conceived as "Russian Transfiguration"¹⁶. 'Novorsiya' is the fruit of the Russian uprising¹⁷. However, 'Novorossiia' is not present in the official language of the Kremlin, and after 2014, there is no active talk of 'Russkiy Mir' as well.

'Russkiy Mir' is also a reaction to Russophobia, to de-Russification in the form of decommunization in part of the post-Soviet space, to "systemic political Russophobia", or to "anti-Russism" similar to anti-Semitism¹⁸.

Conceiving of 'Russkiy Mir' as only of an ideologue or only as of a geopolitical doctrine underestimates the spiritual vector of 'Russkiy Mir'. The spiritual reality is not a abstract, but a field of serious historical, cultural and geopolitical clashes. The annexation of a spiritual territory is more painful than any territorial or other material loss. The attempt on the part of the Ecumenical Patriarch to violate canon law by assisting the Kiev authorities in favour of the schismatics (the Kiev Patriarchate) and against the Orthodox (the Ukrainian Orthodox Church Moskow Patriarchate) could lead to a split in Orthodoxy into Slavic and Greek.

For Bulgaria, Orthodoxy is a spiritual identity, and Church Slavonic, which is the medieval Bulgarian language [Dmitry Lihachov¹⁹], is a language of worship, untainted by administrative or other vocabulary. 'Russkiy Mir' (1988), unlike 'Russkiy Mir' 1991), is close to Bulgaria and, through the Orthodox link, is present unobtrusively, but categorically. The Bulgarian patri-

¹⁵ P.P. Tolochko, *Ukraina mezhdru Rossiey i Zapadom: istoriko-publitsisticheskoe ocherki*. Saint-Petersburg: SPbGUP, 2018, p. 464.

¹⁶ S. Minakov, "Zakvaska Novorossii". September 14, 2015. http://www.stoletie.ru/vzglyad/zakvaska_novorossii_562.htm

¹⁷ "Po-zhivomu. Konstantin Sjomn, Edward Limonov". March 22, 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=bniae5D7OKc>

¹⁸ A.V. Schipkov, *Voprosy ideologii*. Moscow: Abris, 2018.

¹⁹ Lihachov, D.S. Velikoe nasledie. Klassicheskie proizvedeniya literatury Drevney Rusi. <http://www.infoliolib.info/philol/lihachev/great2.html>

arch Neophyte has authority and the political elite implicitly comply with it. Hence the spiritual kinship with Russia / Russkiy Mir in spite of the geopolitical divergence and often even outright opposition.

Bibliography

- Aleinikova, S.M. 'Russkiy mir': Belorusskiy vzglyad. Minsk: RIVSH, 2017.
- Deacon Vladimir Vasilik. Russkiy narod. Russkiy mir. Russkaya tsivilizatsiya. – Rusin, vol. 1 (2009): 125-140.
- Gromyko, A. Russkiy mir: ponyatie, printsipy, tsennosti, struktura. March 26, 2010, <https://www.ruskiymir.ru/analytics/tables/news/119902/>
- Lihachov, D.S. Velikoe nasledie. Klassicheskie proizvedeniya literatury Drevney Rusi. <http://www.infoliolib.info/philol/lihachev/great2.html>
- Metropolitan Hilarion (Alfeyev). Bogoslovskie svobody. Hristianstvo i svetskaya vlast' – ot Milanskogo edikta do nashih dney. October 18, 2014. <https://mospat.ru/ru/2014/10/18/news109757/>
- Minakov, S. Zakvaska Novorossii. September 14, 2015. http://www.stoletie.ru/vzglyad/zakvaska_novorossii_562.htm
- Panarin, A.S. Pravoslavnaya Tsivilizatsiya. Moscow: Institut Russkoy Tsivilizatsii, 2014.
- Trostnikov, V.N. Rossiya zemnaya i nebesnaya. Samoe dlinnoe desyatiletie. Moscow: Grifon, 2007.
- Po-zhivomu. Konstantin Sjomn, Edward Limonov. March 22, 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=bniae5D7OKc>
- Rastorguev, V. Russkaya tsivilizatsionnaya identichnost': zhivoe nasledie i usloviya nasledovaniya. – In: Tsivilizatsionnoe razvitie Rossii: nasledie, potentsial, perspektivy. Moscow: Izdatel' Vorob'ev A.V., 2018.
- Rastorguev, V. N. 'Russkiy mir' i tsivilizatsionnaya identichnost'. – Vestnik Pravoslavnogo Svyato-Tihonovskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seria I: Bogoslovie. Philosophia. Vol. 3/59 (2015).

- Putin, V.V. Poslanie Prezidenta Federal’nomu Sobraniyu. December 4, 2014,
<http://kremlin.ru/events/president/news/47173>
- Savitskiy, P.N. V bor’be za evrasiystvo. Paris, 1931.
- Schedrovitskiy, P. Russkiy mir i Transnatsional’noe Russkoe. – Russkiy Zhurnal, March 2 (2000).
www.russ.ru/politics/meta/20000302_schedr.html
- Schedrovitskiy, P., Ostrovskiy, E. Rossiya: strana kotoroy ne bylo. – Soobschenie, vol. 4 (2004),
<http://www.shkp.ru/lib/publications/71>
- Schipkov, A.V. Voprosy ideologii. Moscow: Abris, 2018.
- Slovo pastyrya. September 6, 2014,
<http://www.patriarchia.ru/db/text/3728242.html>
- Tolochko, P.P. Ukraina mezhdru Rossiei i Zapadom: istoriko-publitsisticheskoe ocherki. Saint-Petersburg: SPbGUP, 2018.
- Vystuplenie Ministra Innostrannyh del Rossii I.S. Ivanova na VIII Vsemirnom Russkom Sobore. February 3, 2004.
<https://mospat.ru/archive/2004/02/6352/>

Security Problems in Azov and Black Sea Regions: Ukraine’s Perspective

Sergii Pakhomenko*

Nowadays, changes in global and geopolitical trends result in a fact that those regions which previously had local geopolitical value take on leading role as a focus of attention and rivalry of international actors. The most vivid example is the Black Sea region that has not only become a particular center of attraction for their “hard” and “soft” power, but also an important indicator of the world evolution from unipolar to multipolar configuration.

How can the increased importance of the region in the geopolitical context be explained? Here is far not the full list of such reasons:

1) obtaining of new meanings for the traditional historical importance of the region as a bridge between Europe and Asia in the context of globalization. From one side it led to the enhancing of trade and economic cooperation as well as creating of new transport and energy corridors. From the other side it resulted in increasing of migration flow through the region as this area is considered as a main transit route from Asia to Europe.

In this regard it would be appropriate to recall some of the classic geopolitical concepts stating that the Black Sea Region is

* Dr. Mariupol State University, Ukraine. ORCID ID: 0000-0003-1137-3585
E-mail: spplus@ukr.net

either the Western Gate of Hartland (according to Halford John Mackinder, Heartland is the Northern and internal part of Eurasia) or the part of Rimland (according to Nicholas John Spykman, Rimland is a fringe area of Eurasian continental land mass)¹. In both theories the Black Sea Region has across-border significance. The area is a kind of Borderland which carries the capacity for cooperation and conflict

2) immediate proximity to the “hot spots” and conflicts, in particular the war in Syria. The direct and indirect participation of leading international actors in the Syrian conflict makes the Black Sea region an important staging area for their military presence.

3) geographical location determines the significance of the region in the context of control and distribution of the energy resources. The main components of this aspect are:

a) close proximity to the oil and gas deposits in the Eastern Mediterranean region and the Middle East, b) discovery and development of oil and gas deposits within the region, c) mentioned above transport corridors which pass across the region.

4) enhancing of the global geopolitical influence of two Black Sea countries – the Russian Federation and Turkey, which, although to an unequal extent, are involved in the formation of the multipolar world order.

Undoubtedly the fact of “bids raising in the Black Sea casino” not only results in strengthening cooperation but in escalating security problems.

There are objective threats, which are not, at least openly, related to the actions taken by the states, and subjective ones caused by military, political and economic rivalry.

¹ H.J. Mackinder, “The geographical pivot of history”. *The Geographical Journal*, Vol. 170, No. 4, December 2004, pp. 298 – 321. URL: https://www.iwp.edu/wp-content/uploads/2019/05/20131016_MackinderTheGeographicalJournal.pdf; Federico Bordonaro, “Rediscovering Spykman – the Rimland, Geography of Peace and Foreign Policy”. URL: https://exploringgeopolitics.org/publication_bordonaro_federico_rediscovering_spykman_rimland_geography_peace_foreign_policy/

The objective threats are the same for all countries of the region. Besides, all states are interested in their neutralization that is why it can be the ground for a potential cooperation. Among such threats are terrorism, environmental hazard, drug trafficking, human trafficking, illegal migration.

Unfortunately, the subjective threats minimize potential cooperation since they are created by the actions of the interested parties and are the results of their rivalry.

The following threats should be marked:

- existence of “frozen” and ongoing “hot” conflicts in the region, and territorial integrity issues arisen from them;
- enhancing of geopolitical rivalry and tension in the region, particularly between Russia and NATO, which sometimes is more intense than during the Cold War;
- extremely high militarization of the region as a consequence of a rivalry;
- urge of some international actors to monopolize the Black Sea basin transforming it into their Inland lake;
- transformation of existing transport and energy corridors along with the potential ones from an element of cooperation to an element of pressure on certain countries.

From the other side the mentioned above security challenges are the immediate threats to Ukraine and have more impact on it than on other countries. They are refracted through the geopolitical, war and economic situation which has arisen from the annexation of the Crimea and hybrid aggression of Russia in Donbass.

These two acts of the foreign policy, which are illegal from the perspective of international law, should be considered as links in the same chain as well as stages in the implementation of Russia’s policy in restoring of its domination in post-soviet space and spreading its prevailing influence on the Black Sea region aimed at targeting the Mediterranean region. At this stage the results of this policy precisely constitute the main threats to the security of Ukraine, which on the one hand fit in the designated list of regional security threats, and on the other hand go beyond the regional Black Sea context.

It should be noted that the total Black Sea coastline of Ukraine covers 1 756 km de jure which is longer than the coastline length of other Black Sea countries. This alone makes it an important part in the regional development and cooperation. Stability and security within Ukraine have impact on the situation in the whole region.

Let us see how the above subjective threats affect the security of Ukraine.

1. The fact of illegal seizure of a part of the sovereign state of Ukraine (the Crimea) and waging of proxy war in Donbass with the occupation of its part have deprived Ukraine from its territorial integrity and forced into protracted war confrontation exhausting the country.

It is important to stress that Ukraine sustained heavy material losses from the annexation: it has lost key sea-ports, a continental shelf of the Black Sea which is rich in energy resources and its military bases.

2. The above actions have multiplied number of conflicts in the region, and, for the first time in many years, made a hot regional conflict real. The developments in Ukraine have also resulted in disruptive consequences in resolution of the existing “frozen” conflicts in the Black Sea region. For instance, Armenia in this regard considers the secession of Crimea as a precedent for Nagorny Karabakh².

3. In the context of geopolitical rivalry, Russia’s pursuit of military and political domination in the region is a threat to the security of Ukraine. This policy fits in a foreign policy of Russia and is justified in response to NATO and the USA activity in the region. As a fact, the USA, during the presidency of George W. Bush, declared the Black Sea region a strategic field of its vital interests thereby, having facilitated the NATO and EU membership for Rumania and Bulgaria and, at the same time establishing partnership with Georgia and Ukraine³. However,

² M. Vorotnyuk, “Ukraine in the Black Sea region after the annexation of Crimea position and interests”. *Russian-Ukrainian conflict – possibilities for de-escalation*. Collection of analytical works. URL: http://prismua.org/wp-content/uploads/2016/04/Ukraine_in_the_Black_Sea_region_after_an.pdf

³ Б. Парахонський, *Системна криза міжнародної безпеки: Близькосхідно-Чорноморський простір: аналіт. доп.* – К. : НІСД, 2016. – 52 с. – С. 13.

firstly, Russia's efforts are not of ad hoc and reactive nature because the political course of Obama Administration oriented on the "reset" of relationships with the Russian Federation has overshadowed the Black Sea region issues.

Secondly, Russia's actions imply the power pressure scenario, violation of the International Law and breach of all Ukrainian and Russian agreements.

The Russian Leadership has explicitly recognized that one of the key factors for the annexation of Crimea was military and strategic goal. However, one among many official reasons for annexation was the concern of having limited access to the Black Sea due to NATO irreversible deployment on the peninsula that would lead Russia to a threat of being expelled from the Black Sea coastal area⁴.

If even we take into consideration the hypothetical threat, would actions taken by Russia be a ground for using military power and violating the International law? This question is rhetorical.

Therefore, from the perspective of the Black Sea region and, not only from Ukraine's angle (which is an ally of NATO and this is its sovereign right), the actions taken by Russia have brought a potential threat to security as the RF tends to turn the Black Sea into its Inland sea.

The illegal capture of the Ukrainian boat crew in the Black Sea next to the Kerch strait that happened on November 25, 2018 can be taken as an example. Russia has ignored the verdict of the UN International tribunal for the Law of the Sea⁵. Later on, the seamen were released but under the prisoners of war (POW) exchange between Ukraine and Russia.

Meanwhile, NATO has demonstrated its contradiction to Russia and support to Ukraine through navy drills conducted in the Black Sea. Just before the international drills "Sea Breeze 2019" started, Russia had blocked the area of 8 000 square

⁴ "Прямая линия с Президентом Российской Федерации В.В.Путиным". 17.04.2014 URL: <http://www.missiontonato.ru/news/356/>

⁵ Чорноморська безпека: нові виклики (II квартал 2019 року). Аналітична записка. Липень 2019. Центр глобалістики. URL: <https://geostrategy.org.ua/images/Policy-brief-BSS-1.pdf>

kilometers in the Black Sea thus de facto, sabotaging NATO's military exercises⁶.

4) Such situation leads to the extreme militarization of the region. The Russian Federation has created the sustainable and self-contained military group including naval aviation, coastal anti-ship missile systems Bastion-P, equipped with the anti-ship missile Yakhont (Onix), as well as the operational-tactical missile system Iskander-M⁷.

The USA, for its part, is attempting to block Russia in the Black Sea by deploying a navy base in Alexandroupolis, Greece. The base will allow the United States to control maritime traffic through the Dardanelles to/from the Black sea aiming to limit capability of operational merging of the RF's Navy in the Mediterranean Sea⁸.

5. One of the main challenges for the Black Sea region is that Russia has actually blocked the Sea of Azov by creating restriction zones A2/AD. Ukrainian and foreign ships heading to the Azov Sea ports of Mariupol and Berdyansk are stopped for inspection. This procedure may take up to 30 hours affecting the operation of the ports that sustain considerable losses in billions of USA dollars. However, the Kerch bridge, constructed by the RF in violation of the International Law (the UN Convention on the Law of the sea, 1982), prevents Ukraine from economic development by limiting the ship size (not higher than 33 meters) thus, reducing the number of ships that can enter the Azov sea⁹.

⁶ Россия опять перекрыла часть Черного моря под предлогом учений. Центр транспортних стратегій URL: https://cfts.org.ua/news/2019/07/28/rossiya_opyat_perekryla_chast_chernogo_morya_pod_predlogom_ucheny_54427

⁷ R. McDermott, "Fortress Crimea: Russia Shifts Military Balance in the Black Sea". *Eurasia Daily Monitor*. Vol.11. Issue 219. December 9, 2014. URL: <https://jamestown.org/program/fortress-crimea-russia-shifts-military-balance-in-the-black-sea/>

⁸ М. Гончар, Американский Александруполис. Новый фактор влияния в Черном море. Зеркало недели. URL: https://zn.ua/international/amerikanskiy-aleksandrupolis-333094_.html

⁹ Андрій Клименко, "Російське озеро: 9 аспектів сучасного Чорноморського контексту". URL: https://censor.net.ua/blogs/3141231/rosyiske_ozero_9_aspektv_suchasnogo_chornomorskogo_kontekstu

In conclusion:

1. The Black sea regional system of international relations sustains considerable changes and tends to a confrontational model. On the one hand, the strengthening of the NATO's Southern-Eastern flank is observed by increasing its military presence and developing partnership with the potential members of the Alliance – Ukraine and Georgia; on the other hand – the expending of military power and aggressive actions of the RF in the region and around it.

2. Russia's hypothetical threat to lose its military and political influence in the region cannot serve as an excuse for going in violation with the International Law by annexation of Crimea and its intervention in Donbass. Such policy is the direct threat to the security of Ukraine, and further development of this strategy results in militarization of the region and establishment of the hegemonic role of Russia there.

3. The solution of the Crimea problem in the foreseeable future to unlikely be found, and it will remain a stumbling block for Russian-Ukrainian relations. The latest trends in Donbass, namely the withdrawal of forces from the disengagement areas and resumption of the Normandy format talks give a faint hope for a settlement of the conflict. However, the security of Ukraine will most likely depend on the environment of the conflict resolution.

References

- Bordonaro, Federico, Rediscovering Spykman – the Rimland, Geography of Peace and Foreign Policy. URL:https://exploringgeopolitics.org/publication_bordonaro_federico_rediscovering_spykman_rimland_geography_peace_foreign_policy/
- Mackinder, H.J., “The geographical pivot of history”. *The Geographical Journal*, Vol. 170, No. 4, December 2004, pp. 298 – 321. URL: https://www.iwp.edu/wp-content/uploads/2019/05/20131016_MackinderTheGeographicalJournal.pdf
- McDermott, R., Fortress Crimea: Russia Shifts Military Balance in the Black Sea. *Eurasia Daily Monitor*. Vol.11. Issue 219. December 9, 2014. URL: <https://jamestown.org/program/fortress-crimea-russia-shifts-military-balance-in-the-black-sea/>
- Vorotnyuk, M., Ukraine in the Black Sea region after the annexation of Crimea position and interests. *Russian-Ukrainian conflict – possibilities for de-escalation. Collection of analytical works*. URL: http://prismua.org/wp-content/uploads/2016/04/Ukraine_in_the_Black_Sea_region_after_an.pdf
- Гончар, М., Американский Александрополис. Новый фактор влияния в Черном море. *Зеркало недели*. URL: https://zn.ua/international/amerikanskiy-aleksandrpolis-333094_.html
- Клименко, Андрій, Російське озеро: 9 аспектів сучасного Чорноморського контексту. URL: https://sensor.net.ua/blogs/3141231/rosyiske_ozero_9_aspektv_suchasnogo_chornomorskogo_kontekstu
- Парахонський, Б., Системна криза міжнародної безпеки: Близькосхідно-Чорноморський простір : аналіт. доп. – К. : НІСД. 2016. – 52 с. – С. 13.
- Прямая линия с Президентом Российской Федерации В.В.Путиным. 17.04.2014 URL: <http://www.missiontonato.ru/news/356/>
- Россия опять перекрыла часть Черного моря под предлогом учений. *Центр транспортних стратегій* URL:

https://cfts.org.ua/news/2019/07/28/rossiya_opyat_pere_kryla_chast_chernogo_morya_pod_predlogom_ucheny_54427

Чорноморська безпека: нові виклики (II квартал 2019 року).
Аналітична записка. Липень 2019. Центр глобалістики.
URL: <https://geostrategy.org.ua/images/Policy-brief-BSS-1.pdf>

Karadeniz ve Güney Kafkasya'da Rus-Türk İlişkileri: Güncel Meseleler

Emrullah Ataseven *

Türkiye ile Rusya'nın bölgesel ilişkilerinde ve bölgesel sorunlara bakış açılarında Karadeniz ile Güney Kafkasya bölgeleri şu an için ikincil önemdedir. Türkiye dış ve bölgesel politikasını Orta Doğu ve Arap ülkelerinin dönüşüme girdiği bir dönemde yeniden yapılandırmaktadır. Aynı şeyi Rusya'nın da yapmaya çalıştığını görüyoruz. Her iki devlet de değişim ve dönüşüm hızının yavaşlamaya başladığı ve sorunlar çözülme de fiili durumların değişmez hale geldiği Karadeniz ve Kafkasya'dan ziyade Orta Doğu'da etkili olmaya çalışmaktadır. Bir bakıma, Orta Doğu'nun jeopolitiğiyle jeo-ekonomiği Karadeniz ile Kafkasya'yı şimdilik gölgede bırakmaktadır.

Bununla birlikte, bu bölgelerdeki bazı birkaç mesele özellikle Rus tarafının uzman ve araştırmacılarının dikkatini çekmektedir. Türkiye'de bile neredeyse ikincil planda kalmış veya gündemden düşmüş gibi görünen bazı meseleler Rus dış politika çevrelerinde yankı bulmuştur. Elbette ki, bu meseleler krize yol açacak düzeyde belirleyici meseleler değildir fakat Karadeniz'de ve

* Dr. öğretim üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi. ORCID ID: 0000-0003-3605-6535
E-mail: emrullahataseven4@gmail.com

Kafkasya'da Türk-Rus bölgesel ilişkilerini anlamada yardımcı olurlar.

Bu doğrultuda, Türk-Rus ilişkilerinde yakın geçmişte Rus tarafında, özellikle Kremlin'e yakın bazı siyaset bilimcilerle gazete haberlerinde, merak ve yankı uyandıran konularından birisi Kanal İstanbul projesidir. Bu projenin Karadeniz'i yakından ilgilendiren Montreux Anlaşması'yla belirlenen Boğazlar rejimine yönelik ne gibi belirsizlikler ve riskler içerdiği merak konusudur. Türk Hükümeti için bir tür prestij meselesi haline gelen bu mesele aynı zamanda uluslararası hukuk açısından bazı soruları beraberinde getirmektedir.

Bu konudaki başlıca soru Rusya ve diğer bölge ülkeleri açısından Ankara'nın 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin öngördüğünden daha fazla Boğazları kontrol etmesidir. Montreux rejiminin sona ermesi durumunda ve 1982 Sözleşmesinin uygulanması halinde Boğazlar'ın uluslararası sular olarak değerlendirilmesi ve sivil ve askeri transit geçiş haklarının otomatik olarak doğması anlamına gelebilir. Fakat Türkiye Boğazlar üzerindeki kontrolünü azaltmamak için 1982 Sözleşmesine tam olarak taraf olmamıştır ve dolayısıyla böyle bir durumun ortaya çıkmasını engellemek isteyecektir. Bununla birlikte, Sözleşmeye taraf olmayan bir diğer ülke olan ABD de, Rusya Federasyonu gibi, uluslararası statüdeki Boğazlar'dan geçiş rejiminin garanti altına alınmasını istemektedir ve işin ilginç yanı ise ABD'nin de 1982 Sözleşmesini tanımamasıdır. Dolayısıyla, Türkiye'nin Karadeniz'e giden yeni bir kanal açmasına yönelik tutumu net değildir. Rusya ise oluşabilecek yeni durumlarla daha fazla ilgili gibi görünmektedir çünkü petrol ve diğer ticari ve askeri kargolarının önemli bir kısmı Boğazlar'dan geçmektedir.

Bu geçişler konusunda Türkiye yeni bir rejim getirme arzusunu taşımaktadır ve bu çerçevede Türkiye sistematik bir şekilde, özellikle çevresel kaygıları işaret ederek Boğazlar'dan gemi geçişi üzerindeki kontrolünü artırmak istemektedir. Fakat Ankara'nın tek başına bu konuda yeni bir mevzuat ortaya

çıkarması mümkün değildir. Pek çok diğer aktörün ve Uluslararası Denizcilik Örgütü'nün (IMO) iş birliği olmadan bu mümkün değildir.¹

Tabii, Boğazlar'a paralel bir Kanalin inşa edilmesinin Rusya'yı Karadeniz'in güvenliği konusunda da kaygılandığı görülüyor. Montreux Anlaşması her iki Boğaz için de geçerlidir. Dolayısıyla, yeni kanala giden yol da her halükârda Çanakkale Boğaz'ından geçecektir. Bu da, Karadeniz'e kıyısı olmayan savaş gemilerine yönelik olanlar dâhil olmak üzere, Anlaşma'dan doğan tüm gemi geçiş kısıtlamalarının yürürlükte kalmaya devam edeceği anlamına gelir.

Fakat bu durumda 10 bin tondan hafif yabancı savaş gemilerinin Karadeniz'e girmeden yeni Türk kanalında bulunma süreleri 21 günle sınırlandırılmayabilir. Bu Rusya'yı kaygılandıran bir durum olabilir. Türk hukukunda bu yeni kanal yapay hidroteknik yapılar olarak değerlendirilmektedir. Fakat uluslararası deniz hukukundaki örfi hukuk açıktır: uluslararası gemi taşımacılığı için kullanılan kanallarda denizde seyahat özgürlüğüne saygı duyulması gerekir. Karadeniz'e açılan yeni bir kanal konusunda Rusya'nın temel kaygısı bu yönde gibi görünmektedir. Şu an için Türk-Rus ilişkilerinde bu büyük bir problem görünmemektedir ama oluşabilecek yeni bir geçiş rejimi Rusya ve Boğazlar'ı kullanan tüm diğer ülkeler için merak konusudur.

İnşa edilmesi öngörülen kanalların ortasında egemenlik hakkı tamamen Türkiye'ye ait olan Marmara Denizi yer almaktadır. Bu da Türkiye'ye bu kanallar üzerinde iç hukuku uygulama olanağı sunmaktadır. Kanalların inşa edilmeleri durumunda, gemicilik rejiminin uluslararası kamuoyundan gelecek baskıyla serbestleştirilip serbestleştirilmeyeceği veya en azından Montreux Sözleşmesi'ne benzer bir rejimin getirilip getirilmeyeceği Ankara'nın o zamanki tutumuna bağlı olacaktır.

¹ Bkz. https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2019/2019_03.pdf, s. 38.

Rusya bunun Boğazlar'daki kendi gemicilik faaliyetlerini etkileyip etkilemeyeceğini yakinen takip etmektedir.

Eylül 2018'de Türk Hükümeti Boğazlar'dan geçen gemiler için bazı yeni şartlar getirmiştir. Köprü ayaklarına yaklaşmaya kısıtlamalar getirmek, 300 metreden uzun gemilerin 10 gün öncesinden geçişlerini haber vermeleri ve geçişin zorunlu rehberlik sağlanarak yapılmasıyla petrol ve gaz taşıyan tankerlerin yalnızca gündüz geçiş yapmaları bunlardan bazılarıdır.² Rusya'nın petrol ve gaz taşımacılığını yakından ilgilendiren kararlardır bunlar. Ayrıca Türkiye'nin askeri kargo taşıyan sivil gemileri savaş gemileriyle bir tutması askeri hareketliliği bir hayli yoğun olan Rusya için dikkat çekici bir başka gelişmedir. Bu da bu gemilerin geçişlerinden önce diplomatik kanallarla bildirimde bulunmalarını zorunlu kılmaktadır.³

Tabii, burada Rusya için ortaya çıkan mesele Karadeniz'e kıyısı olmayan savaş gemilerinin geçişlerine getirilen kısıtlamaların askeri kargo taşıyan sivil gemilere de uygulanıp uygulanmayacağıdır. Bu, bir yandan Rusya'nın destekleyeceği bir durumdur zira Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere ABD'den gelecek askeri kargoyu kısıtlayabilir. Diğer yandan Rusya'nın Suriye'ye ve diğer ülkelere Boğazlar'dan taşıyacağı askeri kargonun gecikmesine de yol açabilir. Fakat Monreux'ya göre askeri kargo taşısa bile sivil gemilerin savaş gemileriyle bir tutulması hukuki bakış açısından mümkün görünmemektedir ve muhtemelen anlaşmaya taraf ülkeler böyle bir düzenlemeyi kabul etmeyeceklerdir.

Kanal İstanbul'un getireceği yenilikler ve geçiş rejiminin yanı sıra Karadeniz'de Rus-Türk ilişkilerine dair ikinci bir konu Kırım müdahalesi sonrası kıta sahanlığı sınırıyla ilgilidir. 1978'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile Türkiye

² <https://www.denizticaretodasi.org.tr/tr/sirkuler/turk-bogazlari-deniz-trafik-duzeni-tuzugu-uygulama-talimati-bilgilendirme-toplantisi-sunumu-10173>

³ Bkz. https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2019/2019_03.pdf, s. 49.

arasında kıta sahanlığı sınırı belirlenmiştir.⁴ Türk ve Sovyet kıyılarından eşit mesafede bölünen bir hat üzerinden Karadeniz'in tabanı bölünmüş ve bu hat sınır kabul edilmiştir. 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi'yle münhasır ekonomik bölge getirilmiş⁵ ve Karadeniz'e kıyısı olan Sovyetler Birliği ile Türkiye 1978'te belirlenmiş olan kıta sahanlığını münhasır ekonomik bölge sınırı olarak da kabul etmiştir.

SSCB'nin dağılmasından sonra ise iki ülke arasındaki sınır yeniden bölünmüştür, bu defa Ukrayna-Türkiye, Rusya-Türkiye ve Gürcistan-Türkiye arasında kıta sahanlığı sınırı yeniden belirlenmiştir. Tabii, Kırım'ın Rusya tarafından ele geçirilmesi fiilen Ukrayna-Türkiye kıta sahanlığı sınırının ortadan kalktığı anlamına gelmektedir ve şimdi 1978, 1986 ve 1987'de Sovyetler ile imzalanan eski anlaşmalara dayanan uzun bir Rus-Türk kıta sahanlığı sınırı bulunmaktadır. Ukrayna'yla olan kıta sahanlığı sınırının ortadan kalkması Türk-Rus ilişkilerini bozmasa da Türkiye için birtakım belirsizlikleri beraberinde getirebilir.

Elbette ki, bu durum açık bir uluslararası hukuk muğlaklığına yol açmaktadır: Türkiye Kırım'ın etrafındaki bu yeni durumu ve Karadeniz'in bu kısmındaki Rusya Federasyonu'nun egemenlik haklarını ve uluslararası hukuk açısından yetki sınırlarını tanıyacak mıdır yoksa Karadeniz kıta sahanlığının bu bölgesinde Rusya'nın yarattığı bu fiili durumu tanımamaya devam mı edecektir. İlişkilerin bir hayli geliştiği halihazırdaki ortamda bu konuda Türkiye'nin ciddi bir tepkisi olacağı ileri sürülemez fakat bu fiili durumu Türkiye henüz uluslararası hukuki bir durum olarak tanımamaktadır. Rus basını ve birçoğu Kremlin'e yakın Rus Türkiye uzmanlarını ilgilendiren bir sorundur bu.⁶ Ve bu bölgelerin tedricen de olsa tanınması için Rus tarafı Türkiye'yi ikna etme çabalarını sürdürecektir. Bu iki

⁴<https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TR EATIES/TUR-RUS1978CS.PDF>

⁵ <http://denizmevzuat.udhb.gov.tr/dosyam/denizhukuku.pdf>

⁶ <https://regnum.ru/news/dossier/3535.html>

güncel mesele uzun ve karmaşık bir tarihi olan Karadeniz’de Rus-Türk ilişkilerindeki son gelişmeleri yansıtmaktadır.

İki ülke arasında diğer bir uzun ve karmaşık geçmişe sahip bölge olan Güney Kafkasya’da Türk-Rus ilişkilerine odaklanan Rus uzmanların yaptıkları kapsamlı bir araştırma bölgede Türkiye’nin en yakın ülke olduğu ülke Azerbaycan ile kültürel yakınlığa rağmen derin bir entegrasyon projesinin gerçekleştirilememesini vurgulayarak başlar.⁷ Tabii, burada Rus gözlemcilerin Türkiye-Azerbaycan ilişkileri hakkında ilginç bir ifadeleri bulunmaktadır. Bunlara göre, Türkiye ikili ilişkilerde “ağabeylik” taslamakta ve bu hiyerarşik bakış açısı Azerbaycan tarafında rahatsızlığa yol açmaktadır.⁸ Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Orta Asya’daki Türki cumhuriyetler için de benzer bir söylem söz konusuydu. Türkiye’nin bu bölgelerde kültürel yakınlıktan kaynaklanan yoğun bir yakınlaşma sürecini bölge ülkeleriyle başlatacağını ve bunun Rusya’yı yakın çevresinde rahatsız edeceği öngörülüyordu fakat beklenen olmadı. Rusya bu bölgelerde etkisini yeniden tesis etti ve bu bölgelerdeki Türk etkisi de ideolojik olmaktan ziyade ticari ve kültürel çerçeveye sınırlandırıldı. Azerbaycan’da da benzer bir durum yaşandı. Çok kapsamlı ve iddialı bir entegrasyonun yerine daha sınırlı bir bütünleşme görüldü.

Bununla birlikte, Ermenistan ile yaşadığı sorunlar Azerbaycan’ı Türkiye’yle yoğun askeri işbirliğine zorlamaktadır. Ayrıca Rusya Türkiye’nin Azerbaycan’a olan yakınlığını kullanarak uluslararası sistemde Batı karşıtı yeni modeli daha da güçlendirme arayışındadır. Rus Duma vekili Dmitriy Savelyev’in Rusya-Türkiye Azerbaycan ilişkileriyle ilgili yakın dönemdeki bir açıklaması bölgede Avrasyacı bakış açısının geliştirilmesine dair bir arzuyu yankılamaktadır, Rus vekil şöyle konuşmaktadır:

“Rusya, Türkiye ve Azerbaycan’ın yapıcı işbirliği, bölgedeki istikrarın güçlendirilmesini ve kapsamlı ulaşım ve enerji

⁷ Bkz. https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2019/2019_03.pdf, s. 42.

⁸ Bkz. https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2019/2019_03.pdf, s. 42-3.

projelerinin uygulamaya geçirilmesini amaçlıyor. Bunun örneği, şu anda devreye girmiş olan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP), son yapım aşamasına giren Türk Akım ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu'nun ortak kullanımı. Gaz alanındaki programlar, en kısa zamanda üçlü birliğin tüm katılımcılarına gelir sağlayarak Avrupa'nun enerji haritasını tamamen yeni format kazandıracak güçte. Avrupa ve Asya'nın birleştiği bölgede bulunan Rusya, Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak politik ve kültürel gelenekleri var, söz konusu ülkeler bu sayede Avrasya kıtasında karşılıklı çıkara dayalı işbirliğinin yararlarını doğru bir şekilde değerlendirebiliyor, üçlü işbirliğinin yeni modeli ise büyük bir kaynak potansiyeline ve gerçekçi perspektiflere sahip.”⁹

Rusya-Azerbaycan ve Türkiye'yi Avrasyacı bir yaklaşım yakınlaştırır mı? Batı'nın tamamen dışlandığı bir Avrasyacı yaklaşımın bu bölgede büyük bir başarı kazanacağını söylemek güç fakat Batı etkisinin sınırlandırıldığı ve dengede tutulduğu bir Türk-Rus-Azerbaycan yakınlaşması hayata geçirilebilir.

Bölgenin bol krizli ve çatışmalı ülkesi Gürcistan ile ilişkili olarak da Türkiye'nin uyguladığı politikalar Azerbaycan'ınkilerle yakından bağlantılıdır. Her iki ülke de Gürcistan-Azerbaycan-Türkiye arasındaki stratejik “üçlü ittifak” anlayışına bağlılıklarını zaman zaman dile getirmektedir. Fakat bu ittifak içerisinde Gürcistan'ın zaman zaman komşularıyla yaşadığı ufak tefek sorunlara rastlamaktayız. Gürcistan'da yaşayan Türk vatandaşların talepleriyle ilgili olarak, Acaristan'da ve Gürcistan'ın daha iç taraflarında yeni camiler inşa edilmesi konusunda bazı ihtilaflar ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin ve Rusya'nın Güney Osetya ve Abhazya'da ise doğal olarak farklı yaklaşımları bulunmaktadır. Bu bölgeden Türkiye'ye göçmüş pek çok muhacir torunu Türkiye'de yaşamaktadır. Bu bölgede Türkiye-Rusya ilişkileri için hem

⁹ <https://tr.sputniknews.com/rusya/201910111040378015-rusya-turkiye-ve-azerbaycan-uluslararası-iliskiler-sisteminde-yeni-model-olusturuyor/>

ilişkileri geliştirecek bir fırsat hem de gerilim kaynağı olabilir. Şimdilik, Türkiye'nin pozisyonu resmi olarak bu iki bölgeyi bağımsız ülkeler olarak tanımamakla birlikte Rus-Gürcü gerginliğine müdahil olmama eğilimindedir. Güney Osetya dışişleri bakanı Medoev'in açıklamaları bu pozisyonu teyit eder niteliktedir. Kendisi şunları ifade etmiştir:

“Türkiye, Kafkaslar da dâhil olmak üzere tüm coğrafyada bağımsız dış politika izleyen büyük bir bölgesel devlet. Türkiye'nin komşu Gürcistan ile istikrarlı ilişkileri olduğunu biliyoruz ve bu da bağımsız bir devlet olarak egemenlik hakkıdır. Gürcü-Oset çatışması sırasında, Türk hükümetinin herhangi bir müdahalede bulunduğuna şahit olmadık. Türkiye, Kafkasya'dan ayrılmak zorunda kalan kardeşlerimizin ikinci vatanı oldu. Kardeşlerimiz buraya yerleştiler ve bugün kimliklerini, kültürlerini yaşama, koruma fırsatı buluyorlar. Bu bizler için ortak zemin inşa etmek adına çaba sarf etmeyi zorunlu kılıyor. Barış içinde yaşamalı, ticari, ekonomik ve kültürel bağlar geliştirmeliyiz.”¹⁰

Ayrıca, Abhazya'da 2014'te yapılan seçimlerde Türkiye'de yaşayan Abhazlara oy kullanma hakkı verilmiştir ve aynı yıl Türkiye'den parlamenterler Abhazya Cumhuriyeti'ne resmi ziyaretlerde bulunmuşlardır. Bu gibi sembolik hareketler kuşkusuz Rus tarafını memnun eder niteliktedir.

Yine, görülmektedir ki şu anda, Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası Rusya ile karşı karşıya gelmekten sakınır bir niteliktedir. Suriye'deki iş birliğinin aksine burada Türkiye'nin çıkarları pek çok sebepten ikincil düzeyde kalmıştır. Her iki devlet de bu bölgede Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin askeri varlıklarının artmasına karşı çıkmaktadır. Türkiye'nin gelecekte bu bölgedeki siyasetinin doğası ve niteliği Suriye'deki sorunun çözümü, ABD ile olan ilişkiler ve bölgenin iç dinamikleri gibi hem bölgesel hem de küresel bazı değişken ve faktörlere bağlı

¹⁰ <http://ajanskafkas.com/soylesi/guney-osetya-disisleri-bakani-medoev-turkiye-ile-baglar-gelistirmeliyiz/>

olarak değişebilecektir. Akut ve çetrefil sorunlar henüz çözüme kavuşturulamamıştır.

Türkiye bölgesel sorunlar karşısında zaman zaman tek başına kalmakta ve diğer bölgesel güçlerin çıkarlarıyla kendi çıkarlarının yakınlaşmadığı durumlarda yeterince müttefik veya müttefik desteği bulamamaktadır. Bu durum, Karadeniz ve Güney Kafkasya bölgeleri için de geçerlidir.

Bununla birlikte, Rusya da Türkiye de sınırlarında, yakın çevre ve bölgelerinde bölge dışı aktörlerin güçlenmelerini ve etkilerini artırmalarını arzu etmezler. Rusya Karadeniz'de veya Gürcistan'da NATO ve AB, ABD etkisini görmeyi arzu etmez. Türkiye ise bu bölgede varlığını ve etkisini artırmayı istese de kendisini sınırlandıran pek çok faktörden dolayı daha çok Suriye'deki sınırlarına ve bölgesel gücüne odaklanmıştır. Ayrıca, şu anki Rus hükümeti de Türk hükümeti de birbirlerinin iç işlerine müdahil olmamaya özen göstermektedir. Her iki hükümet de Batılı demokrasi anlayışını ve bu anlayışın ihraç edilme biçimine tepkilidir. Bu açıdan Rusya için Karadeniz ve Güney Kafkasya'da Batı etkisinin aşındırılması hayatidir. Türkiye ise Batı etkisi konusunda daha dengeli bir siyaset yürütme anlayışına sahiptir.

Tüm bu iyi ikili ilişkilere rağmen Türkiye hâlâ Avrasyacı anlayıştan, Şangay İşbirliği Örgütünden ve Avrasya Ekonomik Birliği'nden ziyade NATO, AB ve Batı blokuna pek çok açıdan daha yakındır. Bu da Rusya'nın aslında desteklediği çok kutuplu dünya inşa etme anlayışının bir tezahürü de olabilir zira tek hegemon yerine belli başlı küresel ve bölgesel güçlerin ortak yönetişimine dayanan bir uluslararası sistem inşa etme Rus dış politikasının dikkat çeken bir argümanıdır.

Dolayısıyla, Rusya ile Türkiye'nin paylaştığı ortak bölgeler olan Karadeniz ve Güney Kafkasya'da bir hayli tarihsel, kültürel ve ekonomik bağları bulunmaktadır ve Soğuk Savaş'tan sonra bu bölgede bu önemli iki ülkenin yakınlaşması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Dahası, Rusya'ya yönelik AB ve ABD'nin 2014'ten beri uygulamaya koyduğu yaptırımlardan sonra Rusya daha geniş çaplı uluslararası destek bulmak ve Rus gazıyla petrolü için Ukrayna'yı baypas eden alternatif güzergâhlar temin etmek için Türkiye'ye dönmüştür ve bu da Karadeniz'de Türk-Rus ilişkilerine politik-ekonomik bir boyut katmıştır.¹¹ Burada tabii, bölge dışı aktörlerin, AB ve ABD'nin, varlığıyla etkisi ihtilaf konusu olmaya devam edecektir. Türkiye bir yandan bir NATO ülkesi olarak Karadeniz'de ve Kafkaslarda Rusya'ya karşı pozisyon alırken diğer yandan Rusya ile ilişkilerini geliştirerek bu bölgede Rusya ile hem işbirliği hem de rekabet halindedir.

Bu durum esasında Soğuk Savaştan sonra yeni bir uluslararası sistem ihtiyacının da bir göstergesidir. İki kutuplu dünyadan söz etmek artık mümkün değildir. 2008 ve 2014'teki sorunlara ve olaylara rağmen Türkiye NATO ve Batı ile olan geleneksel müttefiklik yaklaşımı yerine Rusya ile olan ekonomik çıkarlarıyla Suriye'deki çıkarlarına odaklanma eğiliminde olmuştur.

Karadeniz ve Kafkaslardaki durum Rusya ile Türkiye açısından çok boyutlu bir rekabet ve işbirliği manzarasını ortaya çıkarmıştır. Rusya, yukarıda da değinildiği gibi, Türkiye'nin Karadeniz'deki ve Kafkaslardaki yaklaşım ve tutumlarını yakından takip etmektedir. Kanal İstanbul ve Karadeniz kıta sahanlığına yönelik ilgi ve kaygılar bunu destekler niteliktedir.

Karadeniz'in güvenliği ve bölgedeki Türk-Rus işbirliği enerji açısından bilhassa önem taşır. Bu işbirliğinin geçiş yolu Karadeniz'dir. Türk-Rus ekonomik ilişkilerinde hızla gelişmekte olan alan enerji ürünlerine ilişkin ticaret, en başta da Türkiye'ye doğal gaz tedariki Karadeniz üzerinden sağlanmaktadır. Yine, Rusya petrol ürünlerini Boğazlar aracılığıyla Karadeniz'den geçirerek uluslararası piyasalara sunmaktadır.¹² Tüm bunlar

¹¹ Bkz. Pavel Shlykov, "Russian-Turkish Relations in the Wider Black Sea Region: Cooperation and Competition". Summer 2018, s. 93-116. <http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2018/10/sf-93-116.pdf>. s. 98.

¹² <https://russiancouncil.ru/en/activity/publications/new-stage-of-russia-turkey-economic-relations/> s.13.

Karadeniz'de Türk-Rus ilişkilerinin ekonomi politığının daha da geliŖeceđini gösterir.

Fakat, bu bölgede tüm bölge ülkelerinin çıkarlarına hitap edecek bir bölgesel birlik veya teşkilattan söz etmek mümkün değildir. Çıkarları örtüşen veya uzaklaşan çeşitli küresel-bölgesel aktörlerin mücadelelerine tanıklık edilmektedir. Karadeniz ve Kafkaslarda Rus-Türk işbirliğinin de derinleşmesi ve gelişmesi bu çeşitli aktörler arasında çok boyutlu ve çok katmanlı bir işbirliğinin, yani bir bakıma gelişmiş bir küresel yönetim anlayışının bölgesel aktörlere uygulanmasının, sağlanması aracılığıyla gerçekleşebilir. Dolayısıyla, bu bölgede NATO, Rusya, Türkiye, AB ve ABD arasında kapsamlı bir işbirliği anlayışı hayata geçirilmediği takdirde Rus-Türk ilişkilerinin de potansiyelini gösterebilmesi mümkün olmayacaktır.

Batı ile Rusya ve Batı ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıklar ve krizler Karadeniz ve Güney Kafkasya'da bölgesel ortaklığın gelişimine engeldir. Her iki ülkenin hükümetleri de Batının hiyerarşik anlayışına tepkilidir. Bu da iki tarafı yakınlaştırmaktadır fakat Türkiye'nin tamamen eksen değiştirdiğini söylemek de güçtür. Değişmekte olan uluslararası sistem kaçınılmaz bir şekilde yeni bağımlılık ilişkilerini beraberinde getirmektedir. İran, Türkiye, Rusya gibi gelişmekte olan bölgesel güçler tek taraflı bağımlılık ilişkilerinden şikâyetçidir. Dolayısıyla, uluslararası sistem iki kutuplu bir anlayışa endekslenmekten ziyade daha dinamik ve değişken bir yapıya doğru evrilmektedir.

Türkiye ile Rusya'nın Karadeniz ve Güney Kafkasya'da bu değişmekte olan yapıya uygun politikalar geliştirdiklerini, boru hattı diplomasisiyle başlayan bölgesel ilişkilerin başka alanlara da yayıldığını görüyoruz. Bununla birlikte, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi henüz kültürel ve sembolik boyutta kalan örgütlerle Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu gibi hayata geçirilemeyen entegrasyon girişimleri bu bölgede bölgesel bir ortaklık anlayışının inşa edilmesinin zorluklarına işaret etmektedir.

Kaynaklar

- <http://ajanskafkas.com/soylesi/guney-osetya-disisleri-bakani-medoev-turkiye-ile-baglar-gelistirmeliyiz/>
- <http://denizmevzuat.udhb.gov.tr/dosyam/denizhukuku.pdf>
- <https://regnum.ru/news/dossier/3535.html>
- <https://russiancouncil.ru/en/activity/publications/new-stage-of-russia-turkey-economic-relations/> s.13.
- <https://tr.sputniknews.com/rusya/201910111040378015-rusya-turkiye-ve-azerbaycan-uluslararası-iliskiler-sisteminde-yeni-model-olusturuyor/>
- https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2019/2019_03.pdf, s. 38.
- <https://www.denizticaretodasi.org.tr/tr/sirkuler/turk-bogazlari-deniz-trafik-duzeni-tuzugu-uygulama-talimati-bilgilendirme-toplantisi-sunumu-10173>
- https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2019/2019_03.pdf, s. 42-3.
- https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2019/2019_03.pdf, s. 49.
- <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/TUR-RUS1978CS.PDF>
- Kobrinsky, I. Y., L. S. Vartazarov, S. V. Utkin. *Sovremennaya Turtsiya: Trendı Razvitiya i znaçeniye dilya Rossii*. Moskova: Mirovoy Ekonomiki i Mejdunarodnix Otnoşenii imeni E.M. Primakova Rossiyskoy Akademii Nauk, 2019.
- https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2019/2019_03.pdf
- Shlykov, Pavel. "Russian-Turkish Relations in the Wider Black Sea Region: Cooperation and Competition". Summer 2018, s. 93-116; <http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2018/10/sf-93-116.pdf>. s. 98.

Türkiye'nin Balkanlara Yönelik Dış Politikası

Gencer Özcan*

Bu çalışmada Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası Balkan politikası ele alınmaktadır.¹ Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası dönemde Balkanlara yönelik dış politikası genel olarak üç etken tarafından yönlendirilmiştir.² Öncelikle Balkanlar Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan karayollarının üzerinden geçtiği coğrafya olarak stratejik önemi olan bir bölgedir. Ayrıca Balkan ülkeleri Türkiye ekonomisi için önemli ihracat olanakları sunan bir bölge olarak önemsenir. Son olarak, Balkanlar Türkiye'nin ardılı olduğu Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca egemenlik sürdüğü bir coğrafya, ortak tarihsel yaşam mekânı olarak görülür.³ Gelgelelim, 2011 yılından başlayarak giderek artan ölçüde olmak üzere AK Parti hükümetlerinin Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler karşısında izlediği politikaların ortaya çıkardığı olumsuz saçılma etkisi bu etkenlerin önemini yitirmesine neden

* Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi. ORCID ID: 0000-0002-8334-4671
E-mail: gencer.ozcan@bilgi.edu.tr

¹ BALKAR ve TÜMBİFED tarafından 13 Aralık 2019'da Yıldız Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen Uluslararası Konferans için sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

² Erhan Türbedar, "Turkey's New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles", *Insight Turkey*, Vol. 13, No. 3, 2011, 139-158, 141-2.

³ Fatma Sel Turhan, "Türkiye'nin Balkanlar Politikası 2011", *Türk Dış Politikası Yılıığı: 2011*, der. Burhanettin Duran Kemal İnat ve Ali Resul Usul, Ankara: SETA, 2012 içinde, 535-556, 542.

olmuştur. Bu durumun nedeni AK Parti hükümetlerinin özellikle de son on yıl boyunca Suriye bunalımı sırasında izlediği politikaların, Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile ilişkileri üzerinde yarattığı saçılma etkisidir. Bu saçılma etkisinin en açık belirtisi Suriye başta olmak üzere Ortadoğu ülkelerinden gelen mültecilerin Ege Denizi üzerinden Avrupa ülkelerine ulaşmak istemesiyle oluşan göç dalgalarıdır. Mülteciler sorunu Arap İsyanlarını izleyen kısa bir süre içinde Türkiye'nin başta Balkan komşuları olmak üzere, Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinin en önemli gündem maddesine dönüşmüş durumdadır. Böylelikle Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan Balkan Yarımadasının coğrafi konumu Ankara'nın, başta Yunanistan olmak üzere, Balkan ülkeleri ile ilişkilerinde olumsuz dışsallıklar yaratan bir etkene dönüşmüştür. Buna ek olarak, Türkiye'nin Arap İsyanları sırasında Mısır ve Suriye'de rejim değişikliği amaçlayan hareketlere destek olması Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ilişkilerinde varlığını hissettiren *Yeni Osmanlılık* tartışmalarının yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur.⁴ Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine yönelik müdahil politikaları, öteden beri Balkanlarda *Yeni Osmanlılık* tartışmalarını kendi siyasal gündemleri uyarınca araçsallaştırmak eğilimi içinde olan milliyetçi çevrelerin işini kolaylaştırmaktadır.⁵ Kısacası, gelinen noktada, AK Parti hükümetlerinin Balkan ülkeleriyle ilişkilerinde önemli olup da bir ölçüde Suriye bunalımı ve bu bunalım karşısında Türkiye'nin izlediği politikalarla ilişkilendirilemeyecek bir sorundan söz etmek mümkün değildir.

Geçtiğimiz on yılın deneyimi, Türkiye'nin genel dış politikasının Balkan ülkeleri ile ilişkilerinde yarattığı sonuçlara ilişkin bazı değerlendirmeler yapılabilmesine olanak verecek kadar kapsamlıdır. Böyle bir değerlendirme için, Suriye bunalımının açığa çıkardığı dinamiklerin küresel ölçekli

⁴ İnan Rüma, "Turkish Foreign Policy Towards The Balkans: New Activism, Neo-Ottomanism or/So What?", *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 9, No. 4, 131-140.

⁵ Nazif Mandacı, "Türkiye'nin Balkan Politikası 2012: Yükselen Yumuşak Güç?", *Türk Dış Politikası Yıllığı: 2012*, der. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş, Ankara: SETA, 2013, 357-384, 375.

boyutlara ulaşması, bu bunalıma doğrudan taraf olan, pek çok önemli gelişmede kilit rol oynayan Türkiye'nin bunalımına bakışına, politikalarına yön veren perspektiflerin ortaya konmasını gerektirmektedir. Buradan yola çıkan çalışma, AK Parti hükümetlerinin Suriye bunalımına yönelik politikalarının Balkan ülkelerine yönelik tutum ve yaklaşımları üzerindeki etkisine yakından bakmaya çalışmakta, Suriye politikasının yarattığı saçılma etkisinin Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile ilişkilerinde yol açtığı açmazlara ışık tutmaktadır.

Arap İsyanlarının Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile ilişkileri üzerinde yarattığı ve anlaşıldığı kadarıyla uzunca bir süre sonuçlarına tanık olacağımız etkilerini birkaç başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi, 2002'den başlayarak AK Parti Hükümetlerinin Balkanlara yönelik ilgisiyle birlikte öne çıkan *Yeni Osmanlılık* kavramı üzerinden yapılan tartışmaları için yeni bir siyasal bağlam oluşturmasıdır. 2011'den sonra Ortadoğu'da olup bitenler bir bakıma kısa bir süre içinde, *Yeni Osmanlılık* tartışmalarını yeni bir çerçeve içine taşımıştır. 2012'ye kadar çevre bölgelerde yürütülen diplomatik girişimler çerçevesinde anlamlandırılan *Yeni Osmanlılık*, Arap İsyanları bağlamında, kuramsal bir tartışmanın nesnesi olmaktan çıkmıştır. *Yeni Osmanlılık* artık Türkiye'nin Suriye'de izlediği rejim değişikliği politikası ile uygulamaya konulmuş, Ankara'da en yetkili ağızlar tarafından dillendirilerek, deyim yerindeyse, ete kemiğe bürünmüştür. Türkiye'nin Mısır, Suriye ve Libya'da uyguladığı rejim değişikliği politikalarına, özellikle de 2016'dan başlayarak Suriye topraklarında gerçekleştirilen sınırötesi operasyonlar sırasında AK Parti Hükümetlerinin sözcülüğünü yapan yayın organlarının benimsediği söyleme bakıldığında *Yeni Osmanlılık*, bir yaklaşım olmanın ötesinde, uygulamaya konulan bir politika gibi görülüp anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin 2011'den sonra Arap İsyanları sonrasında başlattığı iddialı girişimlerle birlikte, AK Parti hükümetlerinin temel dış politika yaklaşımı konumundaki *Komşularla Sıfır Sorun* [KSS] politikasına son verilmiştir. Oysa 2010 yılına

gelinceye kadar KSS bağlamında yapılan uygulamalar Ankara'nın özellikle Ortadoğu ülkeleri katında ağırlığı olan bir diplomatik Mekke'ye dönüşmesine, dolayısıyla da Türkiye'nin gerek Ortadoğu ve Kafkasya'da, gerekse Balkanlarda yaşanan gerilim ve çatışmalarda arabuluculuk rolü oynamasına olanak tanımıştır. Buna karşılık 2011'den sonra Mısır ve Libya'dan sonra Suriye'de izlenmeye başlayan rejim değişikliği politikası, 2013'e kadar sözkonusu ülkelerde işbaşına geçen ya da geçmesi olasılığı güçlenen parti ya da hareketlerin Ankara'ya yakınlığı bu politikanın başarılı sonuçlar yaratacağı yolundaki beklentileri yükseltmiştir. Yükselen beklentilerle birlikte önceki yıllarda çekimser biçimlerde dile getirilen *Yeni Osmanlıcı* söylem daha yüksek bir perdeden ifade edilmeye başlamıştır. *Yeni Osmanlıcı* söylem öncelikle Türkiye içinde ve doğrudan AK Parti seçmenlerine dönük bir iktidar stratejisi olarak tasarlanmış olmakla birlikte, giderek açıklık kazanan müdahaleci politikaların etkisiyle başta Balkanlar olmak üzere Osmanlı coğrafyasında yer alan ülkeler katında tedirgin bir ilgiyle izlenmiştir. Bu ilgi kaçınılmaz bir biçimde, KSS politikalarının da mimarı olarak bilinen Ahmet Davutoğlu'nun görüşlerinin daha yakından incelenmesini gerektirmektedir.

Bu konuda ilk olarak belirtilmesi gereken nokta KSS politikasının kapsam ve işlevinin AK Parti'nin 2002-2007 yılları arasındaki ilk dönemine özgü siyasal öncelikler ve sınamaları etkisizleştirmeye dönük bir iktidar stratejisi olarak tasarlanmış olmasıdır. Bu iktidar stratejisi, komşularla barışçıl ilişkiler kurarak duyarlı dış politika dosyalarının güvenlik konusu olmaktan çıkarılmasını, böylelikle en önemli muhalefet odağı olarak Ordu'nun bu dosyaları araçsallaştırmasına son vermeyi amaçlamıştır. Gerek Balkanlarda, gerek Ortadoğu'da Osmanlı geçmişine göndermeler yaparak en azından tedirginlik yaratacak bir söylemin KSS stratejisiyle çelişkili olduğu etraflıca açıklanmaya gerek göstermeyecek kadar açıktır. Kaldı ki 2011'e kadar AK Parti hükümetlerinde dış politik yaklaşımının biçimlendirilmesinde artan ölçüde etkili olabilen Ahmet Davutoğlu'nun Osmanlı Devleti için yaptığı göndermelerin

sadece tarihsel ve kültürel içerikli olmasına özen göstermiş olması KSS stratejisinin amaçlarıyla uyumludur.

Yeni Osmanlılık tartışmaları bağlamında üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise Ahmet Davutoğlu'nun danışman, dışişleri bakanı ve başbakan olarak görüş ve uygulamalarının kuramsal çerçevesinin *Stratejik Derinlik*'te oluşturulduğu savıdır. *Stratejik Derinlik*'te dile getirilen görüşlerin en azından *Yeni Osmanlılık* ile ilişkilendirilmesi büyük ölçüde olanaksızdır. Türkiye'yi jeopolitik bir çerçeveden değerlendiren bu çalışmada Osmanlı geçmişini olumlayan görüşlerin neredeyse çekingenlikle bir biçimde dillendirilmiş olması dikkat çekicidir. Böylesi bir çalışmanın sınırları bu olgunun nedenlerini uzun uzadıya irdelenmesine izin vermiyor. Bu nedenle, *Stratejik Derinlik*'in yayınlandığı yıllara egemen olan 28 Şubat Sürecinin siyasal koşullarını gözetken bir dil ve yaklaşım kullanılarak yazıldığını, bu nedenle de Osmanlı ve İslam sözcükleri yerine çoğu kez tarih ve medeniyet sözcüklerinin yeğlendiğini belirtmekle yetinelim.

Benzer nedenlerle, 2011'e gelinceye kadar AK Parti'nin söyleminde, *Yeni Osmanlılık* bir kavram ya da bir dış politika perspektifi olarak öne çıkartılmamış olduğu görülür. Davutoğlu Nisan 2004'te yaptığı bir söyleşide, "*Kendinizi bir Neo-Osmanlı olarak tanımlar mısınız? Bu bağlamda, Stratejik Derinlik kitabınızı da bu akımın manifestosu olarak nitelemek mümkün müdür?*" sorularını yanıtlarken, 2010'da Dışişleri Bakanı olduğunda benzer sorulara vereceği yanıtların açıklığından uzak bir dil kullanır. Davutoğlu'nun yanıtında "*Osmanlı*" sözcüğünü kullanmaksızın Türkiye'nin ardıl bir devlet olduğunu belirtmekle yetinmesi dikkat çekicidir. Yanıtta geçen "*ilg*" sözcüğü *Yeni Osmanlılık* ile ilişkilendirilebilecek en yakın sözcüktür.

"*Biz konjonktürel olarak belli bir dönemde çıkmış, şartların empoze ettiği ve şartlara bağlı ortaya çıkmış bir ulus-devlet değiliz... Yani biz eğer sıradan bir ulus-devlet olsaydık, aramıza dört tane daha devletin girdiği bir Bosna-Hersek'le böyle yoğun*

İlgilenmezdik... Türkiye'nin yakın kara havzası dediğim bölgeler, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'ya sırtını dönmek, gelişmeleri takip etmemek gibi bir lüksü yok. Bunu 50 sene önce belki kısmen yapabiliydik ama iletişimin bu kadar arttığı, karşı bağımlılık ilişkisinin yoğunlaştığı, ekonomik ilişkilerin geliştiği bir dönemde biz buralarla ilgileneneceğiz.”⁶

Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*'te Balkanlar'a bakış açısının tarihsel çerçevesini Türkiye Cumhuriyeti'nin, “Osmanlı Devletinin tasfiyesi ile ortaya çıkan ‘siyasi merkez’ boşluğunu doldurma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır”⁷ biçiminde ortaya koymaktadır. Böylelikle, Ortadoğu ve Balkanlar'da Osmanlı sonrasında ortaya çıkan durumu, “siyasi merkez boşluğu” olarak tanımlayarak, Türkiye'nin bu boşluğu doldurmak zorunluluğu ile karşı karşıya bulunduğunu belirtir. Osmanlı Devletinin çekilmek durumunda kaldığı topraklarda bir boşluğun ortaya çıkması bir gerçeklik olmakla birlikte, bu boşluğu neden ancak Türkiye'nin doldurabileceği sorusunu yanıtızsız bırakır. Oysa tarihsel gerçeklik, bölgede Osmanlı'nın bıraktığı boşluğun kısa bir süre içinde doldurulmuş olduğudur. Osmanlı coğrafyasında, tıpkı öteki çok uluslu imparatorlukların çökmesinden sonra olduğu gibi, siyasi merkez boşluğunun yerini ulus devletlerin kurduğu yeni merkezlerin aldığını ortaya koymaktadır. Davutoğlu'nun bu önermesini kanıtlamak için ileri sürdüğü, “Arnavutlar ve Boşnaklar başları sıkıştığında Türkiye'ye sığınıyorlar”⁸ ya da “Balkanlar'da ne zaman bir kriz olsa, bölgedeki Boşnakların, Arnavutların, Türklerin veya Bulgarların dönüp baktıkları yer İstanbul olmaktadır; zira bu bize

⁶ Ahmet K. Han, “Ahmet Davutoğlu ile röportaj”, *Turkish Time*, 15 Nisan-15 Mayıs 2004, <http://kitapyorumu.blogcu.com/is-dunyasi-artik-politikanin-unculerinden-1974912.html>’den aktaran Enes Bayraklı, “Türk Dış Politikasında Yeni Osmanlılık Tartışmaları”, *Türk Dış Politikası Yıllığı: 2013*, derl. Burhanettin Duran, Kemal İnât ve Ali Balcı, Ankara: SETA, 2014, 43-60, 54.

⁷ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre, 2001, 122.

⁸ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 122-123.

*tarihin yüklediği bir misyondur*⁹ biçimindeki iddia da en azından Yugoslavya'nın çözülme sürecinde tanık olunan gerçeklikle uyumsuzdur. Arnavutlar ve Boşnaklar'ın başları sıkıştığında en azından bir bölümünün akrabalarının da yaşadığı Türkiye'ye geldikleri doğru olmakla birlikte, bu durumun bütün Arnavutlar ya da Boşnaklar için genel bir durum yaratmadığı bilinmektedir. Başları sıkışan Arnavutlar ve Boşnakların çoğunluğunun başta ekonomik nedenler olmak üzere Avrupa ülkelerine yöneldikleri, hayatlarının geri kalan kısmını geçirmek için Türkiye'yi değil, Almanya ve İskandinav ülkelerini tercih ettikleri tartışılması gereksiz bir gerçekliktir.

Stratejik Derinlik'te dile getirilen en tartışmalı konular arasında Türkiye'nin Balkanlar'da nasıl etkili olabileceği sorusuna verilen yanıtlar bulunmaktadır. Davutoğlu'na göre, "*Türkiye'nin Balkanlar'daki siyasi etki[sinin] temeli Osmanlı bakiyesi Müslüman topluluklardır*" ve "*Balkanlar'da Türk ve Müslüman azınlıklar Türkiye'nin Balkan politikasının önemli unsurlarıdır.*"¹⁰ Bu konuda ilk akla gelen soru, Türkiye'nin geniş bir coğrafya da etkili olabilmek için neden dinsel ve etnik azınlık gruplarını bölgesel politikalarına temel almak durumunda olması ya da kalmasıdır. Kaldı ki Maria Todorova'nın yerinde saptamasıyla, Osmanlı'dan ayrı düşünülebilecek bir Balkanlar gerçekliğinden söz edilemeyeceği için, "*Balkanlar'da Osmanlı mirası aramak saçmadır. Çünkü Balkanlar Osmanlı'nın mirasıdır.*"¹¹ Todorova'nın saptaması ile ilişkilendirilebilecek bir başka soru ise neden sadece Müslüman toplulukların Osmanlı bakiyesi olarak görülmesi gerektiğine ilişkindir. Osmanlı Devletinin ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkanlarda etkili olabilmesi, öncelikle Osmanlı geçmişini çoğunluğunu Hıristiyan halkların oluşturduğu, ancak içinde Müslümanların

⁹ Davutoğlu, "Principles of Turkish Foreign Policy," SETA Vakfı Washington Şubesi, 8 Aralık 2009 Konuşması. Tam metin için bakınız: <http://www.setav.org/ups/dosya/14808.pdf>.

¹⁰ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 123.

¹¹ Maria Todorova, "Ottoman Legacy in the Balkans", *Balkans: A Mirror of the New International Order*, Derl. Günay Göksu Özdoğan ve Kemâli Saybaşılı, İstanbul: Eren, 1995, 55.

da bulunduğu inanılmaz çeşitlilikte bir insan topluluğunun birlikte yaşayıp beraberce yazdığı ortak tarih olarak görmekte mümkün olabilir. Dolayısıyla, ortak tarihsel geçmiş adına sadece Müslüman gruplarla ilgilenmenin sözkonusu mirasın büyük bir bölümünün reddedilmesi anlamına geleceği açıktır. Bu konuda sorulabilecek bir başka soru ise neden Balkanlarda yaşayan Türk/Müslüman toplulukların Türkiye'nin bölgesel politikalarına "temel" olarak kullanılmaya rıza gösterecekleri sorusudur. Çeşitli gelişmeler bu grupların yaşadıkları ülkelerde başka bir ülkenin uzantısı olarak görünmek istemedikleri, bu nedenle de bir başka ülke tarafından araçsallaştırılmaktan kaçındıklarını göstermiştir.

Stratejik Derinlik'te Balkanlarda Türkiye'nin etkili olması için öngörülen stratejinin belki de en sorunlu unsuru, Balkanlarda yaşayan Türk ve Müslüman azınlıklar için Kıbrıs modelinin örnek gösterilmesidir. Davutoğlu'na göre Türkiye'nin Balkanlardaki politikasının en önemli hedefi, "*bölgedeki etnik azınlıkları güvenlik şemsiyesi altına alacak bir uluslararası hukuk zemin*" oluşturmaktır. "*Bu hukuki zemin içinde Türkiye Balkanlardaki Müslüman azınlıklar ile ilgili meselelerde müdahale etme hakkını kazanacak bir garanti elde etme hedefini sürekli gözetmelidir. Modern dönemdeki çarpıcı bir misal olarak Kıbrıs Müdahalesi böyle bir hukuki çerçeve içinde meşru kılınabilmiştir.*"¹² Türkiye siyasetini yönlendirecek konumlara gelecek bir akademisyen olarak Davutoğlu'nun bu öngörüsü, Balkanlar'da Türkiye'nin Türk/Müslüman azınlıklara dönük insani yaklaşımının, uzun erimli yayılmacı bir gündemin uygulamasına dönük girişimler olduğu kuşkusu uyandırmaya ya da bu yönde yapılacak propagandalar için kullanılmaya elverişlidir. Yeri gelmişken, Türkiye'nin Kıbrıs'ta olduğu gibi müdahil politikalara yönelip sınır ötesi operasyonlar gerçekleştirmesi, Balkan devletleri tarafından tedirginlikle yakından izlenmiş olduğu belirtilmesi gereken bir olgudur. Örneğin, 1974 Kıbrıs müdahalesi Balkan ülkelerinin Türk/Müslüman azınlıklara yönelik politikalarında Türkiye

¹² Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 123.

etkeninin dikkate alınmasını da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede yapılan çalışmalar Bulgaristan'da 1984'te Türk azınlığa yönelik baskı politikası başlatılmasında 1983'te KKTC'nin ilan edilmesi kararının etkili olduğuna dikkat çekmektedir. Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov'un 7 Haziran 1989'da toplu göçün sürdüğü günlerde yapılan bir toplantı sırasında “*Ben sır olarak bir şey söyleyeceğim. Eğer biz bu halktan 200-200 bin kişiyi sınır dışı etmezsek, 15 yıl sonra Bulgaristan artık olmayacak, Bulgaristan Kıbrıs veya ona benzer bir şey olacak.*”¹³

Özetlemek gerekirse, Türkiye'nin bölgesel etkisini artıracığı beklentisiyle Balkanlarda Osmanlı geçmişine yapılacak göndermelerin yaratacağı siyasal getirinin en azından tartışmalı sonuçlar yaratacağı açıktır.¹⁴ Burada belirtilmesi gereken nokta, Osmanlı geçmişini olumsuzlamayı siyasal söylemlerinin leitmotifi olarak kullanan milliyetçi çevreler dışındaki kesimlerde Osmanlı egemenliği altında geçen yüzyıllara karşı “*iyi kötü yanlarıyla yaşanmış ortak geçmiş*” olarak bakanların sayısında gözle görülür bir artış görülmektedir. Bu nesnel bakış açısını sergileyen değişimin izleri Sırbistan ve Karadağ'da son yıllarda gözden geçirilen ders kitaplarında görülebilmektedir. Yıllarca bağnaz milliyetçi yaklaşımlarla hazırlanmış ilköğretim ders kitaplarında Osmanlı geçmişine yönelik bakış açısında nesnellik kaygısının öne çıktığı görülmekte, Kosova Savaşı, devşirme uygulamaları gibi olumsuzlanmaya elverişli konu başlıkları eskiye göre çok daha dengeli bir bakış açısıyla öğrencilere anlatılmaktadır.¹⁵

¹³ Zeynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, *89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Eds. N. Ersoy-Hacısalihoglu, M. Hacısalihoglu, İstanbul: BALKAR, BALMED, 2012, 199-234.

¹⁴ Birgül Demirtaş, “Turkey and the Balkans: Overcoming Prejudices, Building Bridges and Constructing a Common Future”, *Perceptions*, (Summer 2013), Vol. XVIII, Number 2, 163-184.

¹⁵ Gencer Özcan, “Sırbistan ve Karadağ Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı”, *Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı*, der. Mehmet Hacısalihoglu, İstanbul: YTÜ BALKAR, 2020, 121-161.

Gelgelelim, AK Parti liderliğinin 12 Haziran 2011 Seçimleriyle başlayan üçüncü döneminde iktidarına yönelik sınamaları etkisizleştirmesi, buna karşılık Türkiye'nin tam üyelik perspektifine yönelik olumsuz bir tutum takınan AB'nin Ankara üzerinde etkili olmasını sağlayan kaldıraçları yitirmesi, Kasım 2011'de ABD'nin Irak'tan çekilmesi ve son olarak da 2011'de Arap İsyanlarının bütün Ortadoğu'yu etkisi altına alması gibi gelişmeler, *Yeni Osmanlıcı* bir söyleme içerik kazandırmaya elverişli bir siyasal ortam oluşturmuştur. AK Parti liderliğinin TBMM içinde ve dışında etkili olan muhalif odakları etkisizleştirmesi üzerine kazandığı özgüven, ABD'nin Irak'tan çekilmesi sonrasında oluşan güç boşluğunu Türkiye'nin doldurması olasılığı ile daha da güçlenmiştir. Bu gelişmelerin ortak sonucu, KSS politikasının bir yana bırakılması ve onun yerine Ortadoğu ülkelerinde değişime AK Parti liderliğinin istek ve öncelikleri doğrultusunda yön vermeyi amaçlayan bir politikanın benimsenmesi olmuştur. KSS yaklaşımı özellikle Suriye'de rejim değişikliği beklentisiyle tasarlanan politika ile büsbütün terk edilirken, Türkiye'nin Ortadoğu'daki söylem ve tutumunda *Yeni Osmanlıcılık* eğilimi öne çıkmıştır. Dışişleri Bakanlığı görevine getirilmesiyle birlikte, "*Tarihi yönlendirecek tek ülkeyiz*" söylemi daha fazla vurgulamaya başlayan Davutoğlu'nun Nisan 2011'de, Türkiye'nin 2023'te "*cihan devleti olma ideali[ni]*" gerçekleştireceğini ilan etmiş,¹⁶ TBMM'de yaptığı konuşmada Türkiye'nin "*Ortadoğu'da değişim dalgasını yöneteceği[ni]*" belirterek, "*bütün Ortadoğu toplumlarında Türkiye sadece dost ve kardeş bir ülke olarak değil, geleceği belirleme fikrine sahip yeni bir fikrin, yeni bir bölgesel düzenin öncüsü bir ülke olarak görül[düğünü]*" ve "*[b]u barış düzeninin öncüsü[nün] de sözcüsü[nün] de Türkiye olaca[ğını]*" ileri sürmüştür.¹⁷ Bu müdahil politikaların kısa bir sürede beklenen başarıları sağlaması bir yana istenmedik sonuçlar yaratmış olması Türkiye'nin başta Balkanlar olmak üzere

¹⁶ "Davutoğlu: 12 Yıl Sonra Cihan Devletiyiz", *Takvim*, 25 Nisan 2011.

¹⁷<http://siyaset.milliyet.com.tr/davutoglu-ndan-net-mesaj/siyaset/siyasetdetay/26.04.2012/1533072/default.htm>, [26 Nisan 2012].

başka bölgelerdeki konum ve politikalarını yakından etkilemiştir.

Arap İsyanlarının tetiklediği gelişmelerin Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile ilişkileri üzerinde yarattığı ikinci etki ise başta Suriye'den olmak üzere çeşitli Ortadoğu ülkelerinden gelen sığınmacılara ilişkin sorunlardır. Suriyeli sığınmacıların Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine geçmek üzere başta Yunanistan olmak üzere Balkan ülkelerine yönelmesi çok boyutlu sorun ve gerilimlere kaynaklık etmektedir. Geniş açılı bir perspektiften bakılacak olursa, Balkan yarımadasının mülteci trafiğinin transit yoluna dönüşmesi durumunun Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında ilişkilerde sorun kaynağı olduğu kadar bir işbirliği potansiyeli de taşıdığı da görülebilir. Türkiye açısından mülteci sorununun bir işbirliği ya da gerilim kaynağına dönüşmesi AK Parti yönetiminin siyasal beklenti ve önceliklerini biçimlendiren koşullara bağlıdır. 2015'te yaşanan sığınmacı göçü sonrasında AB ile imzalanan mutabakat, gerilimin bir ölçüde denetim altına alınmasına yardımcı olmuştur. Dolayısıyla, izleyen yıllarda Suriye kaynaklı sığınmacı sorunu Türkiye'nin başta Balkan ülkeleri olmak üzere AB ile ilişkilerine yapıcı katkı sağlayan bir unsur işlevi görmüştür. Aynı dönemde Avrupa kentlerinde gerçekleştirilen kanlı saldırılar da Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında potansiyel bir işbirliği alanı ortaya çıkarmıştır.¹⁸ Buna karşılık, Suriyeli sığınmacılar sorunu her zaman bir bölgesel işbirliği alanı işlevi görememiştir. Özellikle Şubat 2020'de Rusya Hava Kuvvetlerine bağlı bir savaş uçağı tarafından İdlib'de gerçekleştirilen bir saldırı sonrasında baş gösteren gerilimde Türkiye'nin olup bitenlere tepki göstermek için Trakya ve Ege sınırları üzerindeki kontrolleri kaldırmasıyla birlikte Yunanistan ve Bulgaristan'a yönelik olarak başlayan mülteci akını bu sorunun yaratabileceği potansiyelin ne kadar büyük olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Suriyeli mülteciler sorununun bu ülkede bunalım sonlanmış olsa bile

¹⁸ "Boyko Borisov: Türkiye Olmadan Terör ve Göçmen Akını ile Mücadele Edemeyiz", *Akşam*, 6 Ocak 2018

ortadan kalkmayacağı ve Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ilişkilerinde gerilim kaynağı olarak varlığını sürdüreceği açıktır.

Üçüncü olarak Türkiye'nin 2011'den sonra giderek belirginleşen Ortadoğu politikasının Balkan ülkeleriyle ilişkilerini dolaylı yollardan olmakla birlikte olumsuz bir biçimde etkilemiş olduğu belirtilmelidir. Özellikle Suriye bunalımının yarattığı çok boyutlu saçılma etkisinin sonucunda Türkiye'nin ABD ve AB ülkeleriyle ilişkileri, genel sonuçları ile söylenecek olursa, olumsuz bir eğilim içine girmiştir. ABD ve AB ile ayrışan, Rusya ile yakınlaşan bir çizgi izleyen politikası yüzünden Türkiye, Batı ittifakı üyesi olarak Balkanlarda sahip olduğu ağırlığın en azından bir bölümünü yitirmiştir. Bağımsızlıklarını ABD'nin müdahalesi sayesinde kazanan Kosovalılar Türkiye'nin ABD ile yaşadığı gerilimden doğal olarak olumsuz etkilemiştir. ABD ile yaşanan gerilimlerin Türkiye'nin NATO ile ilişkilerini olumsuz yönde etkilemesi Türkiye'nin NATO üyeliğini tartışmaya açan yaptırım tasarılarının Kongre'de yasalaşma sürecine girmesi, NATO'ya girmek isteyen ülkeler katında soru işaretlerinin artmasına neden olmuştur.

Mısır ile yaşanan gerilimler Doğu Akdeniz üzerinden Yunanistan ile ilişkiler üzerinde olumsuz etkiler yaratırken, bu politikaların sonucunda Yunanistan ve Kıbrıs yeni işbirliği alanlarına kavuşmuştur. Arnavutluk, Makedonya gibi AB'ye üyelik perspektifi olan, dolayısıyla da Yunanistan ile iyi ilişkiler kurmak durumunda bulunan ülkeler Ankara-Atina arasında kalmıştır. Ortadoğu politikalarında Suriye'den sonra Suudi Arabistan ve Mısır gibi iki önemli Arap ülkesiyle ayrışması, Türkiye'nin İslam dünyası adına konuşan, İslam dünyasının lider ülkesi olarak davranmak iddiasını tartışmalı bir duruma sokmuştur. Bu tartışma Türkiye'nin Balkanlarda yaşayan Müslüman topluluklar üzerindeki etkisinin en azından sorgulanmasına zemin hazırlamıştır.

Bunlara ek olarak, Türkiye'de bir ölçüde Ortadoğu politikasında yaşanan açmazların da etkisiyle artan gerginlik ve bunalımların Balkan ülkelerinde Türkiye algısını olumsuz bir biçimde etkilediği belirtilmelidir. Türkiye'de 2012'den sonra

Gülenci yapılanmanın etkili olduğu güvenlik kurumlarını kullanarak hükümetin Suriye politikasını sekteye uğratma girişimlerinin yol açtığı devlet krizleri 15 Temmuz Darbe girişimiyle tepe noktasına ulaşmıştır. Darbe girişimi ister istemez Balkan ülkeleri katında “*XXI. Yüzyılda hala askeri darbe kalkışmalarının yaşanabildiği ülke Türkiye*” algısı oluşturmuştur. Kaldı ki sorun artık algı sorunu olmanın ötesine geçmiş, Gülenci örgütlenmenin Balkan ülkelerinde yürüttüğü faaliyetlerin oluşturduğu yapıların etkisizleştirilmesine yönelik çabalar, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında öncelikli konulardan birisi haline gelmiştir.¹⁹ 2013'e kadar Türkiye'nin Balkan ülkelerindeki resmi kurum ve yetkilileri tarafından faaliyetlerinin desteklenmesini istediği Gülenci yapılanmanın tasfiyesine dönük girişimler, Balkan ülkelerini Türkiye'nin bu yapılanma ile mücadele alanlarından birisine dönüştürmüştür.²⁰ Bu çerçevede öncelikle belirtilmesi gereken nokta, Gülenci yapıyla mücadelenin Türkiye'yi, kendi sorunlarını Balkan ülkelerine yansıtan ülke konumuna düşürmüş olmasıdır. Türkiye'de Gülenci örgütlenmeye karşı yürütülen mücadele, sözkonusu yapılanmanın Balkan ülkelerindeki geniş kapsamlı bağlantılara sahip olması nedeniyle kaçınılmaz bir biçimde bu ülkelerle ilişkilerde çeşitli sorun ve gerginliklere yol açmaktadır. Bu çerçevede ilginç gelişmelerden birisi, Kosova'da faaliyet yürüten Gülenci unsurların MİT tarafından 29 Mart 2018'de düzenlenen bir operasyonla Türkiye'ye getirilmesidir.²¹ Operasyon, Kosova'da siyasi bir krize neden olmuş, gelişme sonrasında İçişleri Bakanı ve Kosova İstihbarat Teşkilatı Başkanı görevlerinden

¹⁹ “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Kosova'daki FETÖ Terör Üyelerinin İadesini Bekliyoruz”, NTV, 19 Ekim 2018.

²⁰ “FETÖ ile Mücadele Balkanlar'da da Devam Ediyor”, *Anadolu Ajansı*, 13 Temmuz 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/feto-ile-mucadele-balkanlarda-da-devam-ediyor/1202803>, [13 Temmuz 2020].

²¹ “MİT'in 'FETÖ operasyonu': Kosova'da İçişleri Bakanı ve İstihbarat Şefi Görevden Alındı”, *Diken*, 30 Nisan 2018, <http://www.diken.com.tr/mitin-feto-operasyonu-kosova-basbakani-icisleri-bakanini-gorevden-aldi/>, [12 Mayıs 2020].

alınmıştır.²² Bu türden gelişmeler Balkanlarda İslam'ı ve Osmanlı Devletini bir ortak değerler kaynağı olarak gösteren *Yeni Osmanlıcı* söylemin inandırıcılığını sınırlamaktadır.

Son olarak, Türkiye'nin Balkanlara yönelik politikasını etkileyen *Yeni Osmanlıcı* söylemin kısaca "*Lozan zafer değil; hezimettir!*" türünden sloganlarla ifade edilen biçimleri üzerinde durmak gerekli olabilir. Avrupa'nın XX. Yüzyıl boyunca savaşlarla değiştirilen sınırlarına ve Türkiye ile Yunanistan ve Bulgaristan arasındaki sınırların neredeyse 100 yıl boyunca değişmeksizin kalmış olmasına bakılarak bir siyasal olgu ve uluslararası hukuk metni olarak Lozan Antlaşmasının bir başarı öyküsü gibi okunması gerektiği teslim edilmesi gereken bir gerçekliktir. Bu başarının Trakya sınırlarını paylaşan devletlerin Lozan Antlaşmasına gösterdikleri saygı sayesinde sağlanmış olduğu bir başka gerçekliktir. Bu çerçevede, AK Parti Hükümetlerinin özellikle 2002-2007 döneminde Türkiye'nin Yunanistan ile ikili sorunları çözümlmek için KSS politikası uyarınca sergilediği siyasi irade bu başarının pekişmesine yardımcı olmuştur.²³ Buna karşılık, KSS politikasının terk edilmesiyle birlikte, Lozan Antlaşmasının, özellikle mülteci sorununun ivmelendiği günlerde çeşitli sorgulamaların nesnesi olarak kullanılması dikkat çekici bir olgudur. Bu olguyu üç söylem örneği üzerinden tartışmak mümkündür.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 29 Eylül 2016'da yaptığı bir konuşmada Lozan Antlaşmasını imzalayan heyeti, "*O masaya oturanlar, o anlaşmanın hakkını vermediler*" diyerek eleştirmiştir. "*Birileri zafer diye yutturmaya çalıştı. Bağırсан sesinin duyulacağı adaları biz Lozan'da verdik, Zafer bu mu?*" diye sorar. "*Tarihte bize ne yaptılar. 1920'de bize Sevr'i gösterdiler, 1923'te Lozan'a bizi razı ettiler. Birileri de Lozan'ı 'zafer' diye yutturmaya çalıştı. Her şey ortada ... İşte şu an Ege'yi*

²² "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Kosova Başbakanına Tepki", Anadolu Ajansı, 31 Mart 2018; Leonat Shehu, "Kosova Başbakanı'ndan Türkiye'ye 'Hırsızlık' Suçlaması", *Amerika'nın Sesi*, 4 Nisan 2018; "MİT'in 'FETÖ operasyonu': Kosova'da Yakalanan Altı Kişi Tutuklandı", *Diken*, 12 Nisan 2018, <http://www.diken.com.tr/mitin-feto-operasyonu-kosovada-yakalanan-alti-kisi-tutuklandi/>, [12 Mayıs 2020].

²³ Semih İdiz, "Türk Diplomasisi Balkanlar'da Başarılı," *Milliyet*, 10 Şubat 2010.

*görüyorsunuz değil mi? Bağırın sesinin duyulacağı adaları biz Lozan'da verdik. Zafer bu mu? Oralar bizimdi. Oralarda bizim camilerimiz, mabetlerimiz var ama şu anda hala Ege'de kıta sahanlığı ne olacak, havada, denizde ne olacak bunları konuşuyoruz, hala bunun mücadelesini veriyoruz. Niye? İşte o anlaşmada masaya oturanlar sebebiyle. O masaya oturanlar, o anlaşmanın hakkını vermediler. Veremedikleri için şimdi onun sıkıntısını biz yaşıyoruz."*²⁴

Cumhurbaşkanı Erdoğan 22 Ekim 2016'da ise "fiziki sınırlara saygı gösterdiklerini ancak gönüllere sınır çizmediklerini, çizilmesine de müsaade etmeyecekleri[ni]" söyleyerek Lozan'da çizilen sınırların gönüllü kabul edilmediğini dile getirmiştir. "Bu devletin sınırlarını gönüllü olarak kabul etmiş de değiliz. Onu da söyleyeyim. Unutulmamalıdır ki cumhuriyeti kuran kadronun çok önemli bir bölümünün dahi doğduğu, büyüdüğü topraklar yeni devletimizin sınırları dışında kalmıştır. Neyi kastettiğimi anlıyorsunuz değil mi? Uzun yıllar yaşadığımız kesintisiz savaşların, kayıpların etkisi ile biraz nefes alabilmek, kendimizi toparlayabilmek için o dönemde buna 'Tamam' denmiş olabilir. Asıl yanlış, dönemin tartışmalı şartları içinde yapılan bu fedakârlığa teslim olup devlet ve toplum hayatını buna göre inşa etmeye kalkışmaktır. İşte bunu kabul etmiyoruz. Böyle bir şey yok. Artık bu yanlış tarih ve medeniyet algısından vazgeçilmesi gerektiğini söylüyoruz."²⁵

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 22 Aralık 2016'da yaptığı bir başka konuşmada da "hala Lozan'daki kayıpların üzüntüsünü" yaşadıklarını söyleyerek eleştirilerini sürdürmüştür: "Dünyanın ve bölgemizin yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı şu kritik dönemde, eğer durmaya kalkarsak kendimizi bulacağımız yer, Sevr şartlarıdır. Hâlbuki biz hala Lozan'daki kayıplarımızın

²⁴ "Birileri Lozan'ı Zafer Diye Yutturmaya Çalıştı", *Anadolu Ajansı*, 29 Eylül 2016, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-birileri-lozani-zafer-diye-yutturmaya-calisti/654904>, [19 Temmuz 2020].

²⁵ "Bu Devletin Sınırlarını Gönüllü Kabul Etmiş Değiliz", *TRT HABER*, 22 Ekim 2016, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/bu-devletin-sinirlarini-gonullu-kabul-etmis-degiliz-278356.html>, [31 Temmuz 2017].

üzüntüsüyle yaşayan bir milletiz. Açık konuşmak lazım; Türkiye, İstiklal Harbi'nden sonraki en büyük mücadelesini veriyor. Bu mücadele; tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet mücadelesidir. Geçmişteki mücadelelerin aksine bugün asimetrik bir saldırı ile karşı karşıyayız. Terör örgütleri, bu kavga'nın sadece piyonlarıdır. Bizim asıl mücadelemiz arkalarındaki güçlerdir. Bu güçler, hassas noktamız olarak neremizi görüyorlarsa oraya yükleniyorlar.”²⁶

Bıraktığı revizyonist izlenime karşın, bu konuşmalardan AK Parti yönetiminin Lozan sınırlarını değiştirmeye yönelik arayışlar içinde olduğu sonucunu çıkartmak mümkün değildir. AK Parti'nin 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında kurguladığı iktidar stratejileri doğrultusunda içeriklendirildiği anlaşılan konuşmalarda, Lozan hedef tahtasına oturtulmakta, Lozan üzerinden Cumhuriyetin kurucu kuşağı eleştirilmektedir. Cumhuriyet ve Lozan'ı, “600 Yıllık Filmin 90 Yıllık reklam arası sona erdi! Geliyoruz!”²⁷ gibi sloganlarla sorgulayan söylemin Türkiye'nin Balkan halkları katındaki imajını olumlu yönde etkileyeceğini söylemek mümkün değildir. Bölgede bir “Balkan çocuğu” olarak bilinen Mustafa Kemal Atatürk'ün kuruluşuna öncülük ettiği Cumhuriyete ve onun temelini oluşturan bir uluslararası hukuk metni olarak Lozan Antlaşmasına yönelik eleştirilerin Balkan halkları katında soru işaretleri ile karşılanacağını söylemek kehanet olmasa gerektir. Bu yöndeki kuşkular pekiştğinde, bölge halklarının gönlünde yatan, “*yüzü Batıya dönük Türkiye Cumhuriyeti imgesi*” Balkan politikalarında öne sürebilecek bir değer olmak niteliğini ister istemez yitirecektir.

²⁶ “Erdoğan: Hâlâ Lozan'daki Kayıplarımızın Üzüntüsüyle Yaşayan Bir Milletiz”, *Ulusal Kanal*, 22 Aralık 2016, <https://www.ulusal.com.tr/gundem/erdogan-hl-lozan-daki-kayıplarimizin-uzuntusuyle-yasayan-bir-milletiz-h135059.html>, [10 Mayıs 2020].

²⁷ Nagehan Tokdoğan, *Yeni Osmanlılık Hınç, Nostalji, Narsisizm*, İstanbul: İletişim, 2018, 146.

Kaynakça

- “Birileri Lozan'ı Zafer Diye Yutturmaya Çalıştı”, *Anadolu Ajansı*, 29 Eylül 2016, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-birileri-lozani-zafer-diye-yutturmaya-calisti/654904>, [19 Temmuz 2020].
- “Boyko Borisov: Türkiye Olmadan Terör ve Göçmen Akını ile Mücadele Edemeyiz”, *Akşam*, 6 Ocak 2018.
- “Bu Devletin Sınırlarını Gönüllü Kabul Etmiş Değiliz”, *TRT HABER*, 22 Ekim 2016, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/bu-devletin-sinirlarini-gonullu-kabul-etmis-degiliz-278356.html>, [31 Temmuz 2017].
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Kosova Başbakanına Tepki”, *Anadolu Ajansı*, 31 Mart 2018.
- “Davutoğlu: 12 Yıl Sonra Cihan Devletiyiz”, *Takvim*, 25 Nisan 2011.
- “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Kosova'daki FETÖ Terör Üyelerinin İadesini Bekliyoruz”, *NTV*, 19 Ekim 2018.
- “Erdoğan: Hâlâ Lozan'daki Kayıplarımızın Üzüntüsüyle Yaşayan Bir Milletiz”, *Ulusal Kanal*, 22 Aralık 2016, <https://www.ulusal.com.tr/gundem/erdogan-hl-lozan-daki-kayıplarimizin-uzuntusuyle-yasayan-bir-milletiz-h135059.html>, [10 Mayıs 2020].
- “FETÖ ile Mücadele Balkanlar'da da Devam Ediyor”, *Anadolu Ajansı*, 13 Temmuz 2018,
- “MİT'in 'FETÖ operasyonu': Kosova'da İçişleri Bakanı ve İstihbarat Şefi Görevden Alındı”, *Diken*, 30 Nisan 2018,
- “MİT'in 'FETÖ operasyonu': Kosova'da Yakalanan Altı Kişi Tutuklandı”, *Diken*, 12 Nisan 2018, <http://www.diken.com.tr/mitin-feto-operasyonu-kosovada-yakalanan-alti-kisi-tutuklandi/>, [12 Mayıs 2020].
- Bayraklı, Enes, “Türk Dış Politikasında Yeni Osmanlıcılık Tartışmaları”, *Türk Dış Politikası Yılığ: 2013*, Der. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Balcı, Ankara: SETA, 2014, 43-60.
- Davutoğlu, “Principles of Turkish Foreign Policy,” SETA Vakfı Washington Şubesi, 8 Aralık 2009 Konuşması. Tam metin için bakınız: <http://www.setav.org/ups/dosya/14808.pdf>.
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre, 2001.

- Demirtaş, Birgül, “Turkey and the Balkans: Overcoming Prejudices, Building Bridges and Constructing a Common Future”, *Perceptions*, (Summer 2013), Vol. XVIII, Number 2, 163-184.
- Han, Ahmet K., “Ahmet Davutoğlu ile röportaj”, *Turkish Time*, 15 Nisan-15 Mayıs 2004, http://kitapyorumu.blogcu.com/is-dunyasi-artik-politikanin-onculerinden_1974912.html.
- <http://siyaset.milliyet.com.tr/davutoglu-ndan-net-mesaj/siyaset/siyasetdetay/26.04.2012/1533072/default.htm>, [26 Nisan 2012].
- <http://www.diken.com.tr/mitin-feto-operasyonu-kosova-basbakani-icisleri-bakanini-gorevden-aldi/>, [12 Mayıs 2020].
- <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/feto-ile-mucadele-balkanlarda-da-devam-ediyor/1202803>, [13 Temmuz 2020].
- İdiz, Semih, “Türk Diplomasisi Balkanlar’da Başarılı,” *Milliyet*, 10 Şubat 2010.
- Mandacı, Nazif, “Türkiye’nin Balkan Politikası 2012: Yükselen Yumuşak Güç?”, *Türk Dış Politikası Yılığ: 2012*, Der. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş, Ankara: SETA, 2013, 357-384.
- Özcan, Gencer, “Sırbistan ve Karadağ Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı”, Mehmet Hacısalihoğlu, der., *Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı*, İstanbul: YTÜ BALKAR, 2020, 121-161.
- Rüma, İnan, “Turkish Foreign Policy Towards The Balkans: New Activism, Neo-Ottomanism or/So What?”, *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 9, No. 4, 131-140.
- Shehu, Leonat, “Kosova Başbakanı’ndan Türkiye’ye ‘Hırsızlık’ Suçlaması”, *Amerika’nın Sesi*, 4 Nisan 2018.
- Todorova, Maria, “Ottoman Legacy in the Balkans”, *Balkans: A Mirror of the New International Order*, Der. Günay Göksoy Özdoğan ve Kemâli Saybaşı, İstanbul: Eren, 1995, 55-74.
- Tokdoğan, Nagehan, *Yeni Osmanlılık. Hınc, Nostalji, Narsisizm*, İletişim, 2018, 146.
- Turhan, Fatma Sel, “Türkiye’nin Balkanlar Politikası 2011”, *Türk Dış Politikası Yılığ: 2011*, der. Burhanettin Duran Kemal İnat ve Ali Resul Usul, Ankara: SETA, 2012, 535-556.

Türbedar, Erhan, “Turkey’s New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles”, *Insight Turkey*, Vol. 13, No. 3, 2011, 139-158.

Zafer, Zeynep, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, *89 Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Eds. N. Ersoy-Hacısalihoglu, M. Hacısalihoglu, İstanbul: BALKAR, BALMED, 2012, 199-234.

Karadeniz’de Enerji Politikaları

A. Beril Tuğrul*

Giriş

Eski karalar topluluğu bölgesinde önemli bir deniz olan Karadeniz’in oluşumu incelendiğinde 3. Jeolojik dönem ve öncesinde var olduğu düşünülen Büyük Tetis Denizinin günümüze ulaşan kalıntı bölgelerinden biri olarak nitelenmektedir¹. 6.500 yıl önce bir göl durumunda iken Boğazların ve Marmara Denizi’nin oluşumuyla bir iç deniz haline geldiği kabul edilmektedir. Bu bağlamda, tatlı su içeren bir göl iken yeni oluşumla birlikte göle tuzlu su karışmıştır². Dolayısıyla tuzluluğu yüksek olmayıp binde 18 civarındadır ve (1970-2018 yılları arası itibariyle) ortalama sıcaklığı da 15,2°C mertebesindedir.³

* Prof. Dr. İstanbul Teknik Üniversitesi Enerji Enstitüsü. ORCID ID: 0000-0001-6426-6850
E-mail: beril@itu.edu.tr

¹ A. Ceyhan (2018), Karadeniz ve Boğazların Oluşumu, <http://www.alnurceyhan.com/detay.php?id=83>

² <http://www.pusulagazetesi.com.tr/karadenizin-bilmedigimiz-ozellikleri-105060-haberler.html> (2019).

³ <https://www.ozelliklerinedir.com/karadeniz-ozellikleri/> (2019).

8 bin 350 kilometrelik kıyıya ve 461.000 km² alana sahip olan Karadeniz'in, doğudan batıya en geniş yeri 1.175 km, en derin noktası da 2.210 m. mertebesindedir. Boğazlar ve Marmara Denizi ile Ege Denizi'ne dolayısıyla Akdeniz'e bağlanmaktadır. Daha da ileri bir değerlendirmeye, Cebelitarık üzerinden Atlantik'e, Süveyş ve Kızıldeniz üzerinden de Hint Okyanus'una, dolayısıyla dünya okyanuslarına ulaşılabilir4.

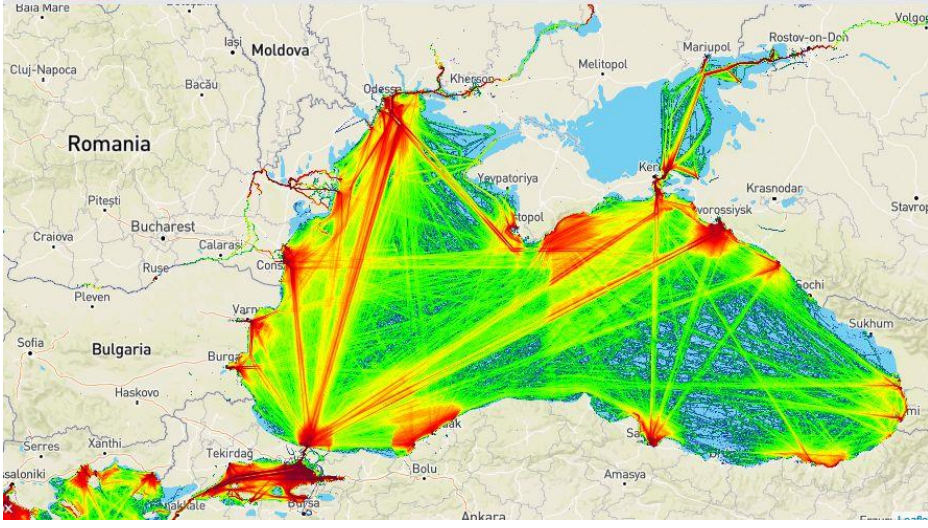
Karadeniz göl durumundayken içinde yaşayan tatlı su canlılarının, Boğazlar ve Marmara'nın oluşumuyla suyunun tuzlu hale gelmesiyle milyonlarca canlının öldüğü ve dibe çöktüğü düşünülmektedir. Söz konusu canlı artıklarının Karadeniz'in dibinde zehirli hidrojen sülfür gazının oluşumuna neden olduğu ifade edilmektedir5. Bu nedenle de genel olarak 200 m'nin altında canlı yaşama rastlanmamaktadır.

Avrupa ve Asya topraklarına kıyısı olan Karadeniz'in çevresinde 6 ülke yer almaktadır (Şekil 1). Bunlar; Türkiye ile beraber Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'dır. Romanya ve Bulgaristan'ın Avrupa Birliği (AB)'ne girmesiyle, artık Avrupa Birliği'nin de Karadeniz'e kıyısı bulunmaktadır. Karadeniz'de deniz taşımacılığında enerji kaynağı taşımacılığı da önemli yer tutmaktadır.

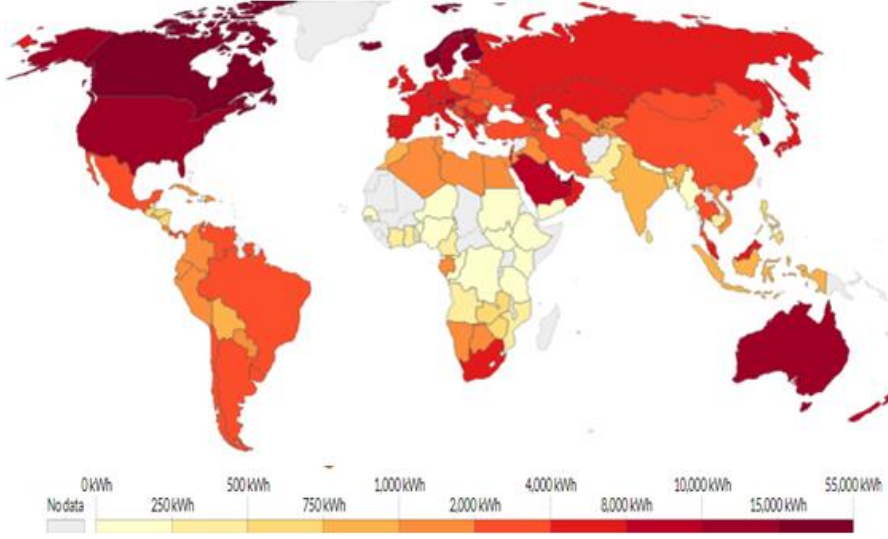
Önemli limanlar olarak; ise Türkiye'de İstanbul, Zonguldak, Sinop, Samsun, Trabzon, Rize, Gürcistan'da Batum, Supsa, Rusya'da Soçi, Novorossiysk, sorunlu Kırım bölgesinde Kerç, Yalta, Akyar, Ukrayna'da Odessa, (aynı zamanda AB bölgesi olan) Romanya'da Köstence, Bulgaristan'da Varna ve Burgaz limanları yer almaktadır. Bu limanlardan, Türkiye'de İstanbul, Sinop ve Samsun, Gürcistan'da Supsa, Rusya'da Novorossiysk enerji-politik bağlamda ayrı bir öneme sahiptirler.

4 T.C Tarım Ve Orman Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, (2018), Karadeniz Deniz Sıcaklığı.

5 A. Ceyhan (2018), Karadeniz ve Boğazların Oluşumu, <http://www.alnurceyhan.com/detay.php?id=83>

Şekil 1 Karadeniz, Limanları ve Deniz Taşıma Yolları⁶

Şekil 2 Dünya Kişi Başı Elektrik Tüketimi⁷

⁶ <http://apelasyon.com/Yazi/536-deniz-yollari>

⁷ World Bank (2014), Our World in Data.

Karadeniz'in Enerji Politik Önemi

Karadeniz Bölgesi ülkeleri enerji üretimleri açısından incelendiğinde, söz konusu ülkelerin birbirine benzer yönleri olmakla birlikte önemli farklılıklarının da olduğu gözlenmektedir. Şekil 2'de kişi başı elektrik tüketimi (dünya ülkeleri ile mukayeseli olarak) görülmektedir. Bilindiği üzere, enerji ve elektrik üretimi ve özellikle de kişi başı değerler ülkelerin gelişmişlik ölçütü olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan değerlendirilecek olursa; kişi başı elektrik üretimi açısından bakıldığında Karadeniz ülkeleri, dünya ortalaması ve üstünde yer almaktadırlar.

Şekil 2 incelendiğinde görülmektedir ki; Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin çoğunluğunun (4'ünün) kişi başı elektrik tüketimi 2000-4000 kWh/kişi diliminde yer almaktadır. Bu ülkeler, Türkiye ile birlikte Gürcistan, Ukrayna ve Romanya'dır. Bulgaristan ve Rusya'nın ise bir üst dilimde olduğu gözlenmektedir. En yüksek kişi başı elektrik tüketimi 6600 kWh/kişi ile Rusya'ya aittir⁸. Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler esas itibariyle enerjilerini fosil yakıtlardan temin etmektedir. Bununla beraber kıyıdaş ülkelerden 4'ünde nükleer santraller bulunmakta ve nükleer enerjiden (nüfuslarına göre) önemli miktarda elektrik üretimi sağlamaktadırlar. Nükleer santral bulunan ülkeler; Rusya, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'dır. Söz konusu bu dört ülkede halen toplam 52 nükleer santral bulunmaktadır. Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkelerde inşa halindeki nükleer santral sayıları ve elektrik üretimindeki payları Tablo 1'de verilmektedir⁹. Türkiye'de de nükleer santral inşası devam etmektedir. Bu durumda, yakın bir gelecekte Gürcistan dışındaki ülkelerde nükleer enerjiden yararlanılıyor olacaktır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki; inşa halindekiyle birlikte 2020'li yıllarda Karadeniz ülkelerinde 70 civarında nükleer santral bulunuyor olacaktır.

⁸ World Bank (2014), Our World in Data.

⁹<https://www.internethaber.com/dunyadaki-nukleer-santraller-hangi-ulkelerin-kac-santrali-var-liste-bomba-1860467h.htm>

Tablo 1

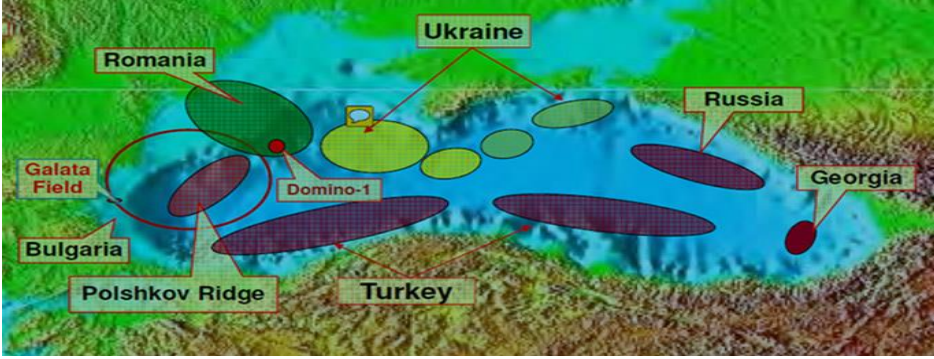
Karadeniz'e Kıyısı Bulunan Ülkelerdeki Nükleer Santraller ve Elektrik Üretimindeki Payları

Ülke	Çalışan Reaktör Sayısı	İnşa Halinde Reaktör Sayısı	Nükleer Enerji Payı (%)
Türkiye	-	4	-
Gürcistan	-	-	-
Rusya	33	11	17,9
Ukrayna	15	2	53
Romanya	2	-	17,2
Bulgaristan	2	-	34,7

Başat enerji kaynakları olan fosil yakıt kaynakları açısından Karadeniz ülkelerini ve Karadeniz'i değerlendirmek istersek; halihazırda kömür (miktarları farklı olmakla beraber) kıyı ülkelerinde bulunmaktadır. Nitekim ilgili ülkelerde kömürden enerji üretimi süregitmektedir. Ancak, kömür, genellikle kendi iç gereksinimleri için bir başka deyişle öz gereksinimlerine yönelik olarak kullanılmaktadır.

Doğal gaz ise esas itibariyle Rusya'da çok miktarda bulunmaktadır. Nitekim Rusya, doğal gaz miktar çıkarımı konusunda dünyada en önde gelen ülkelerden biridir. Buna karşın, petrol yine Rusya'da hayli çok miktarda bulunmakta, Rusya'ya ilaveten Romanya'da da bir miktar petrol bulunmaktadır. AB içindeki petrol üreticisi ülke olmasına karşın rezervleri azalmakta olduğu da bilinmektedir. Türkiye'nin de bir miktar petrol rezervi bulunmakla beraber, halihazırda ancak kendi ihtiyacının % 8-9 kadar bölümünü karşılayabilmektedir.

Karadeniz'in kendisi de rezerv bölgesi olarak değerlendirilmektedir. Şekil 3'te Karadeniz petrol rezervleri ve Karadeniz ülkelerinin hegemonik bölgeleri görülmektedir. Şekil 3'te görüldüğü üzere Karadeniz'de var olduğu düşünülen petrol rezervleri yadsınamaz miktarlardadır denebilir. Ancak, çıkarım Karadeniz'in doğal yapısı itibariyle bazı zorluklar da ifade etmektedir.

Şekil 3 Karadeniz Petrol Rezervleri¹⁰

Bunlardan ayrı olarak gelecek için enerji kaynağı olarak düşünülebilecek hidrojen sülfür (H_2S) açısından da önemli bir kaynak bölgesi durumundadır. Şekil 4'te hidrojen sülfür (H_2S) kuşağı görülmektedir. Ayrıca, Karadeniz'de (özellikle kuzeyinde) metan hidrat rezervi bulunduğu da bahsedilmektedir.

Şekil 4 Karadeniz Hidrojen Sülfür (H_2S) Kuşağı¹¹

Bunlardan ayrı olarak, Karadeniz; doğusunda bulunan bölgelerdeki zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının, söz konusu bu kaynaklara büyük gereksinimi bulunan Avrupa ülkeleri

¹⁰ O. Bektaş, (2017), Karadeniz'de yeniden petrol umudu.

¹¹ TeknoSektör, (2014), Karadeniz Dibindeki Hidrojenden Enerji Üretimi.

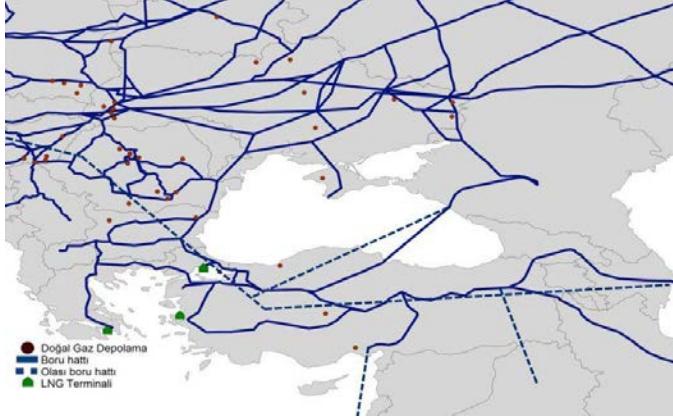
arasında geçiş bölgesi durumundadır. Petrolün taşınımı bugüne kadar daha çok Karadeniz’de deniz tankerleri kullanılarak yapılmıştır ve halen de yapılmaktadır. Şekil 1’den görüldüğü üzere İstanbul burada kilit liman durumundadır. 21. yüzyılda zengin petrol ve doğal gaz ticaretinin giderek boru hatlarıyla yapıldığı gözlenmektedir. Bu bağlamda, Karadeniz’in çevresindeki ülkeler üzerinden ve ilaveten doğrudan Karadeniz’den geçirilen boru hatları bulunmaktadır. Bir başka deyişle, Karadeniz, çevresi ve kendisi üzerinden enerji ticaretinin yapıldığı önemli bir enerji-politik bölge haline gelmiş bulunmaktadır. Şekil 5’te Karadeniz ve çevresindeki enerji yolları görülmektedir. Şekil 5’ten de görüldüğü üzere Karadeniz ve çevresinde enerji hatları ve enerji ticaret yolları hayli yoğundur.

Şekil 5 Karadeniz ve Çevresindeki Enerji Yolları

Karadeniz’in önemli bir enerji terminal ülkesi Ukrayna’dır. Rusya doğal gaz kaynaklarından beslenen bu hatlar Avrupa’yı beslemektedir. Şekil 6’da Ukrayna bağlantıları görülmektedir¹². Türkiye de Ukrayna’dan gelen Batı girişi ile doğal gaz almaktadır. Bu boru hattı Türkiye’nin doğal gaz aldığı ilk boru hattıdır.

¹²https://www.blickwechsel-tuerkei.de/tr/Proje/2014/2016/Proje_Enerji/Arastirma_Ornegi.php

Şekil 6 Ukrayna ve Çevre Boru Hatları¹³

Novorossiysk ve çevresi Rusya'nın önemli enerji terminal liman bölgesi durumundadır. Bir başka deyişle Novorossiysk, enerji tankerleri için deniz ticareti bağlamında önemli olduğu kadar aynı zamanda farklı enerji boru hatlarının ulaştığı bölge durumundadır. Novorossiysk limanından kalkan tankerlerin önemli bir kısmı Türk Boğazlarından geçmektedir. Karadan Novorossiysk'e halen ulaşan boru hatları; Bakü- Novorossiysk, Tengiz-Novorossiysk ve (Hazar'dan) Makhachkala bağlantısı ve de kuzeyden gelen Uzen-Utyrau-Samara katkısı olarak sayılabilir.

Novorossiysk'ten çıkan hatlar olarak ise (deniz limanı olmasının yanı sıra) Mavi Akım ve Türk Akım görülmektedir. Her iki hat da Türkiye'ye ulaşmaktadır. Mavi akım Novorossiysk yakınındaki Djubga ile Samsun arasına döşenmiş bir hat olup, döşendiği dönemde en derin deniz boru hattı döşemeciliği örneklerinden birini oluşturmuştur (Şekil 5-Şekil 7). Bu hat Türkiye'nin ihtiyacı olan doğal gaz gereksinimini karşılamak üzere döşenmiş olup, halen de gelen doğal gaz Türkiye içi tüketim için kullanılmaktadır.

Türk akım üzerinde ayrıca durmak gerekir. Zira Rusya'dan Türkiye'ye ulaşan doğal gaz hatlarından Türk Akım, sadece Türkiye'yi değil Balkanları da besleyecektir. Türk Akım iki paralel

¹³https://www.blickwechsel-tuerkei.de/tr/Proje/2014/2016/Proje_Enerji/Arastirma_Ornegi.php

hattan oluşmaktadır. İlk boru hattı Türkiye'nin gereksinimi olan doğal gazı karşılamak üzere inşa edilmiştir. İkinci hat ise Güney ve Güneydoğu Avrupa'nın ihtiyacı olan doğal gazı karşılamak üzere planlanmıştır¹⁴. Türk Akımı boru hattı (Novorossiysk yakınındaki)

Anapa'dan denize girmekte ve Güneybatı Karadeniz'deki Türkiye'nin Kıyıköy bölgesinden karaya çıkmaktadır. Hat Karadeniz'de, esas itibariyle Türkiye ve Rusya karasularını ve ekonomik münhasır bölgesini kat etmektedir¹⁵.

Şekil 7 Türk Akımı ve Bağlantıları

2013 yılındaki Ukrayna olayları sonrasında Rusya, Avrupa'ya Ukrayna'dan geçmeyen hat arayışına girmiş ve "Güney Akım" olarak nitelenen bir projeye ağırlık vermiştir. Güney Akım Rusya'da Anapa'dan başlayarak Bulgaristan'a bağlanacaktı. Ancak, Avrupa Birliği (AB)'nin etkisiyle Bulgaristan bu hattan çekilmiştir. Bu durumda Güney Akım olarak başlayan hattın son bölüm güzergâhının yön değiştirmesi ile 2014 yılında Türk Akımı hayata geçirilmiştir (Şekil 7). 2019 yılı sonu itibariyle hayata geçirilmiş olan birinci hattan 15,5 Milyar m³ doğal gaz taşınarak Türkiye'nin gereksinimini karşılaması beklenmektedir. İkinci hattan 16 Milyar m³ doğal gazın taşınması esas itibariyle Balkanlar'a dolayısıyla Avrupa'ya yönlenecektir.

Öte yandan, TANAP (Trans-Anatolian Pipeline) boru hattı Karadeniz ülkelerinden Türkiye ve Gürcistan'dan geçen bir enerji hattı olarak planlanmıştır. Bu hat, Karadeniz ve Ukrayna

¹⁴ A. B. Tuğrul, (2019), "Türk Akım İçin Enerji Politik Yorumlama" EuroNewsport, Sayı: 83, s: 28-32.

¹⁵ <https://www.canakkaletv.com.tr/tanap-projesinin-tanitimi-yapildi-dogalgaz-boru-hatti-canakkale-den-de-gececek/8112/>

bağlantılı enerji hatlarına alternatif olup, Hazar petrollerini (Azerbaycan'dan başlayarak) güney Karadeniz ülkelerini kat ederek TAP (Trans-Adriatic Pipeline) enerji hattı ile Yunanistan üzerinden İtalya'ya dolayısıyla Avrupa'ya ulaşan bir hat olarak hayata geçmesi beklenmektedir (Şekil 8).

Bunlara ilaveten hayata geçirilmiş olan Bakü Tiflis-Ceyhan hattı 2006 tarihinde tamamlanmış olup, Azerbaycan'dan başlayarak güney Karadeniz ülkeleri olan Gürcistan ve Türkiye'den Akdeniz'e bağlamaktadır (Şekil 5 ve Şekil 6)¹⁶.

Şekil 8 TANAP ve Bağlantı hatları

Sonuç

Karadeniz ve çevresi için yukarıda açıklanan enerji kaynakları ile enerji hatları bölgeyi enerji-politik bağlamda öne çıkarmaktadır. Bu durumun, zaman içinde kuvvetle önem kazanacağı da söylenebilir. Bir başka deyişle, Karadeniz enerji-politiği giderek önem kazanarak stratejik ehemmiyeti kendini daha fazla gösterecektir. Zira bölge sadece kendini değil Avrupa Birliği'nin enerji gereksinimini karşılama niteliğine sahip bulunmaktadır.

¹⁶<https://www.canakkaletv.com.tr/tanap-projesinin-tanitimi-yapildi-dogalgaz-boru-hatti-canakkale-den-de-gececek/8112>

Türk Akım ve TANAP boru hatlarının tam kapasite hayata geçmesiyle Karadeniz bölgesi, enerji kaynağı bölgeleri olan Hazar ve Avrasya bölgeleri ile Avrupa'yı enerji hatlarıyla alternatifli olarak bütünleştirecektir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki; Türk Akımı ve TANAP enerji hatları projeleri, sadece doğal gaz iletim hattı olmaktan çok öte bir nitelik taşımaktadır.

TANAP, Avrupa Birliği'nin Akdeniz ülkelerine doğru uzanmakta ve bu ülkeleri AB içinde enerji temini bağlamında güçlendirecek bir projedir. Bu durum Akdeniz ülkelerinin AB içindeki konumunu değiştireceği gibi Karadeniz ülkelerini de güçlendirecektir.

Türk Akımı-2 ise Balkanlar'a dolayısıyla Yunanistan ile birlikte esas itibariyle AB dışındaki ülkelerin enerji gereksinimini karşılayacaktır. Bu durum da Balkanları güçlendirecek ve AB'ye karşı enerji-politik manada etkinleştirecektir.

Fazla olarak, Karadeniz'in potansiyel enerji kaynakları gelecek vaat etmektedir. Bu durum, dünyada giderek artan enerji rekabetinde dengeleri değiştirebilecek niteliğe sahip olup, sadece enerji-politik değil, dünya siyasetini düzenlenmesinde ve de Türkiye'nin jeopolitiğinin daha da etkin olmasında rol oynayabilecektir.

Kaldı ki; Doğal gaz esas itibariyle, Rusya'dan ağırlıklı olarak karşılanıyormuş gibi görünse de Azerbaycan ve Kazakistan'ın da katkısı görülmektedir. Zaman içinde Hazar ülkeleri ve Hazar bölgesi ülkelerin katkısının da olması çok mümkün görünmektedir. Dolayısıyla, özellikle Karadeniz'de ve Türkiye'de hayata geçirilmekte olan enerji hatları (yukarıda açıklandığı üzere) bölgenin ve bölge ülkelerinin hem iç ve hem de dış enerji politikasını kuvvetle etkileyecek özelliğe sahip görünmektedir. Önümüzdeki zaman diliminde bu etkileme özelliği kendini daha çok ve net olarak gösterecektir. Türkiye'nin de bölgede hatta dünyadaki önemini giderek arttıracaktır. Ancak, enerji-politik rekabet ve getireceği riskleri karşılamaya hazırlıklı olunması da bir gerekliliktir.

Kaynaklar

- Bektaş, O., (2017), Karadeniz'de yeniden petrol umudu.
- Ceyhan, A. (2018), Karadeniz ve Boğazların Oluşumu, <http://www.alnurceyhan.com/detay.php?id=83>
- <http://apelasyon.com/Yazi/536-deniz-yollari>
- <http://www.pusulagazetesi.com.tr/karadenizin-bilmedigimiz-ozellikleri-105060-haberler.html> (2019).
- https://www.blickwechsel-tuerkei.de/tr/Proje/2014-2016/Proje_Enerji/Arastirma_Ornegi.php
- <https://www.canakkaletv.com.tr/tanap-projesinin-tanitimi-yapildi-dogalgaz-boru-hatti-canakkale-den-de-gececek/8112/>
- <https://www.canakkaletv.com.tr/tanap-projesinin-tanitimi-yapildi-dogalgaz-boru-hatti-canakkale-den-de-gececek/8112/>
- <https://www.internethaber.com/dunyadaki-nukleer-santraller-hangi-ulkenin-kac-santrali-var-liste-bomba-1860467h.htm>
- <https://www.ozelliklerinedir.com/karadeniz-ozellikleri/> (2019).
- T.C Tarım Ve Orman Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, (2018), Karadeniz Deniz Sıcaklığı.
- TeknoSektör, (2014), Karadeniz Dibindeki Hidrojenden Enerji Üretimi.
- Tuğrul, A. B., (2019), "Türk Akım İçin Enerji Politik Yorumlama" EuroNewspport, Sayı: 83, s: 28-32.
- World Bank (2014), Our World in Data.

Karadeniz Havzasında Müzik Çalışmaları ve Kültürel İşbirliği Potansiyeli

Abdullah Akat*

Karadeniz, etrafında tarihsel süreçte hemen her dönem önemini korumuş ticaret yollarının sonlandığı liman şehirleri ve onların çeşitli bağlantılarla iç kesimlere ulaştığı vadi ve dağ yerleşimlerini barındıran bir iç denizdir. Karadeniz kültür havzası ise Balkan, Kırım, Azak, Hazar, Kafkasya ve Anadolu coğrafyalarını birleştiren oldukça geniş bir alan olarak tanımlanır. Tarih boyunca bu havzada onlarca devlet kurulmuş ve üzerinde çok sayıda farklı köklerden gelen topluluklar yaşamıştır. Şüphesiz ki bu durum sonsuz sayıda etkileşimlerin oluşmasına ve çeşitli değişim ve dönüşüm süreçlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreçler üzerine Karadeniz çevresindeki hemen her bölgede mikro ölçekli yerel çalışmalar yapılmasına karşın, Karadeniz kültür havzasının tamamında müzik alanındaki etkileşimlere geniş bir perspektiften bakılan makro ölçekli ve uluslararası katılımlı çalışmalar neredeyse hiç yapılmamıştır.

Bu bildiriye, Karadeniz çevresinde yaşayan toplulukların müzik kültürleri, tarihi ses kayıtlarından oluşan koleksiyonlar ve

* Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuarı. ORCID ID: 0000-0002-8045-2802
E-mail: abduhakat@istanbul.edu.tr

saha çalışmaları yoluyla elde edilen veriler üzerinden ilişkilendirilecektir. Karadeniz'in bir i deniz olarak çevresi için ne denli önemli bir eyleyen olduğu ve oldukça geniş olan Karadeniz kültür havzasının farklı coğrafyalarında müziklerin ortak, benzer ve aynı yapıları barındırmasının nasıl ele alınması gerektiği anlatılmaya çalışılacaktır.

Bildirinin amacı, Karadeniz kültür havzasındaki müzik pratiklerini makro ölçekte anlamlandırmak ve bu kadim coğrafya içerisindeki bileşenleri yeniden ilişkilendirerek her açıdan bir araya getirecek kültürel işbirliği potansiyeline dikkat çekmektir.

Tarafımca 2002 yılından beri Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi kıyılarında ve iç kesimlerinde saha çalışmaları kapsamında katılımcı gözlemler, derlemeler, amatör ve profesyonel müzisyenler, yerli insanlar ve sosyal bilimlerin ilgili alanlarındaki akademisyenler ve meraklılar ile görüşmeler yapılmıştır. Bölge tarihi ve sosyo-kültürel hayatıyla ilgili literatür üzerine çalışılmış ve “Karadeniz Müziği” hakkında farklı türlerde yayınlar üretilmiştir. Ülkemizin resmi kurumlarınca ilk halk müziği derlemelerinin başlatıldığı 1922 yılından itibaren yapılan çalışmalarla benzer ve hatta onların devamı niteliğinde görülebilecek bu çalışmalar, kendinden öncekiler gibi “Karadeniz Türküsü” ve devamında “Karadeniz Müziği”ni anlamak, anlatmak, toplamak ve aktarmak gibi temel amaçlar barındırmaktadır. Tıpkı Karadeniz'e kıyısı olan diğer ülkelerdeki müzik araştırmacılarının “Karadeniz Müziği” başlığı altında yaptıkları çalışmalarda olduğu gibi. Peki, bunlardan hangisi ya da hangileri gerçekten Karadeniz'in müziğidir veya hepsi Karadeniz'in müziği ise neden müzik çevrelerince bugüne kadar bu çalışmalar ilişkilendirilmemiş, bir arada çalışılmamış, karşılaştırılmamış veya aralarındaki etkileşimler tartışılmamıştır?

Oysa bu tür karřılařtırılmalđ alışmalar Guido Adler tarafından ilk kez 1885 yılında “Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft” dergisinde tanımlandığından beri karşılaştırmalı müzikoloji (günümüzdeki adıyla etnomüzikoloji)

kapsamında yapılmaktadır.¹ “Adler, karşılaştırmalı müzikolojinin amaç ve kapsamını yeryüzündeki değişik toplumların müziklerini, özellikle halk şarkılarını araştırmak, karşılaştırmak ve etnografik amaçlar için yapılarına göre sınıflandırmak şeklinde belirler. Adler’e göre ilkel toplulukların evrim süreçleri incelenirse, Avrupa müziğinin de hangi süreçlerden geçerek bugüne geldiği anlaşılacaktır.”² Görüldüğü üzere kültürel evrimcilikten³ beslenen bu bakış açısının karşılaştırmada merkez aldığı alan Avrupa’dır ve dünyanın geri kalan coğrafyalarında yaşayan ve ilkel olarak kabul edilen toplulukların müziklerini inceleme odaklıdır. Bu yaklaşım her ne kadar eleştirilmiş ve 20. yüzyıl ortalarından itibaren güncelliğini kaybetmiş olsa da, günümüze bıraktığı birikim oldukça kıymetlidir. Şöyle ki, “ondokuzuncu yüzyıl sonunda Avrupalı araştırmacılar kültürel evrimcilik anlayışıyla özellikle yazılı olmayan ve kendileri için bilinmeyen müzik türlerinin sır perdesini aralamak, kültürel evrimin parçalarını bulmak ve karşılaştırmak için ses kayıtları toplamaya başladı. 1877 yılında fonografin icat edilmesi ve 1885 yılında Alexander J. Ellis’in cent sistemini⁴ geliştirmesi alandaki çalışmalara öncülük etmişti. Ses kaydının yapılabilmesi ve elde edilen müziklerin ölçülerek analiz edilebilmesi, bilimsel nesnellığın ve karşılaştırmalı müzikolojinin temel ilkelerine işaret ediyordu. Çalışmaların merkezinde Carl Stumpf ve Erich M. Von Hornbostel gibi başlıca araştırmacıların çalışmalarına işaret eden Berlin Ekolü bulunuyordu. Dünyanın en eski müzik arşivleri olan Wiener Phonogrammarchiv (Viyana

¹ Guido Adler, “Umfang, Methode und Ziel der Musikwissenschaft”, *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft* 1 (1885), 5–20.

² Abdullah Akat ve İlke Kızmaz, “Halk Bilgisinin Müziğe ve Dansa Dönük Temsilleri”. *Halk Bilimi El Kitabı*, Ed. Mustafa Aça. Konya: Kömen Yayınları, 2016, 595-656, 598.

³ Doğa bilimlerinde Darwin’in evrim teorisinin Edward Tylor ve Lewis Henry Morgan gibi dönemin toplum bilimcileri tarafından benimsenmesiyle kültürel değişimlerin uzun erimli tarihsel ya da evrimsel süreçlerde gerçekleştiği fikri, kültürel evrimcilik olarak adlandırılır. (Bates, 2009: 23)

⁴ Cent sistemi fonetikçi Alexander J. Ellis tarafından geliştirilen, bir oktavı 1200 birime –cent’e- bölebilen, böylece çok küçük aralıkları ölçmekte ve farklı ses sistemlerini karşılaştırmakta kullanılan bir sistemdir.

Fonograf Arşivi) 1899'da ve Berliner Phonogramm-Archiv (Berlin Fonograf Arşivi) 1900'de bu saiklerle kurulmuştu.”⁵ Bu dönemin ardından özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında antropoloji kuramlarımdan beslenen etnomüzikoloji çalışmalarının ortaya çıkması ve yüzyılın sonuna doğru giderek ivme kazanması dünya genelinde yapılan derleme gezilerinin, alınan eski ses kayıtlarının ve bunların muhafaza edildikleri arşiv ve müzelerin önemini bir kez daha gündeme getirmiştir. Arşivlerin birçoğu yeni binyılın ilk yıllarında UNESCO tarafından koruma altına alınmış ve dünya kültürel mirası sayılmıştır.

Karadeniz müziğinin Türkiye’de derlenmiş ve kayıt altına alınmış kültürel mirası ise günümüzde hala dağınık veya önemli bir bölümü kullanılamaz durumdadır. Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerde yapılan çalışmalarda toplanmış materyaller ve Avrupalıların tüm bu coğrafyadan kendi kültürel evrimlerini araştırmak için oluşturduğu tarihi koleksiyonlar ise tam anlamıyla bir muammadan ibarettir. Çünkü ülkemizde olduğu gibi Karadeniz çevresindeki diğer ülkelerde de bu koleksiyonların birbiriyle ilişkilendirilmesine yönelik makro ölçekli bir bakış açısı geliştirilmediğinden, araştırmacılar büyük çoğunlukla kendi yerel alanına ilişkin materyallere yönelmiş, diğerleriyle yeterince ilgilenmemiştir. Oysa sosyal bilimlerin diğer alanlarında, özellikle Balkan-Kafkasya tarihi ve sosyal ilişkilerine ve Karadeniz’in ekonomik üretkenliğine yönelik geniş kapsamlı çalışmalar bulunmaktadır. Her şeye rağmen, Karadeniz ve çevresine dair tarihsel materyaller ve bunlara ilişkin veriler eğer yeniden ele alınabilirse müzik araştırmaları adına belki de geçmişe göre daha kıymetli bir zemin ve çalışma alanı ortaya çıkarılabilir.

Karadeniz çevresinde müzik alanında ilk saha çalışmaları Almanya, Macaristan ve Rusya gibi ülkelerin bilim insanları tarafından gerçekleştirilmiştir.⁶

⁵ Abdullah Akat, “Müzik Arşivleri”. *Müzikte Araştırma Yöntemleri*, Ed. Songül Karahasanoğlu, Elif Damla Yavuz. İstanbul: İTÜ TMDK Yayınları, 2015, 41-58, 41.

⁶ Bunun yanı sıra özellikle Romanya ve Bulgaristan gibi Osmanlı ve Rusya gibi büyük güçlerin arasında yeni bağımsızlığını kazanmış

Münih Etnoloji Müzesi'nde görev yapmakta olan Alman araştırmacı Adolf Dirr 1909 - 1914 yılları arasında Kafkasya'da sürdürmüş olduğu saha çalışmalarında fonografla 38 silindir kaydetmiştir. Kayıtlar 1909'dan itibaren Tiflis ve çevresinde yerleşik Abhaz, Laz, Mingrel, Oset, Svan, Tatar, Azeri ve Türk topluluklarından alınmıştır. Takip eden yıllarda ise yine birçok Alman araştırmacı Karadeniz'in farklı alanlarında bu tür çalışmalar yapmışlardır. Günümüzde bu kayıtların önemli bir bölümü Berlin Fonograf Arşivi'ndedir.⁷

ülkelerde de milliyetçilik akımıyla birlikte yapılmış halk müziği derleme çalışmaları bulunmaktadır. Örneğin, "Bulgaristan'da; önce Çolakav 1872'de "Bulgar Ulusal Şarkı Mecmuası "nı yayımlar. Ştaynov ve Raçov 1887'de, 24 halk ezgisi yayımlar. Vasilev ise 1891'de 225 Bulgar halk ezgisi bastırır. Bulgaristan'da 1925 yılından 1931 yılına kadarki 6 yıl içinde, toplanan ezgi sayısı 25.000 civarındadır. Dr. Cucev, Bulgar halk müziği yanında, Türk halk müziği materyallerini de ihtiva eden onlarca kitap yazar." (Şenel, 1999: 102) Öte yandan I.Dünya Savaşı yıllarında Prusya İmparatorluğu sınırları içerisinde kurulan 24 esir kampından Prof. Dr. Carl Stumpf'un yönetimindeki Prusya Fonograf Komisyonu tarafından fonograf ile bal mumu silindirlere ses kayıtları almış, bir miktar görsel veri ve alan notu oluşturulmuştur. II. Dünya Savaşı esnasında Berlin'in yıkım görmesi ve savaş sonrasında ikiye ayrılması gibi hadiselerden dolayı materyallerin bir bölümü batıda Berlin Fonograf Arşivi'nde, bir bölümü ise doğuda Humboldt Üniversitesi Ses Arşivi'nde kalmıştır. Uzun yıllar dışı kapalı olan materyaller ilk defa Dr. Susanne Ziegler önderliğinde Berlin Fonograf Arşivi tarafından gerçekleştirilen bir proje ile 2013 yılından itibaren dijital ortama aktarılmış ve bir bölümü I. Dünya Savaşı'nın 100. Yılı olması münasebetiyle ilk kez 2014 yılında Berlin Avrupa Kültürleri Müzesi'nde sergilenmiştir. Bu koleksiyon içinde Rusya saflarında savaşa katılmak durumunda kalan ve savaş sırasında esir düşen Kırım, Kafkas ve Balkan Türklerine ait çok sayıda materyal bulunmaktadır. Bahsi geçen coğrafyalardaki Türk topluluklarının kültürel bağlarını birçok açıdan ortaya koyabilecek nitelikte olan bu materyaller aynı zamanda bu alandaki bilinen en eski işitsel belgeler olmaları münasebetiyle özgün bir değer taşımaktadır. Ayrıca aynı yıllarda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içerisinde yer alan esir kamplarından da Robert Lach tarafından derlenmiş ses kayıtlarının Viyana Fonograf Arşivi'nde muhafaza edildikleri bilinmektedir. Lach 1930'lu yıllarda bu materyallere ilişkin çok sayıda yayın yapmıştır.

⁷ Berlin Fonograf Arşivi'nde 2013 yılından itibaren tarafımda birçok kez araştırmalar yapılmış, ortak projeler gerçekleştirilmiştir. Bugüne dek ülkemize ve çevre coğrafyasına ait 63 koleksiyon tespit edilerek

19. yüzyıl sonunda Bela Vikar ile başlayan ve 20. yüzyıl başında Zoltan Kodaly ve Bela Bartok'un ortaya koyduğu araştırmalar ve müzik eserleriyle devam eden Macar ekolü o yıllarda oldukça önemlidir. Kodaly ve Bartok sadece Macaristan'dan değil, o dönem Macar yönetimi altından olan Romanya'nın bir bölümünden ve diğer çevre alanlardan da 1906'dan 1917'ye kadar binlerce ezgiyi barındıran malzemeler toplamıştır.⁸ Bu çalışmaların önemli bir bölümü Budapeşte Etnografya Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

Çarlık Rusya'da 1900'lerin başında yapılmış folklor çalışmaları ve derleme gezilerinde önemli malzemeler toplanmış ve nota koleksiyonları yayınlanmıştır. 1910 yılında A. Olesnitski tarafından yayımlanan "Kırım Türklerinin Yırları" bunlara örnek gösterilebilir. Bunun yanı sıra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde 1924 yılında etnografya ve arkeoloji merkezlerinin kurulmasıyla bu alanda önemli bir atılım yapılmıştır. Sovyetler Birliği'ne bağlı olan tüm ülkelerin –ki bunların önemli bölümü Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerdir- müzik kültürüne ilişkin materyaller toplanarak arşivlenmiş, bir bölümü yayımlanmıştır. Günümüzde Rusya genelinde ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından dolayı Gürcistan, Azerbaycan, Ukrayna gibi ilgili ülkelerin her birinde bulunan çok sayıdaki arşivlerde bu kayıtlar muhafaza edilmektedir.

Türkiye'de de Karadeniz kıyılarına gösterilen ilgi takdire şayandır. İlk halk müziği derlemelerinin yapıldığı bölgelerden biri de Doğu Karadeniz olmuştur. 1929 yılında İstanbul Konservatuvarı tarafından gerçekleştirilen Anadolu'daki

incelenmiştir. Karadeniz ile direkt bağlantısı bulunan ve az veya çok sayıda ses kaydını içeren koleksiyonların toplamı ise 20 civarında olmakla birlikte, önemli bulduğumuz koleksiyonlar şu şekildedir: Adolf Dirr 1909-1914, Prusya Fonograf Komisyonu 1915-1918, Kurt Reinhard 1963, 1968 ve 1972, Felix Hoerburger 1965, 1970 ve 1972, Christian Ahrens 1972, Ursula Reinhard 1983 ve Susanne Ziegler 1991.

⁸ "Bela Bartok ve Zoltan Kodaly'nin, Romanya'nın asıl yerlilerinden topladıkları ezgi sayısı 3500 civarındadır. Romen Kiriac, ilk defa fonografı kullanan folklorcu olur. 1930'lu yıllara gelindiğinde, Romen arşivlerinde bulunan ezgi sayısı 7500 civarındadır." (Şenel, 1999: 102)

dördüncü, bölgedeki ilk gezide ünlü müzikolog Mahmut Ragıp Gazimihal'de yer almıştır ve bu geziyle ilgili notlarını daha sonra yayımlamıştır.⁹ Ardından 1937 ve 1943 yıllarında Muzaffer Sarısözen yönetiminde Ankara Konservatuvarı'nın derleme gezileri gerçekleşmiştir.¹⁰ Yine 1937 yılında Adnan Saygun'un Rize, Kars ve Ardahan bölgesinde yaptığı çalışmalar bulunmaktadır.¹¹ 1967'deki TRT ve 1991'deki HAGEM derlemeleri ve arşiv materyalleri diğer resmi kurum çalışmaları

⁹ İstanbul Konservatuvarı Folklor Heyeti'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'ni içeren tetkik seyahati, 1929 yılında Gazimihal tarafından "Şarki Anadolu Türküleri ve Oyunları" adlı kitap olarak İstanbul'da yayımlanmıştır. 17 Eylül 1929 günü Trabzon'da çıkan Yeni Yol Gazetesi'nde "Konservatuar Heyetinin Tetkik Seyahati/Heyet Azasından Ragıp Bey'in Gazetemize Beyanatı" başlıklı yazıda seyahatin başlangıcından o güne kadar heyetin yaptıkları araştırma faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Yine 1930 yılında Gazimihal, "Konservatuarın 4üncü Seyahatinden Çıkan Neticeler" başlıklı yazısını Vakit Gazetesinde yayınlamış "Trabzonlular Kemeçeyi Nerden Buldular" sorusunu cevaplamaya çalışmıştır. Bunların dışında birçok eserinde ve yazısında Gazimihal buradan aldığı bilgi ve dokümanları kullanmıştır.

¹⁰ 1924 yılında Musiki Muallim Mektebi olarak kurulan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatıyla 1936 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı'na dönüştürülen okul Muzaffer Sarısözen yönetiminde 1937 - 1952 yılları arasında resmi olarak alan araştırmaları gerçekleştirerek derlemeler yapmıştır. Gerçekleştirilen alan araştırmaları fişlenerek arşivlenmiştir. Bu ezgilerin kopyaları TRT Müzik Dairesi Türk Halk Müziği ve Oyunları Arşivi'ne de aktarılmıştır. Bu derleme gezilerinin ardından herhangi bir yayın yapılamazken Sivas'ta basılan Ülke Gazetesi'nde 1 Mayıs 1946'da Halil Bedi Yönetken tarafından "Rize ve Dolaylarında Müzik ve Oyun Folkloru", 17 Mayıs 1946'da da "Trabzon ve Dolaylarında Müzik ve Oyun Folkloru" başlıklı yazılar yer almıştır. Bu yazılar daha sonra Halil Bedi Yönetken'in yazılarından Panayot Abacı'nın 1966 yılında "Derleme Notları" adı ile yayınladığı kitapta da yer almıştır.

¹¹ Adnan Saygun'un 1937 yılında yayınladığı "Rize, Artvin ve Kars Havalisi Türkü, Saz ve Oyunları Hakkında Bazı Malumat" adlı kitabı bölgenin en doğu kıyılarında ve iç kesimlerinde yapıldığı için oldukça önemlidir. Saygun'un yörede ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Çalıştığı alanlarda yaptığı bir kısım derlemenin yanı sıra bazı parçaların notalarını daha sonradan İstanbul'da elde ettiği plaklardan notaya aldığı anlaşılmaktadır. Notaya aldığı eserleri o dönemlerde ülkemize gelerek özellikle Toroslar ve çevresinde araştırmalar yapan ünlü Macar besteci ve müzik adamı Bela Bartok'la da paylaştığı bilinmektedir.

olurken¹², çok sayıda kişisel çalışma ve bunun sonucunda oluşturulmuş koleksiyonlar da mevcuttur. Ancak, elde edilen materyallerin arşivlenmesiyle ve muhafazasıyla ilgili ciddi sıkıntılar yaşanmış ve bu çalışmaların önemli bir bölümü günümüze aktarılamamıştır.

Bu durumdan vazife çıkartılarak, kültürel mirasımızın ve bu mirasın geçmişten gelen bağlarını irdeleyip tüm zenginliklerinin bir arada olmasını sağlamak ve geleceğe aktararak araştırmacılara sağlıklı bir zeminde yeni olanaklar sunabilmek gibi amaçlarla tarafımca Karadeniz Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri kapsamında 2011 yılında bölgesel bir müzik arşivi kurulmasının alt yapısı hazırlanmıştır. Ancak bu kadar geniş bir coğrafyadan kayıtlar toplamak, yeni alan araştırmaları düzenlemek, 100 yılı aşkın bir süredir var olan arşivler içinden bölgeye ilişkin görsel-işitsel materyalleri bulup çıkarmak kolay bir iş değildir. Hele ki ülkemizde bu tür bir çalışmanın örneğinin olmaması, arşiv çalışmalarına gereken ilginin gösterilmemesi, sınırlı ve zor imkânlarla destekler bulunabilmesi ve müzik arşivciliği üzerine eğitim veren bir kurumun olmamasından dolayı yetişmiş eleman sıkıntısı çekilmesi gibi etkenlerle birlikte bu mesai daha da zorlaşmaktadır. Tüm zorluklara rağmen Karadeniz müziğini geniş perspektiften görmemizi ve anlamlandırmamızı sağlayacak önemli yollardan biri Karadeniz kültür havzasındaki mikro ölçekli yerel müzik çalışmalarını tespit etmek ve onların bugüne taşıdığı birikimleri bir araya getirmektir. Ayrıca amaca ulaşmak için hem Karadeniz kültür havzasında –Türkiye dahil- yer alan ülkelerde hem de Avrupa merkezli yapılmış müzik çalışmalarına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bir yandan ülkemizde Karadeniz Bölgesi'ne ilişkin olan malzemeleri toplarken diğer yandan dış kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu durum belli bir süre sonra çalışmanın Avrupa'da sürdürülmesini gerekli hale getirmiş, özellikle karşılaştırmalı müzikolojinin merkezi olan Almanya'daki müzik arşivlerinin incelenmesini zaruri kılmıştır.

¹² TRT ve HAGEM derlemeleri ve arşiv materyalleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Şenel, 1994: 87-112.

Alman etnomüzikolog Kurt Reinhard'ın 1963 ve 1968 yıllarında Türkiye'nin Doğu Karadeniz kıyılarında yapmış olduğu saha çalışmaları ve derlediği ezgiler başta olmak üzere Alman müzik arşivlerinde yer alan Karadeniz ile ilgili tarihi ses kayıtlarının incelenmesi ve veritabanının hazırlanması amacıyla 2013-2014 yıllarında tarafımda Berlin'de TÜBİTAK destekli bir post doktora araştırma projesi yürütülmüştür. Özellikle Berlin Fonograf Arşivi'nde bulunan Karadeniz kültür havzasına ilişkin tarihsel ses kaynaklarının incelenip analiz edilmesinden sonra artık Karadeniz müziğinin ne olduğuna ilişkin düşüncelerim daha belirgin hale gelmiştir.

Karadeniz müziği, bugün ona atfedilen anlamının dışında sadece küçük bir alanın ya da belli bir bölgenin değil, aynı zamanda adını aldığı gibi Karadeniz'in ve onun etki sahasındaki büyük bir coğrafyanın müziğidir. Kafkas'ın, Kırım'ın, Tuna'nın, Rumeli'nin müziği ile Doğu Karadeniz'in müziği kardeştir. Bu yüzden Karadeniz müziğinin geçmişindeki bağları keşfetmenin hazzıyla ortaya yeni çalışmalar koymak gerekir.

Bu anlayışla Karadeniz'in oluşturduğu kültür havzasını yeniden düşünmek, müzik kültürüne ilişkin özellikle görsel-işitsel belgelerin izini sürmek amacıyla Avrupa'nın başka yerlerinde bulunan müzik arşivleri de tarafımda incelenmiştir. Son yıllarda Karadeniz havzasının farklı coğrafyalarında çeşitli zamanlarda saha çalışmaları gerçekleştirmenin yanı sıra Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin yerel ve ulusal arşivlerinden de ses kaynakları elde edilmiştir. Böylece 2011 yılında projelendirdiğim ve 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi (günümüzde Trabzon Üniversitesi) bünyesinde kurduğum Karadeniz Müzik Arşivi'nde (KARMA) tüm Karadeniz kültür havzasından günümüzde yaklaşık 40.000'i bulan görsel-işitsel materyal bir araya getirilmiştir.

Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında kurumlararası ikili işbirliği anlaşmalarına dayalı olarak elde edilen¹³ bu tarihi

¹³ 2014 yılından itibaren Karadeniz Teknik Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'nın ikili anlaşmalar yaptığı ve çeşitli kapsamları olan

koleksiyonlar ve barındırdıkları kıymetli materyaller Türkiye'nin başta Doğu Karadeniz Bölgesi, sonra Orta ve Batı Karadeniz Bölgesi, Gürcistan ve Kafkasya, Kırım ve Karadeniz'in kuzeyi ile Balkan coğrafyası ve Yunanistan sahasını kapsamaktadır. Bu materyallerin incelenmesinin ardından temel çıkarımlarımız şu şekilde olmuştur:

- Koleksiyonlar birbirinden farklı çok sayıda çalgısal ve vokal türlere ait ses kayıtlarından oluşmaktadır.

- Kayıtlar hakkında yeterli içerik bilgisi bulunmamaktadır. Koleksiyonların birçoğunda yalnızca çalgıcıların veya söyleyenlerin adı ve yaşı gibi temel kişisel bilgiler varken, parçalar ve performanslar hakkında detaylı bilgiler yer almamaktadır. Bazı kayıtlarda ise hiç bir içerik bilgisi mevcut değildir.

- Kaydedildikleri döneme ilişkin fikirler vermekte, günümüzde aynı coğrafyalarda unutulmuş ya da kullanılmayan ezgileri ve bölgenin geçmişindeki toplulukların karışım ve yer değiştirme süreçlerine ilişkin çözümlemelere olanak tanımaktadır.

- Birçok koleksiyonda çok bilinen ezgiler defalarca kayıt edilmiş, kendini tekrar ederek çeşitli varyasyonları ortaya koyma özelliği gösteren repertuarlar oluşmuştur. Ancak aynı sebepten bu repertuarlar nicelik açısından kısıtlı kalmıştır.

- Bu koleksiyonlara ilişkin derlemeciler tarafından yayınlanan kitap ve makalelerde yapılan değerlendirmeler ve transkripsiyonlarda sosyal, kültürel ve tarihi bilgi eksiklikleriyle

protokoller imzalayarak kültürel işbirliğini güçlendiren faaliyetlerde bulunduğu dış kaynaklı üniversite ve diğer resmi kuruluşlar şunlardır: V. Sarajisvili Tbilisi State Conservatoire (Gürcistan), Batumi Art State Teaching University (Gürcistan), Rostov State S. Rachmaninov Conservatoire (Rusya), Academy of Music "Gh. Dima" (Romanya), South-West University "Neofit Rilski" (Bulgaristan), Estonian Academy of Music and Theatre (Estonya), University of Music and Performing Arts Vienna (Avusturya), Berliner Phonogramm-archiv (Almanya), Humboldt Üniversitesi Lautarchiv (Almanya), Indiana University Traditional Music Archive (A.B.D.), International Council for Traditional Music (ICTM) - A Non-Governmental Organization in Formal Consultative Relations with UNESCO.

birlikte özellikle müzikal ve linguistik açılardan maddi hatalar göze çarpmaktadır. Dolayısıyla disiplinlerarası çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

- Doğu Karadeniz Bölgesi ile Kafkasya, Karadeniz'in kuzeyi ve Balkan coğrafyaları arasında çalınan enstrümanlar, melodi cümleleri, ritim yapıları ve dil özellikleri arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Hatta bazen aynı ezgilerin farklı adlarla, bazen aynı ad kullanılmasına rağmen farklı konu içeriğiyle, bazen de aynı ad ve içerikle tüm coğrafyada yayılabildiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, Doğu Karadeniz Bölgesi müzik kültürü, günümüze dek süregelen çalışmalardaki gibi kendi içinde değerlendirilmemeli, Karadeniz kültür havzasının bir parçası olarak ele alınmalıdır. Karadeniz'in çevresi için ne denli önemli olduğu, bir aracı olarak kültürel taşınmaya ve kültürlerarası etkileşimlere katkısı olduğu kabul edilmelidir. Bölge kültürel mirasını bir araya getirecek, muhafaza edecek ve geleceğe aktaracak arşiv çalışmaları desteklenmelidir. Araştırmacıların gelişimine katkı sağlayacak, ulusal ve uluslararası alanda işbirliğini arttıracak ve ortak projeler üretilmesi açısından alt yapı oluşturacak kültürel faaliyetler planlanmalıdır. Karadeniz kültür havzasında yer alan ülkelerin müziklerine ilişkin kapsamlı bir veritabanı hazırlanmalı ve bu temel kaynak karşılıklı olarak erişime açık bir dijital platforma dönüştürülmelidir. Sağlanacak bir veritabanı ile toplumsal hareketler, değerler, değişimler ve etkileşimler gözlemlenebilecek ve müzikoloji disiplininin yanı sıra tarih, sosyoloji, antropoloji, etnoloji ve folklor gibi birçok disipline katkı sağlanacaktır. Bu aynı zamanda Karadeniz çevresinde yaşayan toplulukların gündelik pratiklerini çalışmak üzere ihtiyaç duyulan uzun süreli ve daha kapsamlı yeni alan araştırmalarına da zemin hazırlayacak ve disiplinlerarası çalışmalara katkıda bulunacaktır. Son birkaç yılda Trabzon Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'nın uluslararası işbirliğine dönük çok katımlı ve makro ölçekli çalışmaları bu sahaya ivme kazandırmış, Karadeniz kültür havzasındaki ülkelerle karşılıklı kültürel etkinlikler, ortak saha çalışmaları, ortak akademik yayınlar,

belgesel vb. görsel-işitsel materyale dayalı ortak sunumlar gerçekleştirilmiştir. Bu durum yerli ve yabancı bilim insanlarının çalışmalarını yeniden şekillendirmelerine vesile olmuş ve makro ölçekli bakış açısı kültürel işbirliği potansiyelini giderek yukarılara çıkarmıştır. Dolayısıyla müzik gibi önemli bir kültürel işbirliği alanının bu kadim coğrafyadaki tarihsel ve sosyal bağların bilincinde olarak sürdürülmesi ve yeni ortak projelerle geliştirilerek devam ettirilmesi arzu edilmeli ve sağlanmalıdır.

Kaynakça

Akat, Abdullah, “Müzik Arşivleri”. *Müzikte Araştırma Yöntemleri*, Ed. Songül Karahasanoğlu, Elif Damla Yavuz. İstanbul: İTÜ TMDK Yayınları, 2015, 41-58.

Akat, Abdullah ve İlke Kızmaz, “Halk Bilgisinin Müziğe ve Dansa Dönük Temsilleri”. *Halk Bilimi El Kitabı*, Ed. Mustafa Aça. Konya: Kömen Yayınları, 2016, 595-656.

Bates, Daniel G., *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji: İnsanın Doğadaki Yeri*. Çev. & Ed. Suavi Aydın. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009

Şenel, Süleyman, *Trabzon Bölgesi Halk Musikisine Giriş*. İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları, 1994

Şenel, Süleyman, “Cumhuriyet Dönemi’nde Türk Halk Müziği Araştırmaları”. *Folklor/Edebiyat*, 17 (1999): 99-128.

Karadeniz Çevresinin Turizm Potansiyeli: Gümüşhane Örneği

Kenan Aydın*

Bu çalışmanın amacı, Doğu Karadeniz Bölgesinde bulunan ve yaklaşık 5000 yıllık bir geçmişe sahip olan Gümüşhane ilinin tarihi ve turistik değerleri hakkında kısa bir bilgi verebilmektir. Son yıllarda kitle turizmine olan ilginin yavaş yavaş azaldığı ve doğa ya da alternatif turizmin daha fazla tercih edilir hale geldiği gözlemlenmektedir. Gümüşhane de şelaleleri, yaylaları, zengin florası, mağaraları, kaleleri, ormanları, heyecan için su sporları, kış sporları ve kayak merkezleri, antik kentleri, gölleri, tepeleri, yaban hayatı, kültürel varlıkları, el sanatları, üç kültüre ev sahipliği yapmakla beraber bugün de yaşayan, canlı ve doğası bozulmamış Süleymaniye'si ile doğa turizmi açısından oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Bu çalışmada, Gümüşhane açısından doğa turizminin tüm öğelerine yer verilemeyecek olsa da bazı önemli tarihi, turistik ve doğal varlıklara yer verilecektir.¹

1. Karadeniz Bölgesi Hakkında Kısa Tarihçe

Karadeniz Bölgesi, ismini Karadeniz'den alan ve Sakarya Ovasının doğusundan Gürcistan sınırına kadar uzanan Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden biridir.

* Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi. ORCID ID: 0000-0002-0496-5665
E-mail: kenanaydin@gmail.com

¹ Makalede kullanılan fotoğraflar Basın ve Halkla İlişkiler Müdürü Engin Doğru arşivinden alınmıştır.

Karadeniz Bölgesi, kendi içerisinde Batı, Orta ve Doğu olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Karadeniz Bölgesi sınırları içerisinde 18 il yer almaktadır². Bunlar; Karabük, Düzce, Amasya, Artvin, Bartın, Bayburt, Bolu, Gümüşhane, Samsun, Trabzon, Sinop, Zonguldak, Tokat, Rize, Ordu, Çorum, Kastamonu ve Giresun'dur. Karadeniz Bölgesinin en büyük ve gelişmiş şehirleri sırasıyla Samsun, Trabzon ve Ordu'dur³.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Rize, Artvin, Trabzon, Ordu, Giresun, Bayburt ve Gümüşhane yer almaktadır.

Kaynak: www.google.com

Karadeniz Bölgesi, günümüzde ulaşım olanağı açısından gelişmiş bir düzeydedir. Zonguldak, Samsun ve Trabzon liman kentleridir. Zonguldak ve Samsun limanları birer demiryolu hattıyla Anadolu'nun iç kesimlerine bağlanır.

Erzincan-Gümüşhane-Trabzon demiryolu ise proje aşamasındadır. Proje tamamlandığında Trabzon Anadolu'nun iç kesimlerine bağlanacaktır. Karadeniz kıyı yolu, bölgenin kıyı kesiminde yer alan birçok kenti birbirine bağlar. Bu yolun en

²https://www.google.com/search?q=do%C4%9Fu+karadeniz+b%C3%B6lge+h+aritas%C4%B1&sxsrf=ACYBGNRCG4GDJT8gT77FbYS2C4RNREyiWA:1574378235235&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=Q3YpepIBtvlP9M%253A%252Cj8JT7zUfMSvZGM%252C_&vet=1&usg=AI4_-kTLmbhdAsnG14MYxN8BejXuUO9Nbw&sa=X&ved=2ahUKEwi54s_7t_zlAhVV oXEKHYq_AllQ9QEwCHoECAGQFA#imgrc=Q3YpepIBtvlP9M:

³<https://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvS2FyYWRlbnl6X0lDtmxnZXNpI0lDtmzDvG1sZXJp>

doğusunda yer alan Sarp sınır kapısı, Türkiye ile Gürcistan arasındadır. Amasya, Trabzon, Ordu-Giresun, Tokat, Samsun, Zonguldak, Sinop ve Kastamonu'da havaalanları vardır. Gümüşhane-Köse'de yapımı sürdürülen havaalanı Gümüşhane ve Bayburt kesimine hizmet verecektir.

Ulaşım açısından diğer önemli bir proje ise yapımı devam eden yeni Zigana Tünelidir. 2020 Haziran ayında tamamlanması planlanan Yeni Zigana Tüneli, çift tüp 29 kilometre uzunluğuyla dünyanın ikinci, Avrupa'nın ise en uzun kara yolu tüneli olacak. Tarihi İpek Yolu güzergâhında bulunan tünel, Doğu Karadeniz'i Orta Doğu, Kafkaslar ve İran'a bağlayacak. Doğu Anadolu'nun Karadeniz sahili ile bağlantısını kolaylaştıracak tünelin bölgenin turizmine ciddi katkı sunması bekleniyor. Tirebolu-Torul karayolu da Karadeniz'i Gümüşhane üzerinden Anadolu'ya bağlayan bir başka alternatiftir. Bu yolun devamında yapımı tamamlanan İkisü-Şiran yolu da Karadeniz'i iç kesimlere bağlayan önemli bir seçenektir. Karadeniz'de 9 ilin yaylalarını birbirine bağlamak amacıyla hazırlanan "Yeşil Yol Projesi" tamamlandığında Samsun, Ordu, Giresun, Tokat, Gümüşhane, Bayburt, Trabzon, Rize ve Artvin yaylalarını birbirine bağlamış olacaktır. Yeşil Yol Projesi alternatif turizm açısından çok önemli bir misyona sahip olacaktır.

Karadeniz Bölgesi sahip olduğu, milli parklar, mağaralar, kaleler, manastırlar, akarsu ve göller, yaylalar, ormanlar, endemik bitki türleri gibi doğal ve kültürel varlıklarıyla önemli bir turizm potansiyeline sahiptir. Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan Gümüşhane, sahip olduğu turizm varlıkları açısından önemli bir konuma sahiptir.

2. Gümüşhane'nin Kısa Tarihi

M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzanan Gümüşhane ilinin tarihinde Prohitit, Hitit, İran, Roma, Makedonlar, Roma, Bizans, Emevi-Abbasi,

Bizans, Selçuklular, İlhanlılar, Trabzon Rum İmparatorluğu, Akkoyunlular ve Osmanlıların sıra ile bu şehri ellerinde tuttuklarını görmekteyiz⁴.

Gümüşhane isminin nereden geldiği konusunda bazı rivayetler bulunmaktadır. Antik Çağ'da Yunanca Argyropolis ismi, "argyros" gümüş ve "polis" kent kelimelerinden gelmektedir. Tarih kitaplarının bazılarında ise, şehre ismini Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın verdiği yazarken, bazılarında göre şehre ismini Fatih Sultan Mehmet vermiştir⁵.

MÖ 3.000 yılında kurulduğu dikkate alınırsa Gümüşhane'nin 5.000 yıllık bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Gümüşhane şehrinin kuruluş nedeni, Antik çağdan itibaren bölgede bulunup ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde de 19. yüzyıla kadar işletilen simli kurşun yatakları olmuştur⁶. M.Ö. 2000 yılı başlarında kurulan Asur devleti, Anadolu madenlerine sahip olmak istiyordu. Bu sebeple Gümüşhane yöresi madenleri Asurlar tarafından kullanılmıştır. Asurlu tüccarlar bakır, gümüş ve altın olarak Asur'a gönderiyorlardı. Asurluların bölgeye gelmesindeki amaç, ticaretle uğraşmak ve bölgede ticarete dayalı bir ekonomi kurmaktır. Asurlar, zamanla yerleşik hayata geçmişlerdir⁷.

1647'de Gümüşhane'yi ziyaret eden Evliya Çelebi, seyahatnamesinde, "Gümüşhane şehrinin gümüş damarlarının yedi kol kalınlığında damarlar olduğundan" bahsetmişti. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde; "O asırda, burada olan maden-i sim hiçbir diyarda yoktu. Şehre o zaman "Gümüşhane" denilmiş ise de defterhane-i Ali Osman'da "Canca yazılmıştır. Bu şehirde Emin Mahallesi'nde darphane vardır" şeklinde anlatmıştır. Gümüşhane'deki darphane Osmanlı Hazinesi'nin altın ve gümüş sikke ihtiyacının beşte birini karşılamaktaydı⁸.

⁴ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998; *Sayılarla Gümüşhane*, Gümüşhane: Gümüşhane Valiliği, 1997, 11.

⁵ Ayşe Bülent (Ataç) Elveren, *Altı Yüzyılın İzinde Kadirbeyoğlu-Ataç Ailesi*, İstanbul: Librum Kitap, 2019, 23.

⁶ a.g.e.s.23

⁷ Turay Kesler, *Geçmişten Günümüze Tüm Yönleriyle Köse*, İstanbul: Köse Sağlık ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1998, s. 17.

⁸ a.g.e.s.24

Gittikçe gelişen şehir ve ocaklar, 1V. Murat (1623-1640) zamanında en canlı dönemini yaşadı. Bir ara kapanan Ocaklar, 1839 yılında tekrar işletilmeye başlandı. "Matah Efendi" denilen kişiler, padişahlar tarafından atanır ve ocak çalışmalarını yönetirdi. 1894 yılında hükümetin ustabaşı ve madencilerin imtiyazlarını feshetmesiyle işsizlik baş gösterince, madenciler Konya, Ankara, Diyarbakır ve Bursa'da koloniler kurmuşlardır. Diğer taraftan 1916 Osmanlı-Rus savaşlarının yarattığı göçler, Eski Gümüşhane'deki yaşamı söndürmüş olup, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra şehir bugünkü Harşit Vadisi'ne inerek yeniden kurulmuştur⁹. Osmanlı hâkimiyetinin ilk zamanlarında Erzurum Eyaletine bağlı iken sonraları Trabzon'a bağlanan Gümüşhane sancağı 20 Nisan 1924 ve 491 sayılı kanununun 89.maddesinde "Vilayet" başlığı altındaki kanunla 1925 yılında il olmuştur.

3. Gümüşhane'nin Başlıca Kültürel Değerleri

3.1. Karaca Mağarası

Karaca Mağarası Gümüşhane'nin 17 km kuzeybatısında, Torul ilçesine bağlı Cebeli Köyünün Karaca Mahallesi yakınlarındaki Kırantaş mevkiinde, denizden 1550 m yüksekte yer almaktadır. Mağara'ya Gümüşhane-Trabzon karayolunun 12. Kilometresinden kuzeye, Korum Deresi vadisine ayrılan yol ile gidilir. Bu yoldan 4 km ilerledikten sonra Karaca mahallesine varılır. Buradan da 750 m batıya yürünerek Mağara'ya ulaşılır¹⁰.

Karaca Mağarası

⁹ Gülyüz Akagün Uslu, "Gümüşhane'nin Tarihçesi ve Turistik Değerleri", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu*, Ankara, 1991, 141-153.

¹⁰ Ali Uzun, "Karaca Mağarası (Torul-Gümüşhane)", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu*, Ankara, 1991, 269-271.

Karaca Mağarası, doğanın milyonlarca yıl uğraş vererek ortaya çıkardığı bir şaheserdir. Sabırla nakşedilen, her noktasına aynı özenin gösterildiği muhteşem bir yapıttır. Mağara, daha ilk andan itibaren ziyaretçilerini büyüler. Attığınız ilk adımda bilinmezi keşfetmenin verdiği heyecanı duyarak ilerlersiniz. İç içe geçen sayısız oluşumda ışık ve gölgenin ortaya çıkardığı eşsiz şekiller, sizi gerçek dünyadan alır ve bir hayal dünyasına taşır. Burada taşlar adeta kuş olur, heykel olur, ebru olur. Mağara hayal dünyanızda ete kemiğe bürünüp bambaşka bir dünya olur. Karaca’da insan doğanın hükümdarı değil, onun mütevazı bir parçasıdır¹¹.

3.2. Tomara Şelalesi

Şiran ilçesine 23 km mesafede bulunan Tomara Şelalesi, 2011 yılında Tabiat Parkı olarak kabul edilmiştir. Kaynağını yer altı sularından alan şelale, yaklaşık 25 metre ve 15 metre yükseklikten gür ve görkemli bir şekilde çağlayıp yolculuğuna dar ve derin bir vadiye kıvrılarak devam etmektedir. Dağın eteğindeki çok sayıda farklı kaynaktan fişkıran bu doğa harikası, yöre halkı tarafından “Kırk Gözeler” olarak ta adlandırılmakta, manzarası kadar efsaneleriyle de dikkat çekmektedir. Şelale yakınına yapılan sosyal tesisler sayesinde gününbirlik ziyaretler için ideal bir konuma gelmiştir¹².

Tomara Şelalesi

¹¹ <http://www.gumushane.gov.tr/karacamagara>

¹² <https://www.sozcu.com.tr/hayatim/seyahat/gumushane-gezilecek-yerler-gumushanenin-gezilecek-tarihi-ve-turistik-yerleri/>

3.3. İmera Manastırı

Gümüşhane'de, Hristiyan Ortodoks inancının özelliklerini taşıyan ve mimari özellikleriyle dikkati çeken 669 yaşındaki **İmera Manastırı**'nın restoresine başlandı. Merkeze bağlı Olucak köyü sınırları içinde yer alan, gotik mimarisi, giriş kapısının doğuda yer alması ve yapımında kullanılan aydınlatma tekniğiyle Doğu Karadeniz'in önemli inanç yapıları arasında gösterilen manastırda, restorasyon çalışmalarının bir kısmının bu yıl içinde tamamlanması planlanıyor¹³.

İmera Manastırı

3.4. Örümcek Ormanları

1998 yılında koruma alanı ilan edilen Örümcek Ormanları 2630 dekarlık bir alanı kaplıyor. Kürtün'e 17 km uzaklıkta olan bu alanda Avrupa ve Kafkasların en boylu ve çaplı ladin ve köknarları bulunuyor. Ortalama 417 yaşına varan ağaçlar 4 asra şahitlik etmenin verdiği gururla dimdik yükseliyor. Doğal kaynak değerleri yüksek ağaçların belirlenmesi, benzerleri ile karşılaştırılması ve bu tür ormanların kendilerini yenileyebilmesi, güçlerinin dış etmenler ile bozulmamasına bağlı.

¹³ <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/669-yillik-manastir-restore-ediliyor-253862h.htm>

Bu nedenle benzersiz ve olağan üstü doğal güzelliğe sahip olduğu bilimsel verilerle kanıtlanan bu alan, Tabiatı Koruma Alanı statüsü ile yasal koruma altına alınmış. Kendi türünün sınırları içinde eşine ender rastlanır ladin ve köknar ağaçlarından dörder adedi Tabiat Anıtı olarak tescillenmiş. Doğu Ladinleri, Doğu Karadeniz Köknarları, Doğu Kayınları, Sakallı Kızılağaçlar ve Adi porsuklarla bezeli ormanın 263 hektarlık bölümü korumaya değer görülmüş¹⁴.

Örümcek Ormanları

3.5. Santa Antik Kenti

Gümüşhane'nin Merkez ilçe Dumanlı köyü sınırları içerisinde yer alan ve 17. yüzyılda Rumlar tarafından kurulduğu bilinen ve Kültür ve Turizm Bakanlığınca arkeolojik ve doğal sit alanı ilan edilen Santa Antik Kenti, Binatlı, Terzili, Zurnacili, Piştovlu, İşhanlı, Çinganlı ve Çakallı olmak üzere 7 mahalleden oluşuyor. Her bir mahallesinde dönemin özelliklerini yansıtan tek katlı evler ile kilise ve çeşmenin bulunduğu Santa Anti Kenti, özgün mimariyle yapılmış 300'ü aşkın tek katlı ve dönemin sivil mimarisinin özelliklerini sergiliyor¹⁵.

¹⁴ <https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/galeri-karadenizin-en-guzel-10-doga-harikasi>

¹⁵ <https://www.haberturk.com/htgastro/arkeoloji/vadideki-cennet-santa-antik-kenti-2359849/4>

Santa Antik Kenti

3.6. Süleymaniye 3. Derece Kentsel ve Doğal Sit Alanı

Süleymaniye (Eski Gümüşhane), Gümüşhane turizmi açısından çok önemli bir konuma sahiptir. En önemli özelliği ise; birçok medeniyete ev sahipliği yapması ve son olarak da üç ayrı kültürün (Türkler, Ermeniler ve Rumların bir arada yaşamış olmaları ile halen betonlaşmamış olmasıdır.

Süleymaniye¹⁶, Eski Gümüşhane, Canca adlarıyla anılan ve tarihi ve turistik değerleri nedeniyle zengin bir turizm potansiyeline sahip olan Süleymaniye Mahallesi, hem Gümüşhane'nin en eski yerleşim yeri olması hem de bir anlamda "medeniyetler geçişi" uğrağı olması nedeniyle tarihi ve kültürel açıdan önemli bir yerleşim merkezidir.

¹⁶<http://turizm.gumushane.edu.tr/tr/sayfa/g%C3%BCm%C3%BC%C5%9Fhane-turizm/s%C3%BCleymaniye-mahallesi-eski-g%C3%BCm%C3%BC%C5%9Fhane/>

Süleymaniye’de Restore Edilen Tarihi Eserlerden Bazıları

Kanuni Sultan Süleyman tarafından şimdiki yerine alınan merkez, o zamandan bugüne varlığını sürdürmektedir. 1900’lü yılların başlarında madenciliğin bitmesinin ardından göç veren merkez, yerini bugün Gümüşhane İli’nin merkezi olan Harşit çayı boyuna bırakmıştır.

Tarihsel eserlere ve kültürel varlıklar bakımından bölgede, Hagios Stephanos Kilisesi, Köprü, Dükkan, Ulu Cami (Süleymaniye Camii), Ulu Cami Çeşmesi, Ulu Cami Haziresi, Bagios İonnes Kaya Kilisesi, Hacı Tahir Efendi Türbesi, Bagios İonnes Kaya Kilisesi, Hagios İonnes Kilisesi, Rum Erkek Lisesi, Cami-ı Sağır Mahallesi Kilisesi, Camii Sağır Mescidi, Camii Sağır Mahallesi Kaya Kilisesi, Süleymaniye Hamamı, Dere Hamamı, Kavaklık Hamamı, Paşa Hamamı, Güzeller Mahallesi Çeşmesi ve Güzeller Mahallesi Camii bulunmaktadır. Yerleşim, 2002 yılında çıkan kanunla, kentsel ve doğal sit alanı ilan edilmiştir.

Gümüşhane ili, Merkez, Süleymaniye Mahallesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 06.08.2010 tarih ve 2888 sayılı kararı ile kentsel ve III. Derece doğal sit alanı olarak tescil edilerek 1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planları kabul edilmiştir.

Bakanlar kurulunun 23.06.2010 tarih ve 2010/647 sayılı kararı ile Gümüşhane Süleymaniye kış sporları turizm merkezi ilan edilmiştir¹⁷. Söz konusu kararlar doğrultusunda gerekli çalışmalar devam etmektedir. Halen birçok birçok tarihi eser restore edilmiş ve edilmektedir.

3.7. Gümüşhane Kaleleri

Tarih boyunca birçok önemli medeniyete ev sahipliği yapan Gümüşhane, stratejik olarak önemli bir coğrafi kesişim noktasında bulunmaktadır. Doğu Anadolu ile Karadeniz'i bağlayan tarihi transit yol Gümüşhane'den geçmektedir. Kentin yüzyıllardır önemli bir kesişim noktası olması şehrin hâkim yerlerinde güvenlik amacıyla kalelerin yapılmasına neden olmuştur. Başlıca kaleler Canca, Kov ve Keçi Kalesi'dir¹⁸;

Gümüşhane il sınırları içerisindeki diğer kaleler ise¹⁹ Aşut Köyü Kalesi, Edire Köyü Kalesi, Kalecik Kalesi, Akçakale Kalesi, Krom (Vadisi) Kalesi, Kürtün Kalesi, Övündü Köyü Kalesi, Gümüşkaya Kalesi, Gümüştüğ (Avliyana) Kalesi.

3.7.1. Canca Kalesi

Evliya Çelebi'nin ünlü eseri Seyahatname 'de de yerini bulan Canca Kalesi, Vank Köyü (Süleymaniye Mahallesi) yakınında, Kale Deresi denilen vadiye hakim bir dağın üzerinde bulunmaktadır. Kalenin ne zaman yapıldığı konusunda kaynaklarda yeterli bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla

¹⁷ *Gümüşhane Süleymaniye, Kış Sporları Turizm Merkezi ve Koruma Amaçlı İmar Planı Kentsel Tasarım Projesi, Çalıştay, GÜSİAD-Gümüşhane Sanayici ve İşadamları Derneği Yayınları, Yayın No:1, İstanbul, 2010, 141-142.*

¹⁸ <http://www.gumushane.gov.tr/gumushane-kaleleri>

¹⁹ <http://turizm.gumushane.edu.tr/tr/sayfa/g%C3%BCm%C3%BC%C5%9Fhane-turizm/g%C3%BCm%C3%BC%C5%9Fhane-kaleleri/>

birlikte yörenin Hitit, Roma ve Bizans dönemlerinde yoğun bir yerleşime sahip olduğu bilinmektedir. 1530 metre yükseklikte olan Kale, ana kaya üzerine nispeten yuvarlak planlı olarak moloz taşlarla yapılmıştır. Kaleden ziyade gözetleme kulesi niteliğindedir. Kule içerisinde bir su sarnıcı yer almaktadır. Doğu-Batı uzunluğu 12 metredir. Ayrıca yüksek duvarlar ile takviye edilmiştir.

3.7.2. Kov Kalesi

Kov Kalesi'ne Gümüşhane-Erzincan karayolu güzergahının 21. Km'sinde Esenyurt Köyü yol ayrımından 7 km stabilize yol izlendikten sonra kaleye ulaşmak mümkündür. 1361 yılında III. Alexios tarafından Bayburt bölgesinden gelen akınlara karşı koymak gayesiyle yapılmış olduğu rivayet edilen Kov Kalesi 130 metre yükseklikteki bir ana kaya üzerine kuruludur. En yüksek noktası ise 1760 metredir. Kalenin kuzey cephesinin doğu-batı uzantısı yaklaşık 70 metredir. Kale dikdörtgen planlı ve duvarları köşeli yuvarlak ve üçgen burçlarla desteklidir. Tarih araştırmacılarının tespitine göre Kov Kalesi, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin halen ayakta duran en görkemli kalesidir.

Kov Kalesi

3.7.2. Keçi Kalesi

Gümüşhane il merkezinin 20 km. doğusunda, Gümüşhane-Bayburt anayolunun sağında yer alan bu kalenin ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Kalenin büyük bir ihtimalle bölgedeki önemli askeri bir üs konumunda olduğu ve Gümüşhane, Bayburt, Kelkit yol güvenliğini sağladığı düşünülmektedir.

800 metre yükseltide düzgün bir kaya kütlesi üzerinde yer alan kale deniz seviyesinden 1.560 metre yüksekliğinde büyük bir kaya bloğunun üzerine inşa edilmiştir. Kalenin iki ayrı girişi vardır. Bunlardan biri batı, diğeri de doğu yönündendir. Bunlardan asıl giriş olduğu tahmin edilen batı girişinin yanında 15 metre uzunluğunda doğal bir kayadan sığınak bulunmaktadır.

Kalenin kuzey ve güney kesimlerinde su sarnıçları ile depo oldukları sanılan bazı mekânlar bulunmaktadır. Kalenin batısında yer alan burç iki katlı olup üst katta doğuya açılan pencere bulunmaktadır. Bazılarına göre bu mekânlar hapishane olarak yapılmıştır. Kaleden vadiye inen ve kayaların içerisine gizlenmiş birtakım yollar da bulunmaktadır.

3.8. Gümüşhane Konakları

Türkiye coğrafyası üzerinde evlerin her bölgede farklı şekilde yapıldığını görmekteyiz. Bölgeler bazında Karadeniz Bölgesinin Doğu Karadeniz Bölümü içerisinde bulunan Gümüşhane de kendine has özellikleriyle şekillendirdiği konut mimarisi ile bütünün bir parçasıdır. Gümüşhane evlerinin genel yapısına bakıldığı zaman Karadeniz ile Doğu Anadolu konut mimarisinin karışımından oluşan özelliklerin ev yapılarını şekillendirdiği görülür²⁰.

Gümüşhane konakları²¹; ihtişamlı görünüşleri ve tarihe ışık tutan mimarileriyle geçmiş ve şimdi arasında birer köprü

²⁰ Volkan Şenel, *Gümüşhane Evleri*, Trabzon: T.C. Gümüşhane Valiliği, İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2002, 67.

²¹ <http://www.gumushane.gov.tr/gumushane-konaklari>

gibidir. Türk konut mimarisinin bir parçası olan Gümüşhane Konakları'nın mimarisinde, doğal şartların olduğu kadar inanç, örf, adet, gelenek, kültür gibi sosyal şartların da etkileri görülür. Bu özellikleriyle, bir devrin yaşam felsefesini kulaklarımıza fısıldarlar. Kültür ve sanat hayatımızın canlı birer şahidi gibidirler. Tarih kokan konaklar, mimari üslubu, yapı malzemeleri, çatısı ve bahçeleriyle geçmişin zarif edasını günümüze taşırlar. Gümüşhane'de kültür varlığı olarak tescilli 59 konağın bugünden geleceğe taşınmak amacıyla restore edilip turizme kazandırılma çalışmaları devam etmektedir. Balyemez, Özdenoğlu, Hasan Fehmi Ataç ve Zeki Kadirbeyoğlu konakları, bu amaçla restore edilen konaklardan sadece birkaçı.

Balyemez Konağı

Özdenoğlu Konağı

Zeki Kadirbeyoğlu Konağı

3.9. Artabel Gölleri Tabiat Parkı

Gümüşhane'nin Torul ilçesi, Gülaçar Köyü, Abdal Musa Tepesi eteklerinde yer alan, 7 krater gölünü içinde barındıran Doğa Koruma ve Milli Parklar 12. Bölge Müdürlüğüne bağlı Gümüşhane Artabel Gölleri Tabiat Parkı, doğal güzelliğinin yanı sıra sonbahar ve kışın yüksek rakımın da etkisiyle donan akarsu ve gölleriyle ziyaretçilerin ilgisini çekiyor²²;

²² <http://www.gumuskoza.com.tr/haber-artabel-golleri-her-mevsim-baska-guzel-25481.html>

Karagöller Bölgesinden Bir Görünüm

Alan, 22.12.1998 tarih ve 271 sayılı Bakanlık Makamının olurlarıyla Tabiat Parkı olarak ilan edilmiştir. Gümüşhane ili Torul İlçesi sınırları içerisinde yer almakta olup, 58.590 dekar alana sahiptir. Gelişme Planı 2013 yılında DKMP Genel Müdürlüğü tarafından onaylanmıştı. Alan, yörenin en yüksek zirvesine sahip olup Abdal Musa Tepesi 3.331 rakıma sahiptir. Bu tepe Gümüşhane'nin Torul ve Şiran ile Giresun'un Alucra ilçe sınırının kesiştiği noktasıdır.

Tabiat Parkının ana kaynak değerini jeolojik ve jeomorfolojik oluşumlar, V tipi vadiler, keskin sırtlar ve 18 adet buzul krater gölü oluşturmaktadır Gülaçar köyü sınırları içerisinde Küçük Göl, Ahtabur, Adalı Göl, Dağdibi köyü sınırları içerisinde Üç göller, Gümüştuğ köyü sınırları içerisinde Buzul göl, Yıldız gölü gibi göller bulunmaktadır.. Bunun yanı sıra endemik bitkilerin de bulunduğu Tabiat Parkı alanı, yaban hayatı Anadolu Yaban Keçisi, Ayı, Kurt, Ur Keklik olmak üzere oldukça zengindir.

1998 yılında, 2873 sayılı Milli Parklar Kanununun 3. maddesine göre Gümüşhane ili Torul ilçesi sınırları içerisinde kalan Artabel Gölleri ve çevresinin 5859 hektarlık kesimi "Artabel Gölleri Tabiat Parkı" olarak ilan edilmiştir. Gümüşhane İli'nin önemli zirvelerinden biri olan ve "Artabel'in Başı Tepesi" olarak

adlandırılan bölge 3331 metre yüksekliğine ulaşmaktadır. Gülaçar Köyü'nden Artabel Gölleri'ne yürüyüş yolunda yaklaşık 3. Kilometreden başlayarak akan dereleri ve zengin flora yapısını görmek olanaklıdır. Özellikle birbirine yürüme yoluyla yaklaşık on dakika uzaklıkta bulunan üç göl, turistik anlamda önemli bir potansiyele işaret etmektedir. Artabel Gölleri Tabiat Parkı ormanları, dağ ekosistemleri, jeolojik ve jeomorfolojik yapısı, buzul gölleri, yüksek dağ dorukları ve zengin flora ve fauna özellikleriyle önemli bir alandır.

5859 hektarlık alanda yöreye adını veren göllere varana kadar, ilginç jeomorfolojik yapılar, özellikle kayalar dikkat çekmektedir. Ana jeomorfolojik birimler ise, V tipi sırtlar, keskin sırtlar ve dağ gölleridir. Dağ gölleri; Artabel'in başı yükseltisinde bulunan Karanlık Göl, Sofrabasının Tepe batısında Beş göller adıyla anılan 4 göl, Gavurdağı zirve yamacında Karagöller adıyla anılan 3 göl bulunmaktadır. Bölge; peygamber çiçeği, kaplan otu, baylık otu, saman çiçeği, altın çiçeği, bodur mazı gibi çeşitli bitki türleri ile domuz, çakal, geyik, ayı, kartal gibi hayvan türlerini barındırmaktadır. Bölgenin 6 ay boyunca karla kaplı olması kış turizmine yönelik bir potansiyele işaret etmektedir. Bölgeye en yakın yerleşim birimi 5 kilometre uzaklıktadır. Genellikle yazları yaylacılık geleneğiyle gelinen köyde hayvancılık ve tarım konusunda bir etkinlik gözlenmemektedir.

3.10. Satala (Sadak) Antik Kenti

Satala(Sadak) Antik Kenti

Satala Antik Kenti, Kelkit İlçesinin 26 km Güney-doğusunda bulunan Sadak Köyü Meşe içi dağlarının doğu eteğinde kurulmuş olan antik kent aynı zamanda Fırat sınırını muhafaza amacıyla kurulmuş bir karakol kentidir. Roma devri özelliğini taşıyan buluntular yok denecek kadar azdır. Yüzeyde görünebilenler birkaç mezar steli hamam, su kameri ve kale surlarıdır. Ancak asıl kent üzerinin büyük bir bölümüne bugünkü yerleşim alanı konulmuştur. Gayri muntazam dikdörtgen şeklindeki yerleşmenin etrafı doğuya doğru 200 m. kuzeye doğru 400 m. uzayan surlarla çevrilidir. Surların büyük bir bölümü bugünkü konutların altında kalmıştır. Köyün 1 mil kadar güneyinde ise su kemerleri bulunmaktadır. 47 göz olduğu söylenen su kemerlerinden bugün ancak 4 gözü kalmıştır²³.

Bir dönemin önemli uygarlıklarına; Hitit, Asur, Makedonya, Roma, Bizans gibi imparatorluklarına ev sahipliği yapmış olan Antik Satala kentinde bugüne kadar derinlemesine bir çalışmanın yapılmamış olması nedeniyle tarihi zenginlikleri yer altında bulunmaktadır. Bölge coğrafyasının zenginliğini ortaya çıkarmak ve bunu dünya kültürüne kazandırmak için çalışma yapılması önemli bir gerekliliktir. Antik Satala Kentinde bulunan ayak izleri, Erken Bronz Çağına kadar burasının yerleşim alanı olduğunu ortaya koymaktadır²⁴.

3.11. Sarıçiçek Köy Odaları

Sarıçiçek Köyünde bulunan odalar Hacı Ömer Ağa tarafından yaptırılmıştır. Evler 1873 yılında yapılmış olup, iki adettir. Köye gelen misafirlerin ağırlanması için yaptırılan odalar 200 yıllık tarihe sahiptir. Köy merkezinde birbirine 40-50 m. kadar uzaklıkta bulunan ve ölçüleri de birbirine çok benzeyen odaların süslemeleri ilk yapıldığı günün özelliklerini korumaktadır. Aşağıda odaların özellikleri ile ilgili bazı bilgiler verilmektedir²⁵;

²³ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gumushane/gezilecekyer/satala-sadak-antik-kenti>

²⁴ <http://turizm.gumushane.edu.tr/tr/sayfa/g%C3%BCm%C3%BC%C5%9Fh-anede-turizm/satala-antik-kenti/>

²⁵ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gumushane/gezilecekyer/saricicek-k-evleri>

Etrafı yapılarla kuşatılmış olan odaların her ikisinin de girişi batıdadır. Sonradan önlerine basit küçük birer giriş mekânı eklenmiştir. Kareye yakın dikdörtgen planlı odalarına üst örtüleri önceleri düz toprak dam iken iç mekâna su sızmaması için günümüzde saç ve ahşap meyilli bire çatıyla korumaya alınmıştır. Odalar, sedir, tavan, dolap, ocak ve kahve köşkü gibi iç düzenlemeleriyle dikkat çeker. Usta odası olarak bilinen 133 ada, 1 parselde caminin 20 m. kadar güney doğusunda yer alan, 1 numaralı oda, dıştan dışa 7,08x8,10 m.- içten içe 5,10x4,35 m. ebadında kareye yakın bir dikdörtgen alana oturmaktadır. Odaya batı yönden girilmektedir.

Duvarların tamamı moloz taştan inşa edilmiştir. Yapının köşelerinde daha düzgün moloz taş kullanılmıştır. Odanın alt katı bodrumu önceden ahır iken günümüzde oturma odası olarak düzenlenmiştir. Yapının doğusunda bitişik konut, güney doğusun da ise betonarma çeşme yer almaktadır. Batıya açılan basit bir kapıdan dikdörtgen şeklinde bir girişe, girişin sağındaki bir kapı ile de odaya girilmektedir. Oda, ufak giriş kapısının karşısında küçük bir kahve köşkü ve oturma yerlerinden ibarettir. Giriş ve kahve köşkü, ikisi duvara bitişik, üçü ortada beş ahşap sütuna oturan ahşaptan dört güzel kemerle birbirinden ayrılmıştır. Odanın içerisi güney cephede açılan üç

pencere ile aydınlatılmıştır. İki pencere geniş ve yüksek, üçüncüsü ise küçük ve dardır. Çırağın odası olarak bilinen 130 ada, 22 parsel de yer alan oda köyün güneyinde, arazi eğiminden dolayı güney tarafı yüksek taş temeller üzerine oturan ve uzaktan fark edilen konumuyla dikkat çekmektedir. 1 numaralı oda fevkani olmasına rağmen bu odanın temeli toprak dolgudur. Odanın güney duvarı da üç pencere yer almaktadır. Pencerelerden ikincisi üzerinde düz lentonun devamı olan yuvarlak kemer alınlığı bulunmaktadır. Daha küçük ve dar olan üçüncü pencere, düz taş çerçevesindedir. Gün ışığında yeterince faydalanmak için pencereler içe doğru genişçe yapılmıştır. Ahşap süslü kapısı odanın yüklük kısmında numaralı odadaki kahve köşkünün yerini burada yüklük almıştır. Odaların tavan ve dekorasyonunda çevrede bol bulunan sarıçam ağacı geniş ölçüde kullanılmıştır. Her iki odada süslemelerin tamamı aşırı usluplaşmaya uğramış kıvrık dal ve şematik bitki motiflerinden barok ve rokoko tarzında yapılmıştır.

Kaynakça

- Elveren, Ayşe Bülent (Ataç), *Altı Yüzyılın İzinde Kadirbeyoğlu-Ataç Ailesi*, İstanbul: Librum Kitap, 2019.
- Gümüşhane Süleymaniye, Kış Sporları Turizm Merkezi ve Koruma Amaçlı İmar Planı Kentsel Tasarım Projesi, Çalıştay*, GÜSİAD-Gümüşhane Sanayici ve İşadamları Derneği Yayınları, Yayın No:1, İstanbul, 2010,141-142.
- Kesler, Turay, *Geçmişten Günümüze Tüm Yönleriyle Köse*, İstanbul: Köse Sağlık ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1998.
- Kırzioğlu, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Sayılarla Gümüşhane*, Gümüşhane Valiliği, 1997.
- Şenel, Volkan, *Gümüşhane Evleri*, Trabzon: T.C. Gümüşhane Valiliği, İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2002.
- Uslu, Gülyüz Akagün, "Gümüşhane'nin Tarihçesi ve Turistik Değerleri", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu*, Ankara, 1991, 141-153.
- Uzun, Ali, "Karaca Mağarası (Torul-Gümüşhane)", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu*, Ankara, 1991, 269-271.
- https://www.google.com/search?q=do%C4%9Fu+karadeniz+b%C3%B6lge+haritas%C4%B1&sxsrf=ACYBGNRCG4GDJT8gT77FbYS2C4RNREyiWA:1574378235235&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=Q3YpepIBtvIP9M%253A%252Cj8JT7zUfMSvZGM%252C_&vet=1&usg=AI4_-kTLmbhdAsnG14MYxN8BejXuUO9Nbw&sa=X&ved=2ahUK Ewi54s_7t_zlAhVVVoXEKHYq_AliQ9QEwCHoECAGQFA#imgre=Q3YpepIBtvIP9M:
- <https://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvS2FyYWRIbml6X0LDtmxnZXNpI0LDtmzDvG1sZXJp>
- http://turizm.gumushane.edu.tr/tr/sayfa/g%C3%BCm%C3%B6lge+haritas%C4%B1&sxsrf=ACYBGNRCG4GDJT8gT77FbYS2C4RNREyiWA:1574378235235&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=Q3YpepIBtvIP9M%253A%252Cj8JT7zUfMSvZGM%252C_&vet=1&usg=AI4_-kTLmbhdAsnG14MYxN8BejXuUO9Nbw&sa=X&ved=2ahUK Ewi54s_7t_zlAhVVVoXEKHYq_AliQ9QEwCHoECAGQFA#imgre=Q3YpepIBtvIP9M
- <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/669-yillik-manastir-restore-ediliyor-253862h.htm>

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gumushane/gezilecek-yer/saricicek-evleri>

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gumushane/gezilecek-yer/satala-sadak-antik-kenti>

<http://gumuskoza.com.tr/haber-artabel-golleri-her-mevsim-baska-guzel-25481.html>

<https://www.haberturk.com/htgastro/seyahat/vadideki-cennet-santa-antik-kenti-2359849>

<http://www.gumushane.gov.tr/karacamagara>

<http://www.gumushane.gov.tr/gumushane-konaklari>

<https://www.sozcu.com.tr/hayatim/seyahat/gumushane-gezilecek-yerler-gumushanenin-gezilecek-tarihi-ve-turistik-yerleri/>

<http://www.gumushane.gov.tr/gumushane-kaleleri>

<http://turizm.gumushane.edu.tr/tr/sayfa/g%C3%BCm%C3%BC%C5%9Fhanede-turizm/g%C3%BCm%C3%BC%C5%9Fhane-kaleleri/>

<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/669-yillik-manastir-restore-ediliyor-253862h.htm>

<https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/galeri-karadenizin-en-guzel-10-doga-harikasi>

<http://turizm.gumushane.edu.tr/tr/sayfa/g%C3%BCm%C3%BC%C5%9Fhanede-turizm/satala-antik-kenti/>

Son Dönem Türk-Rus İlişkileri ve Avrupa'ya Yansımaları: Osteuropa Dergisinin Rusya ve Türkiye Özel Sayısı Üzerine

Mehmet Hacısalihoglu*

Soğuk Savaşın bitimine kadar Türkiye ve Rusya (o dönemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) düşman iki devlet ve Türk-Rus ilişkileri ise birbirine tarihsel olarak düşman iki millet olarak algılanmaktaydı. Gerek Türk kamuoyunda gerekse Rus kamuoyunda, özellikle de iki tarafın milliyetçilerinin söyleminde bu algı gerçek bir düşmanlık hikayesine dönüşmekteydi. Soğuk Savaşın bitişiyle birlikte bu algıda ani bir değişiklik yaşanmadı. Her iki taraf da birbirine şüpheyle yaklaşıyordu. Özellikle Çeçenistan savaşları, Gürcistan-Rusya savaşı gibi Rusya'nın Kafkasya'da "orantısız güç" kullanarak sorunları çözme girişimleri Türkiye'deki Rus karşıtlığını beslemekte ve karşılıklı şüpheler devam etmekteydi.

Fakat bu durum 21. yüzyılın başlarında özellikle Rusya'da Putin iktidarı ve Türkiye'de Erdoğan iktidarı ile birlikte değişmeye başladı ve bugün gelinen noktada farklı bir Türk-Rus ilişkileri profili oluştu. Türkiye'de ve Rusya'da milliyetçi çevrelerin şüpheciliği devam ettiyse de yine muhafazakar olarak kabul edebileceğimiz Avrasyacı çevreler (Rusya'da Aleksandır

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi. ORCID ID: 0000-0003-4287-1296
E-mail: mehmethacisalihoglu@gmail.com

Dugin, Türkiye’de Doğu Perinçek) bu değişime olumlu bir yaklaşım sergilediler.

Bunun etkisiyle Türk-Rus ilişkilerinin iyi olduğu tarihsel dönemler seçilerek ön plana çıkarıldı. Kurtuluş Savaşı döneminde SSCB’nin Türkiye’ye yardım etmesi ve İki Dünya Savaşı arası dönemdeki iyi diplomatik ilişkiler ön plana çıkarılmaya başlandı. Hatta Doğu Perinçek’in oğlu tarihçi Mehmet Perinçek – hatalı bir şekilde - Taksim Anıtındaki şahsiyetler arasında Rusların da bulunduğunu iddia etti. Bazı tarihçiler Rusya’nın İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarında başlayan Boğazlara yönelik talepleri ve Kars-Ardahan bölgesinden toprak talebini de içeren Rus tehdidinin aslında ciddi bir tehdit olmadığını, kasıtlı olarak abartıldığını iddia etmeye başladılar. Dönemin dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu bir röportajında – gerçekte pek ilgisi olmasa da - “Türk aile yapısıyla Rus aile yapısı birbirine çok benziyor. Ruslarla evlenin” mealinde ifadeler sarf etti.

Artan ekonomik ilişkiler ve özellikle Suriye’de yaşanan savaş sürecinde Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri’nin menfaatlerinin çatışması Türkiye’nin Rusya’ya yaklaşmasını teşvik eden başlıca etkenler oldu.

Peki bu yakınlaşma süreci dünyada nasıl yankı buluyor? Avrupa merkezli siyaset ve tarih çalışmaları bunu nasıl değerlendiriyor? Bunu analiz etmek için elimizde iyi bir kaynak var. Almanya’da yayınlanan *Osteuropa* (Doğu Avrupa) dergisinin 2018 sonunda çıkan sayısı (68. Jahrgang, Heft 10-12) ¹ bütünüyle bu konuya hasredilmiş olup 27 bölümden oluşmakta ve çok sayıda araştırmacının makalesini içermektedir. Derginin bu özel sayısının giriş yazısında Manfred Sapper ve Volker Weichsel Rus-Türk ilişkileri ve bunun Avrupa ile ilişkilere etkileriyle ilgili birçok soruya işaret etmekte ve tarihsel ve siyasal tezatlarla rağmen Rusya ile Türkiye’nin bir *modus vivendi* bulduğuna işaret etmektedirler. Bununla birlikte her iki ülkenin de Avrupa değerlerinden uzaklaştığını ve Avrupa ile ilişkilerinin

¹ *Osteuropa*, Özel sayı: *Vergleichende Toxikologie. Herrschaft in Russland und der Türkei*. Jahrgang 68, Hefte 10-12, 2018.

kolay tamir edilemeyecek bir tahribata uğradığını iddia etmektedirler. Özel sayının başlığı “Karşılaştırmalı Toksikoloji [Zehirbilimi]: Rusya’da ve Türkiye’de Egemenlik” bu olumsuz bakışı yansıtmaktadır.

Derginin en temel makalelerinden biri tanınmış Türk Balkan tarihçisi Fikret Adanır tarafından Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusyası ilişkileri üzerine kaleme alınmıştır. Bu makalede Adanır, Türk ve Rus imparatorluklarının kuruluş ve gelişim süreçlerini incelerken özellikle Avrupa dünyasıyla ilişkilerine işaret etmektedir: Biri Avrupa’nın kuzeydoğusunda, diğeri güneydoğusunda bulunan bu imparatorluklar tarihsel olarak Avrupa’nın ötekisi rolünü üstlenmişlerdir. Bu şekilde Avrupa’nın Rus ve Osmanlı imparatorluklarına ilişkisi tarihsel olarak sorunlu bir alanı oluşturmaktadır. Avrupa kendisini doğruların merkezi olarak gördüğüne göre ötekisi olarak gördüğü Rus ve Osmanlı İmparatorluklarını da yanlışın adresi olarak görmektedir ve bu bakış açısı günümüz bakış açısına da etki etmektedir. Nitekim derginin Türk-Rus ilişkilerine vakfedilen bu sayısı da bu temel yaklaşımı yansıtmaktadır. Adanır’ın makalesini dışarda tutacak olursak makalelerin çoğunda – yazarlarının bir kısmı Türk ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinden olmasına rağmen - iyi Avrupaya karşı kötü Doğu (Rus-Türk) ikilemini görmek mümkündür.

İki Dünya Savaşı arası dönemi inceleyen Stefan Plaggenborg gerek Kemalistlerin gerekse Bolşeviklerin egemenliklerini meşrulaştırmak için geçmişteki büyük İmparatorluk dönemine yaslandığına işaret etmektedir. Makalenin devamında “Türk nasyonalist devletin Kürtlere ve ‘Kürdistan İşçi Partisi (PKK)’e karşı savaşı”, geçmişte Yahudilere ve Rumlara karşı yapılan “katliamlar”, Ak Parti döneminde “aydın sınıfların takibata uğraması” gibi argümanlarla Türkiye demonize edilmekte, hatta Türkiye’nin Suriye’deki askeri harekâtlarını Rusya’nın Doğu Ukrayna, Kırım, Abhazya gibi bölgelerdeki askeri harekâtlarıyla karşılaştırmakta ve her iki ülkenin de çevrelerini istikrarsızlaştırarak güçlerini sınırlarının dışına taşıma politikası güttüklerini iddia etmektedir. Andreas Heinemann-Grüder Rusya’da Putin ve Türkiye’de Erdoğan merkezli kişisel

yönetimleri ele almakta ve her iki ülkede de “otoriter bir baskı” rejiminden bahsetmektedir. Koç Üniversitesinden Şener Aktürk ise Rusya ve Türkiye’deki yönetim tarzlarını karşılaştırarak iki ülkenin tarihi sürecinde Rusya’da tek merkezli yönetim anlayışına karşılık Türkiye’nin çok merkezli bir yönetime sahip olduğu üzerinde durmakta ve iki ülkeyi aynı kefeye koyma refleksini eleştirmektedir. Helge Blakkisrud ve Zaur Gasimov Rusya’da ve Türkiye’de hükümetin gücünü meşrulaştırma aracı olarak Batı’nın ötekileştirilmesi veya demonize edilmesi sorunsalına odaklanmaktadırlar. Roland Götz, Rusya ve Türkiye’yi istatistiksel olarak karşılaştırmakta ve bu iki ülkenin büyüklüklerinin farklı olmasına rağmen şehirlilik oranı, işsizlik oranı gibi bazı ortaklıklarının bulunduğu işaret etmektedir. Magdalena Kirchner Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini, Aleksandr Gol’c, Rusya’da sivil-asker ilişkilerini ele almakta, Marija Lipman Rusya’da medyanın hükümet tarafından kontrol edilmesi, Levent Nehir “Korku İmparatorluğu” başlığı altında Türkiye’de medya ve basın özgürlüğü sorunsalını ele almaktadır. Dimitrij Dubrovskiy Rusya’da “tehdit altındaki bilim özgürlüğü”, Esra Arsan “Kırlı ‘temizlik’” başlığı altında Türkiye’de bilim ve bilim insanı özgürlüğü sorununu ele almaktadır. Andreas Heinemann-Grüder “Hayallerin Sonu” başlığı altında Türkiye’deki rejimin Rusya’daki otoriter rejime benzemeye başladığını iddia etmekte, iki rejimde de “karizmatik liderlik”, “nasyonalist popülizm”, iç politikanın güvencikleştirilmesi ve “sayısız baskılar” olduğunu belirtmektedir.

Sabine Fischer ve Günter Seufert ise Avrupa Birliği’nin Türkiye ve Rusya’ya yönelik politikalarında başarısız olduğunu “transformasyon başarısız oldu” başlığıyla ele almakta, Türkiye’ye aday ülke statüsü verilmesine, Rusya’nın “stratejik partner” olarak konumlandırılmasına rağmen gelinen noktada iki ülkenin de AB’ye yakınlaşmasının sağlanamadığı, bunun nedeninin öncelikle Rusya ve Türkiye’nin iç politikalarının olduğu, ama bölgesel gelişmeler ve AB politikalarındaki hataların da bunda rol oynadığı iddia edilmektedir. Artık Türkiye ve Rusya’nın AB ile ilişkilerinin koptuğunu ifade eden bu makaleden sonra öldürücü darbeyi indiren makaleye sıra geliyor:

Türkiye ve Rusya'da insan hakları sorunsalı. Bu konuyu Caroline von Gall ve Lisa Kujus ele alıyor. Dergide bundan sonra yer verilen makaleler Türkiye ve Rusya ilişkilerine odaklanmakta ve daha dengeli bir tablo ortaya koymaktadır: Zaur Gasimov'un Türkiye'deki Rusya imajı, Vügar İmanbeyli'nin Türk-Rus ekonomik ilişkileri, Sergej Markedonov'un Rusya ve Türkiye'nin Kafkasya'da rekabet ve işbirliği, Irina Zvjagel'skaja ve Irina Svistunova'nın Suriye savaşında Rusya ve Türkiye'nin "kırılğan" ortaklık ilişkisini inceleyen makalesi, yine Valery Dzutsati, Emil Aslan Souleimanov'un Suriye Savaşında Rusya konulu makalesi ve en sonda da Rus-Türk ilişkileri kronolojisini içeren tablo yer almaktadır.

Toparlayacak olursak *Osteuropa* dergisinin Türkiye ve Rusya'ya ayrılan özel sayısında - Adanır, Rusya ve Azerbaycan asıllı yazarların makalelerini hariç tutacak olursak - gerek Rusya ve gerek Türkiye'nin Avrupa'dan uzaklaştığı, aralarındaki işbirliğinin ise Avrupa'nın iki ötekisinin, yani iki kötünün işbirliği olduğu şeklinde bir imaj verilmektedir. Bu imajın bir kısmı bilimsel çalışmalara dayandırılrsa da bir kısmının Avrupa'daki geleneksel Türk ve Rus karşıtlığının göstergesi olduğunu söyleyebiliriz.

**ULUSLARARASI KARADENİZ ZİRVESİ
BÖLGESEL VE ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ
SAHASI OLARAK**

KARADENİZ

13 ARALIK 2019

INTERNATIONAL SYMPOSIUM

BLACK SEA

**AS A SPACE OF REGIONAL AND
INTERNATIONAL COOPERATION**

13 DECEMBER 2019

**SEMPOZYUM FOTOĞRAFLARI
SYMPOSIUM PHOTOS**

13 Aralık 2019 , Yıldız Teknik Üniversitesi Davutpaşa Kampüsü İİBF Konferans Salonu

9:30-10:00

AÇILIS KONUSMALAR

BALKAR Müdürü **Mehmet HACISALİHOĞLU**
TÜMBİFED Genel Başkanı **Cemil BİLGE**
Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörü **Bahri ŞAHİN**

10:00-11:00

AÇILIS KONFERANSLARI

Uluslararası Siyasette Bir Rekabet ve İş Birliği Sahası Olarak Karadeniz **Mustafa AYDIN**

11:00-12:30

PANEL 1: KARADENİZ ÇEVRESİNDE SİYASET VE İŞ BİRLİĞİ İMKANLARI

(Moderatör/Chair: Ertuç ERGÜVEN)
AB Politikaları ve Karadeniz Çevresi Ülkeler Arası İş Birliğine Etkileri **Cigdem NAS**
Rusky'mir' in the Black Sea Region: geopolitical doctrine and ideology **Daria GRIGOROVA**
The problems of security in the Azov and Black Sea region: viewpoint of Ukraine **Sergii PAKHOMENKO**
Türk Dış Politikasında Bakanlar ve Karadeniz **Gencer ÖZCAN**

14:00-15:30

PANEL 2: TARİHSEL PERSPEKTİFTEN KARADENİZDE İLİŞKİLER

(Moderatör/Chair: Haydar UVANITVALI)
Türkiye'de Rus İmajı, Rusya'da Türk İmajı ve Karşılıklı İlişilere Etkileri **Evgeny VAHREVSKİY**
Bölgesel ve Uluslararası İş Birliği Sahası Olarak Kafkasya **Mihai CELIKPALA**
Türk-Rus İlişkilerinde Karadeniz ve Güney Kafkasya **Emullah ATASEVEN**
Soviet-Turkish Relations between 1921-1923: a few nuances from the Bulgarian archives **Tsvetelina TSVETKOVA**

16:00-17:30

PANEL 3: ENERJİ, KÜLTÜR, TURİZM VE ASKERİ ALANDA İLİŞKİLER

(Moderatör/Chair: Mehmet HACISALİHOĞLU)
Karadeniz'de Enerji Politikaları **Beril TUĞRUL**
Karadeniz Havzasında Müzik Çalışmaları ve Kültürel İş Birliği Potansiyeli **Abdullah AKAT**
Karadeniz Çevresinin Turizm Potansiyeli: Güneşlihanne Örneği **Konca AYDIN**
Karadeniz Çevresi Ülkeleri Arasında Askerî İş Birliği ve Rekabet **Serhat GÜVENÇ**
Karadeniz Bölgesinde Ekolojik Güvenlik ve İş Birliği **Şedon İnan RÜMA**

ULUSLARARASI KARADENİZ ZİRVESİ

**BÖLGESEL VE ULUSLARARASI
İŞ BİRLİĞİ SAHAŞI OLARAK
KARADENİZ**

T U R K E Y

www.balkar.yildiz.edu.tr
AKAŞA

www.tumbifed.com

www.yildiz.edu.tr

Foto 1 YTÜ Rektörü Prof. Dr. Bahri Şahin

Foto 2 Cemil Bilge (TÜMBİFED Genel Başkanı)

186 SYMPOSIUM PHOTOS

Foto 3 Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu (BALKAR Müdürü)

Foto 4 Prof. Dr. Kenan Aydın (YTÜ İİBF Dekanı)

Foto 5 Cevdet Akay (Tüm Sivil Toplum Kuruluşları Konfederasyonu Genel Başkanı)

Foto 6 Prof. Dr. Mustafa Aydın

188 SYMPOSIUM PHOTOS

Foto 7 Prof. Dr. Abdullah Akat

Foto 8 Dr. öğr. üyesi Ş. İnan Rüma

Foto 9

Foto 10

190 SYMPOSIUM PHOTOS

Foto 11 Prof. Dr. Beril Tuğrul

Foto 12

Foto 13

Foto 14

192 SYMPOSIUM PHOTOS

Foto 15

Foto 16

Foto 17

Foto 18

194 SYMPOSIUM PHOTOS

Foto 19

Foto 20

Foto 21

Foto 22

196 SYMPOSIUM PHOTOS

Foto 23

SEMPOZYUM FOTOĞRAFLARI 197

Foto 24

Foto 25

198 SYMPOSIUM PHOTOS

Foto 26

Foto 27 Dr. Tsvetelina Tsvetkova

Foto 28 Assoc. Prof. Dr. Evgeniy Bahrevskiy

200 SYMPOSIUM PHOTOS

Foto 29 Dr.öğr.üyesi Emrullah Ataseven

SEMPOZYUM FOTOĞRAFLARI 201

Foto 30

Foto 31 Doç. Dr. Çiğdem Nas

202 SYMPOSIUM PHOTOS

Foto 32

Foto 33 Prof. Dr. Darina Grigorova

Foto 34 Prof. Dr. Gencer Özcan

Foto 35

204 SYMPOSIUM PHOTOS

Foto 36 Dr. Sergii Pakhomenko

Foto 37

Foto 38

Foto 39

206 SYMPOSIUM PHOTOS

Foto 40

Foto 41

Foto 42

Foto 43

208 SYMPOSIUM PHOTOS

Foto 44

Foto 45

SEMPOZYUM FOTOĞRAFLARI 209

Foto 46

Foto 47

210 SYMPOSIUM PHOTOS

Foto 48

Foto 49

Foto 50

Foto 51

212 SYMPOSIUM PHOTOS

Foto 52

Foto 53